

BIZÁNCI FORRÁSOK
AZ ÁRPÁD-KORI MAGYAR TÖRTÉNELEMHEZ

FONTES BYZANTINI AD HISTORIAM HUNGARICAM AEVO
DUCUM ET REGUM E STIRPE ARPADIANA PERTINENTES

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
OPUSCULA BYZANTINA XII.

BIZÁNCI FORRÁSOK
AZ ÁRPÁD-KORI MAGYAR
TÖRTÉNELEMHEZ

FONTES BYZANTINI AD HISTORIAM
HUNGARICAM AEVO DUCUM ET REGUM
E STIRPE ARPADIANA PERTINENTES

KIEGÉSZÍTÉS
MORAVCSIK GYULA
„AZ ÁRPÁD-KORI MAGYAR TÖRTÉNET BIZÁNCI FORRÁSAI”
CÍMŰ FORRÁSGYŰJTEMÉNYÉHEZ

ÖSSZEGYŰJTÖTTE, FORDÍTOTTA, BEVEZETÉSSSEL ELLÁTTA
OLAJOS TERÉZIA

LECTUM KIADÓ
SZEGED 2014

Munkatárs
BALOGH LÁSZLÓ

A fordítást a görög szöveggel egybevetette
BAÁN ISTVÁN

A kötet az OTKA K 81458 pályázat támogatásával jelenik meg

© Olajos Terézia 2014
© Lectum Kiadó 2014

ISBN 978 963 9640 52 8
ISSN 0324 6523

Kiadja a Lectum Kiadó
6725 Szeged, Szabadsajtó u. 17/A
Borítóterv Kiss Bea
Nyomdai munkák Yes-Press 2001. Bt

BEVEZETÉS

Pontosan harminc évvel ezelőtt, 1984-ben jelent meg a kora középkori magyar történelem kutatói és az érdeklődők számára nélkülözhetetlen alapmunka, Moravcsik Gyula „Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai” c. kötete. A nemzetközi tudományban nagy elismeréssel övezett magyar tudós életművének egyik fő vonulata, mondhatni vörös fonala a magyar-bizánci kapcsolatok és a korai magyarságra vonatkozó bizánci források kutatása és összegyűjtése volt, s ennek méltó betetőzése a postumus bilingvis forrásgyűjtemény. Folytatása, az 1301 és 1599 közötti időszak történetének kútfőit bemutató munka, Baán István „A XIV–XVI. századi magyar történelem bizánci és kora újkori görög nyelvű forrásai” című vaskos kötete az elmúlt évben, 2013-ban jelent meg. Ezzel egyébként a magyar tudományosság felsorakozott a bolgár, a jugoszláv és a román mellé, sőt elé a nemzeti történelem korai forrásainak, legalább a görög nyelvűeknek, a szisztematikus összegyűjtése és görög eredetiben valamint magyar fordításban történő bemutatása tekintetében.

Moravcsik Gyula felbecsülhetetlen értékű munkáját kívánja szerény adalékkal, a nagy magyar bizantinológus forrásgyűjteményében nem szereplő huszonöt kútfővel, illetve kútfőrészlettel kiegészíteni a jelen kötet. A Moravcsik Gyula halála (1972) óta eltelt több mint négy évtizedben ugyanis a nemzetközi bizantinológia a forráskiadás területén hatalmas lépésekkel haladt előre, köszönhetően egyrészt a *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* nemzetközi sorozatnak, másrészt egyéb nagy jelentőségű kiadásoknak. Ez utóbbiak közül mindenképpen kiemelésre méltó az 1960-as évektől napjainkig Párizsban megjelenő *Archives de l'Athos* sorozat, amely a tucatnyi athosi monostornak külön-külön is jelentős kézirati hagyatékát mintaszerűen, a modern diplomatikai kiadás elvei szerint teszi közzé, s eddig mintegy két tucat kötete jelent meg.

Elsősorban tehát az új kiadások korai magyar történeti szempontból való átvizsgálására vállalkoztam, illetve vállalkoztunk az azokban

esetlegesen előforduló magyar vonatkozású szövegek, szöveghelyek fellelése céljából. Ennek eredménye tizenhat forrás lett a kötetben olvasható huszonöt kútfő közül. Egyébként az itt szereplő textusok közül mindössze nyolc (a II., III., VI., VIII., IX., XIII., XIX. és XXIII.) volt hozzáférhető már Moravcsik Gyula életében.

Hat forrást (IV., V., X., XVIII., XXIV. és XXV.) jelen kötet mutat be először a hazai közönségnek, ezek korábban sehol, még említés szintjén sem szerepeltek a magyar szakirodalomban. Ennél több esetben került már korábban magyar kutatók látókörébe egyes Moravcsik Gyula által nem ismert vagy legalábbis forrásgyűjteményébe fel nem vett kútfő, amelyet egy-egy cikkben az argumentációban felhasználtak, illetve felhasználtunk, de mint forrást a jelen kötethez hasonló módon nem volt lehetséges bemutatni, sem a textust egészében vagy áttekinthető kivonatban eredeti nyelven és magyar fordításban magyarázatokkal közzétenni.

Legkorábban (1978, 1980, 1980) Makk Ferenc hasznosította a frissen megjelent szövegkiadásokat, N. Wilson és J. Darrouzès valamint Höradner edícióit írásaiban, s ezekből kiindulva készítettem a jelen kötet XX., XXI. és XXII. textusait. Ezután (1987 és 1998 között publikált cikkeimben) jómagam foglalmaztam meg a XI. századi magyar-bizánci kapcsolatokra vonatkozó következtetéseket A. Guillou által közzétett három dél-itáliai okmány alapján; a calabriai okiratok a XV., XVI. és XVII. textusként szerepelnek a forrásgyűjteményben. Az 1990-es években Baán István több cikkében is érintette azt a zsinati aktát és püspöklistát, amelyeknek releváns részleteit görög és magyar nyelven a XIII. és XIV. szám alatt találja az olvasó, míg 2010-ben megjelent írásában egy bizánci oklevélre hívta fel a figyelmet (XI. textus). Külön köszönöm, hogy a kötet legkésőbbi (1262-ben kiállított) okmányára szíves közlésével ráirányította a figyelmemet. A fiatal szegedi medievista generáció jeles képviselője, Balogh László vontá be a források körébe – a X. század közepén a Balkánra vezetett magyar kalandozó hadjáratok történetét vizsgálva – az egyik athosi aktát, amely alaposan kibővítve a kötet VI. fejezeteként olvasható. S az utóbbi években több írásában is használt fel olyan bizánci forrásokat, amelyeket Moravcsik Gyula vagy nem vett észre, vagy nem tekintette a magyarságra vonatkoztatható-

nak. Balogh László történészi érvei azonban nagyon is megfontolandók, ezért szerepelnek a forrásgyűjtemény VII. és VIII. textusaként. Balogh László részt vett a II., a III. és a XII. szövegek körüli kutatásban is. Györffy György a *Diplomata Hungariae antiquissima Volumen I.* kötetbe felvette az itt XIX. számon szereplő chrysobullon legfontosabb részét, míg Holler László 1996-ban, Tösér Márton 2010-ben publikált cikkének lábjegyzetében említ meg magyar történészek által korábban nem használt forrást (a jelen kötetben a XXIII., illetve IX. szöveg).

A különböző, sokszor nehezen elérhető cikkek tanulságai azonban kevésbé jelentek meg a szakmai köztudatban, másrészt a bizánci forrásokból vett nyúl farknyi idézeteikkel nem elégíthető ki a forrást több, esetleg más szempontból vizsgálni kívánó kutató vagy érdeklődő olvasó igénye, számukra mindenképpen szükséges és hasznos a kútfőhelyek összegyűjtése, forráskritikailag módszeres feldolgozása és magyarázatokkal is megvilágított magyar fordítása. Ezt a célt is szolgálja jelen kötetünk.

Miután az Árpád-kori magyarságra vonatkozó huszonöt, a hazai történettudományban eddig teljesen vagy nagyrészt ismeretlen és felhasználatlan forrást sikerült összegyűjteni és feldolgozni, úgy ítélt meg, hogy a kötetnyi kútfőanyagot érdemes közzé tennem. Ezzel együtt azonban nyilvánvaló számomra, hogy további magyar vonatkozásokat is rejtő szövegek és dokumentumok lehetnek, amelyeket érdemes vizsgálat alá venni. A forrásgyűjtést tehát e kötet megjelenése után is folytatjuk.

Forrásgyűjteményünkben elsőprő többséggel (szám szerint tizen-nyolc esetben) az okmányyszerű kútfők (oklevelek, szerződések, zsinati akták, levél, stb.) szerepelnek, de három textussal jelen vannak a retorikához sorolható prózai és verses művek is. Viszont mindössze egy klasszikus történeti elbeszélő forrás, León Diakonos *Historia* című művének részlete található meg a kötetben.

Mivel jelen forrásgyűjtemény a korai magyar történelem kutatói számára Moravcsik Gyula nélkülözhetetlen munkájának kiegészítéseként született, módszerében, szerkezetében, formai megoldásaiban természetesen követi „Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai” című kötet kiadási elveit.

Az itt szereplő görög szövegek többsége (huszonötből tizenhét) okirat, amelyeket (három kivételével) a XX. század második felében, illetve végén készült modern diplomatikai edíciók alapján közölhetem. Ismételten ki kell emelnem a mintaszerű *Archives de l'Athos* sorozat *Actes de Lavra*, *Actes d'Iviron*, *Actes du Prôtaton* köteteit és André Guillounak a dél-itáliai bizánci okmányokat publikáló munkáit. A különböző kiadások a nemzetközi konvencionális jeleket alkalmazták, s ezt az eljárást az itt közölt textusok esetében magam is követtem. A diplomatikai források esetében az alábbi jelekkel találkozik az olvasó:

(αβγ)	rövidítés feloldása
...	olvashatatlan vagy eltűnt betűk (ahány eltűnt betű, annyi pont)
αβγ	bizonytalan olvasatú betűk
[αβγ]	helyreállított szöveg vagy szövegrész
{αβγ}	elhagyandó, felesleges betűk
<αβγ>	az írnok által elhagyott, de szükséges betűk
³	sorkezdet, a sor számával

A hehezet- és hangsúlyjeleket a kiadók az eredeti szöveg szerint reprodukálták, s ezt követi természetesen a jelen munka is.

A klasszikus görög szövegek írásmódjához, helysírásához szokott szemnek igen különösnek és gyakran értelmezhetetlennek tűnnek a kötetben szereplő egyes textusok. Egykori írásba foglalóik ugyanis egyrészt a jelentős (főleg hangtani) változáson átesett korabeli görög nyelv hangzását rögzítették. Másrészt, miután tudatában voltak annak, hogy a hagyományos íráskép, a klasszikus korban rögzült helyesírás és saját koruk kiejtése nagy mértékben eltérnek egymástól, jól-rosszul (igen gyakran rosszul) megpróbálták a hagyományos ortográfiának megfelelően leírni a teljesen másképpen hangzó szöveget, sokszor elképesztő (és számunkra olykor értelemzavaró) hibákat elkövetve. Ezeknek a nehézségeknek a feloldását szolgálja a szóban forgó szövegekhez általam adott segítség az *apparatus criticus* helyén. Elsősorban az alábbi jelenségek fordulnak elő:

ι, ει, η, η, οι, υ, υι – ugyanazt a hangot jelölték, ezért egyik a másikkal bármikor felcserélődhetett, és totális konfúzió alakult ki ezen írásjelek használatában,

αι, ε – azonos hangértékűek lettek, és igen gyakran gyakran felcserélték őket,

ο, ω valamint ο, ου – a kiejtésben eltűnt különbségük, ezért gyakran felcserélték egymással ezeket az írásjeleket.

Az irodalmi szövegek esetében a jelzett kiadás *apparatus criticusa* szerepel, amennyiben az adott szövegrészhez tartozik szövegkritikai megjegyzés.

A görög nevek, illetve fogalmak átírásakor – a több különböző igénynek való együttes megfelelés lehetetlensége miatt – igyekeztem következetesen és egységesen eljárni, s ezért egyéb, mégoly méltánylandó szempont ellenére is, a klasszikus görög nyelv tudós átírását alkalmaztam, vagyis az η = é, σ = s, υ = y, φ=ph, χ = ch, ψ = ps, ω = ó transcriptio-t.

Ritka kivételként, nagyon ismert történeti szereplő esetében használtam a magyar tudományban bevett névalakot is, így például Konstantinos Porphyrogennétos nevét lábjegyzetben Bíborbanszületett Konstantin formában is. Mivel a bizánci görög kiejtés jelentős mértékben eltért a klasszikus görögétől, néhány esetben zárójelben (vagy lábjegyzetben) megadom az adott név korabeli hangalakját is.

Végezetül köszönetet mondok Balogh Lászlónak, aki munkatársként és nem utolsósorban a Névmutatók összeállításával vett részt a forrásgyűjtemény elkészítésében, valamint Baán Istvánnak, aki lektorként értékes észrevételeivel segítette e kötet megjelenését.

Szeged, 2014. szeptember 15.

A FORRÁSSZÖVEGEK LISTÁJA KRONOLÓGIAI RENDBEN

I.	Philotheos: Klétorologion (részlet)	899
II.	Nikolaos Mystikos 23. levele (részlet)	922
III.	Theodóros Daphnopatés ünnepi beszéde (részlet)	927
IV.	Chalkidikéi föld-adásvételi szerződés a Szent András monostorral	941
V.	Föld-adásvételi szerződés Nikolaossal Agathón fiával	941
VI.	Okiratok Hierissos város és Kolobu-monostor földjeinek határrendezéséről	942–943
VII.	Ismeretlen szerző verse Katalakón stratégos halálára	945 k.
VIII.	León Diakonos: Historia (részlet)	963 nyár
IX.	Pseudo-Lukianos: Philopatris (részlet)	961–969
X.	Jóannés Tzimiskés császár typikonja	971–972
XI.	Theodóros Kladón sigillionja	975
XII.	Pseudo-Patarai Methodios jóslatai (részlet)	970 után
XIII.	Alexios Studités patriarcha szinódusi aktája (részlet)	1028
XIV.	Püspökségjegyzék (részlet)	1039 után
XV.	A rhégioni metropolia brebionja (részlet)	1050 k.
XVI.	Kyriillosnak, a magyar csapattest parancsnokának oklevele	1053/1054
XVII.	Calabriai föld-adásvételi szerződés	1076/1077
XVIII.	Mária nővér végrendelete (részlet)	1098
XIX.	I. Alexios Komnénos chrysobullonja (részlet)	1111
XX.	Theodóros Prodromos panagyricusa (XXX 173–228)	1149. dec.
XXI.	Theodóros Chrysobalantítés irata Areté kralaina parancsára (részlet)	1157
XXII.	Kónstantinos Kanítés sakellarios aktája (részlet)	1167. márc.
XXIII.	Lukas Chrysobergés konstantinápolyi patriarcha zsinati aktája (részlet)	1157–1170
XXIV.	Nikolaos Kampanos és Démétrios Sparténos praktikonja (részlet)	1262
<i>Függelék:</i>		
XXV.	Föld-adásvételi szerződés	940

I. PHILOTHEOS: KLÉTOROLOGION – PHILOTHEI CLETOROLOGIUM

A szerző magas rangú testőrtiszt (*prótopatharios* azaz fő-kardhordozó) volt VI. (Bölcs) Leó uralkodása idején, aki feladatul kapta, hogy a császári ünnepi bankettek rendezze (e tisztségében az *atriklinés* tisztségét töltötte be). 899-ben *Klétorologion* címmel kézikönyvet állított össze arról, hogy milyen napokon, kiket és milyen protokolláris rendben kell lakomaasztalhoz ültetni. A meghívottak között türk testőrtiszteket is említ, akiket a kutatók általában magyaroknak tekintenek. Könyvét VI. (Bölcs) Leó császár hivatalos szabályzásnak minősítette, s később VII. (Bíborbanszületett) Konstantin bevette a *De cerimoniis aulae Byzantinae* (A bizánci császári udvar szertartásairól) címmel ismert munkájába. Moravcsik Gyula szöveggyűjteményében¹ a szóban forgó részletet Konstantinos Porphyrogennétos műveinél hozza a Bonni Corpus elavult kiadása (I. I. Reiske 1829–1830) alapján. 1972-ben azonban N. Oikonomidès megjelentette Philotheos írását, s így az önálló szerzőként tárgyalandó bizánci testőrtiszt és munkája, pontosabban annak bennünket érdeklő részlete új fordítást is igényelt.

Kritikai kiadás francia fordítással: N. OIKONOMIDÈS, Les listes de préséances byzantines des IXe et Xe siècles. Paris 1972, p. 65–235. A magyar vonatkozású részlet p. 208–209.

Magyar fordítás: OLAJOS T., Görög nyelvű források, in: KRISTÓ Gy. (szerk.): A honfoglalás korának írott forrásai (=Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.) Szeged 1995, p. 95.

Irodalom: MORAVCSIK Gy., A magyar történet bizánci forrásai. Budapest 1934, p. 128. – Gy. MORAVCSIK, Byzantinoturcica I. Berlin 1958, p. 474–475 (a korábbi szakirodalommal). – N. OIKONOMIDÈS, op. cit. p.

¹ Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp. 1984, p. 31, 35.

65–81, 281–363. – KRISTÓ Gy., Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Budapest 1980, p. 302. – OLAJOS T., Philotheos: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk.: KRISTÓ Gy. Budapest 1994, p. 545. – МАКК F., Külföldi források és a korai magyar történelem (X–XII. század): Acta Universitatis de Attila József Nominatae. Acta Historica 102 (1995) p. 34. – МАКК F., A Turul madártól a kettőskeresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történelméről. Szeged 1998, p. 104. – МАКК F., Ausländische Quellen und die frühe ungarische Geschichte (10.–12. Jahrhundert). In: Vom mythischen Vogel Turul bis zum Doppelkreuz. Herne 2012, p. 63–64.

...Τῇ δὲ ἐβδόμῃ ἡμέρᾳ τῆς αὐτῆς δεξιώσεως τελεῖται ὡσαύτως παγανὴ προέλευσις ἔνδον τοῦ παλατίου καὶ γίνεται κλητόριον ἐν τῷ αὐτῷ τρικλίνῳ ἐπὶ τῆς αὐτῆς τραπέζης. Καὶ συγκαλοῦνται εἰς ἐστίασιν τῷ βασιλεῖ ὁμοίως ἀπὸ τῆς τάξεως τῶν μαγίστρων καὶ πατρικίων σὺν τῷ ὑπάρχῳ τῆς Πόλεως καὶ τοῖς δυοῖν δομεστικοῖς, ... νουμέρων τε καὶ τειχέων καὶ τῶν αὐτῶν τοποτηρητῶν σὺν τῷ λογοθέτῃ τοῦ πραιτωρίου καὶ τῷ συμπόνῳ, τὸν ἀριθμὸν λ', εἰσάγονται δὲ καὶ ἐξάγονται μετὰ τῶν οἰκείων αὐτῶν ἀλλαξιμάτων καὶ χλανιδίων. Ἐν δὲ ταῖς κάτω τραπέζαις συγκαλοῦνται τριβοῦνοι, βικάριοι, οἱ ἐθνικοὶ τῆς ἐταιρείας, οἷον Τοῦρκοι, Χαζάρεις καὶ λοιποί, τὸν ἀριθμὸν νδ'...

(p. 209, 12–21)

Eme fogadások² hetedik napján³ közönséges⁴ processzió történik a palotán⁵ belül, és bankettre kerül sor ugyanabban az ebédlőben⁶ ugyanannál az asztalnál. A lakomára meghívást kapnak a császártól a hivatalnoki rend⁷ tagjai és a patrikiosok⁸ a Város⁹ eparchosával¹⁰ és két domestikossal,¹¹ ... a praetoriumi logothetéssel¹² és a synponosszal,¹³ szám szerint harmincan, ünnepi öltözkükben és chlanidionjaikban¹⁴

-
- 2 A húsvét vasárnapi és az utána következő ünnepségekről van szó.
 - 3 Azaz szombaton.
 - 4 A „közönséges” itt annyit jelent, hogy nem csak bizonyos kiemelt rangúak, illetve állásúak vesznek az eseményen részt.
 - 5 A konstantinápolyi Nagypalotában. A Nagypalotáról ld. pl. J. EBERSOLT, *Le Grand Palais de Constantinople et le Livre des Cérémonies*. Paris 1910; R. GUILLAND, *Études de topographie de Constantinople*. I. Amsterdam 1969, p. 3–367.
 - 6 *Triklinos*, megszokottabb latin változata *triclinium*, azaz ebédlőterem. A Nagypalotában több triklinos is volt, itt valószínűleg a Justinianos-féle ebédlőteremről van szó.
 - 7 A *magistroi* a latin *magistri* átvétele a görög nyelvben.
 - 8 Az etimológiailag a latin *patricius*ból származó „patrikios” szóval magas rangú méltóságot jelöltek a Kelet-római, ill. a Bizánci Birodalomban.
 - 9 Azaz Konstantinápoly.
 - 10 A görög *eparchos* a latin *praefectus*nak, egyebek mellett a *praefectus urbinak* megfelelő funkció elnevezése. A Város eparchosa, Konstantinápoly legfőbb tisztviselője, azaz „főpolgármestere”.
 - 11 A *domestikos* titulust katonai, civil és egyházi tisztségek betöltői viselték. Vö. pl. R. GUILLAND, *Recherches sur les institutions byzantines* I. Berlin – Amsterdam 1967, p. 588–593; N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, op. cit. p. 329–333, 372–373.
 - 12 A λογοθέτης τοῦ πραιτωρίου a IX. századtól fordul elő forrásokban, a Város eparchosának legfőbb segítője, „helyettese”.
 - 13 A συνπόνος a VI/VII. század óta az ἐπάρχος τῆς Πόλεως munkatársaként jelenik meg a forrásokban, talán a *praefectus Urbi* mellett működött *adsessor* utódja.
 - 14 A *chlanidion* a klamys ’köpeny’, ’tábornoki köpeny’ kicsinyítő képzős változata.

érkeznek és távoznak. Az alsóbb asztalokhoz¹⁵ meg vannak híva a tribunusok, a vicariusok¹⁶ és a testőrség idegen népekből való tisztjei,¹⁷ úgymint türkök,¹⁸ kazárok és a többiek,¹⁹ szám szerint 54 fő.

15 Az alsóbb asztalok a kevésbé előkelőknek voltak felállítva.

16 A *tribunusok* és *vicariusok* ebben az időszakban a börtönök parancsnokai és tisztjei voltak.

17 A „tisztjei” szó helyébe esetleg „parancsnokai” kerülhetne a fordításba. A „barbárokból” álló testőrcsapat egész legénysége biztosan meghaladta az 54 főt.

18 A türk népnév a korabeli (X–XI. századi) nyelvhasználatban a magyarokat jelölte.

19 A többiek arabok, ruszok (oroszok), frankok és ferganaiak (Közép-Ázsiából) lehettek.

II. NIKOLAOS MYSTIKOS KONSTANTINÁPOLYI PATRIARCHA LEVELE - NICOLAI MYSTICI PATRIARCHAE CONSTANTINOPOLITANI EPISTOLA

Nikolaos Mystikos konstantinápolyi patriarcha (901–907, 912–925) Itáliában született 852-ben, Phótios patriarcha (858–867, 877–886) tanítványaként és barátjaként kegyvesztett lett annak egyházfői székétől történt megfosztásakor, és egy Chalkédón közeli monostorba vonult vissza. VI. (Bölcs) Leó császár (886–912) azonban utóbb mystikosává, azaz magántitkárává tette (innen a „Mystikos” mellékneve), majd pedig konstantinápolyi patriarchává emelte. Leó császár, negyedik házasságának ellenzése (tetragamia-ügy) miatt, megfosztotta Nikolaost egyházfői méltóságától, ám ő a császár halála után másodszor is patriarcha lett (912–925). 913–914-ben a gyermek VII. (Bíborbanszületett) Konstantin mellett működő régenstanács feje volt. Rómanos Lekapénos hatalomra kerülése (919–920) után véget ért a tetragamia körüli egyházi belviszály, amelyben Nikolaos Mystikos immár Leó negyedik házasságának elismerése felé hajlott. Haláláig I. Rómanos (Lekapénos) császár (920–944) bel- és külpolitikájának a híve volt.

Nikolaos Mystikos jelentős szerepet játszott a Bizánci Birodalom történetében, s ezért fennmaradt levelei, amelyek második patriarchatusa idején keletkeztek, értékes kortörténeti dokumentumok. Közülük kettő, a 183. (915/916-ból) és a 23. (922-ből) említi a türköket, azaz a magyarokat és a vonatkozó részletek szerepelnek Moravcsik Gyula forrásgyűjteményében a kiváló magyar tudós szövegmegállapításával és fordításában. Ezen túlmenően azonban a 23. levélnek itt bemutatandó részlete nagy valószínűséggel szintén tartalmaz utalást a magyarokra.

Kritikai kiadás angol fordítással: R. J. H. JENKINS – L. G. WESTERINK, Nicholas I. Patriarch of Constantinople. Letters (=Corpus Fontium

Historiae Byzantinae VI.) Washington/Dumbarton Oaks 1973. A 23. levél vonatkozó részlete: p. 158,40 –160,59.

Egyéb kiadások és fordítások: A 183. és 23. levél magyar vonatkozású részletének kiadása: MORAVCSIK Gy. Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Budapest 1984, p. 24–26. – MORAVCSIK Gy. magyar fordítása, OLAJOS T. magyarázó jegyzeteivel: A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. KRISTÓ Gy. Szeged 1995, p. 97–100. – Epistoliers byzantins du Xe siècle édition par J. DARROUZÈS (=Archives de l'Orient Chrétien 6.) Paris 1960. p. 138–139. – P. TIVČEV, Nicolai Constantinopolitani Archiepiscopi Epistolae: Fontes Graeci Historiae Bulgaricae IV. Serdicae 1961, p. 185–297 (bolgár fordítással). – MIGNE Patrologia Graeca t. 111. Parisiis 1863, col. 9–392 (latin fordítással).

Irodalom: J. DARROUZÈS, Inventaire des epistoliers byzantins du Xe siècle: Revue des Études Byzantines 18 (1960) p. 127–28. – St. RUNCIMAN, Emperor Romanus Lecapenus and his Reign. A Study of Tenth-Century Byzantium. Cambridge 1963, p. 81–101. – I. KONSTANTINIDIS, Νικόλαος Α' ὁ Μυστικός. Athen 1967. – P. KARLIN-HAYTER, Le synode à Constantinople de 886 à 912 et le rôle de Nicolas le Mystique dans l'affaire de la tétragamie: Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 19 (1970) p. 59–101. – A. STAURIDOU-ZAPHRACA, Ἡ συνάντηση Συμεών καὶ Νικολάου Μυστικοῦ (Αυγ. 913). Θεσσαλονίκη 1972. – A. P. KAZHDAN, Болгаро-византийские отношения в 912–925 гг. по переписке Николая Мистика: Études Balkaniques 12 (1976) 92–107. – Ja. LJUBARSKIJ, Замечания о Николае Мистике в связи с изданием его сочинений: Vizantijskij Vremennik 47 (1987) p. 101–108.

Τοιαῦτα καὶ ὅσα ἄλλα περιττόν ἐστιν τῷ γράμματι συντάττειν, πρὸς τοὺς φιλοθεοὺς ἡμῶν ἐφθεγξάμην βασιλεῖς, καὶ τό γε φιλόανθρωπον αὐτῶν καὶ ἐπιεικὲς αὐτίκα τῶν ἡμετέρων προσέσχευ λόγων, καὶ οὐκ ἀντεῖπον οὐδ' ἐφίλονεῖκσαν πρὸς ἡμᾶς τοῦ ἄμυναν γενέσθαι πρὸς Βουλγάρους τοὺς οὕτω κακώσαντας τὴν Ῥωμαϊκὴν ἐξουσίαν, ἀλλὰ

πρὸς τὴν ἐξ ἀρχῆς παρ' αὐτῶν ἐπιζητουμένην εἰρήνην ὅλην τὴν προαίρεσιν ὥφθησαν ἐπικλίναντες, καὶ εἶπον τοιαῦτα πρὸς ἡμᾶς· „Ὡ πάτερ καὶ ποιμὴν ἡμῶν τῆς τοῦ Χριστοῦ ποιμένης, οὐκ ἐξέστημεν τῆς οἰκείας γνώμης, ὅποσα δ' ἂν τὸ Βουλγάρων γένος εἰργάσατο ἡμᾶς χαλεπά, οὐδὲ λογιζόμεθα τὰ κεχυμένα παρ' αὐτῶν αἵματα τοῦ ἡμετέρου λαοῦ καὶ τὴν ἄλλην πανωλεθρίαν ὅσῃν τῷ πονηρῷ ἐνεργούμενοι δαίμονι κατὰ τῶν ἡμετέρων εἰργάσαντο ὑπηκόων, οὐ μὴν ἀλλ' οὐδὲ τὴν καινοτομίαν ὅσῃν ὑπέστημεν ἐπὶ χρόνοις τοσοῦτοις εἰς τὴν τῶν νῦν ἀποκεκινημένων ἔθνων ἀποκίνησιν οὐδ' ὅσα ἔτι μέλλομεν καινοτομεῖσθαι εἰς ἀριθμοῦ λόγον ποιουόμεθα. Ἀλλ' ἐπεὶ ταῦτα τὴν ἡμῶν διανοήθησιν παρακαλεῖν βασιλείαν, ἐκείνῳ εἰ βούλει ἐπίστειλον, ἀντὶ τοῦ πολέμου καὶ τῶν σφαγῶν τὴν εἰρήνην ἐπιζητῆσαι· καὶ εἴ γε λάβοις αὐτὸν τοῖς σοῖς πειθόμενον λόγοις, ἡμᾶς ἔχεις τῇ σῇ παρακλήσει μὴ ἀντιλέγοντας.” Ταῦτα μὲν ἃ ἡ ἐκείνων χρηστότης καὶ ἡ τοῦ καλοῦ πράγματος τῆς εἰρήνης ἔφεσις πρὸς τὴν ἡμετέραν ὑπεφθέγγατο δεήσιν.

(p. 158,40–160,59)

...Efféléket¹ és más érveket, amelyeket túl hosszú lenne levélbe foglalni, hangoztattam a mi Isten-szerető császáraink² előtt és az ő könyörületességük és méltányosságuk nyomban figyelmes lett szavaimra. Nem mondtak ellent, nem vitatták velem szemben, hogy mindez a római hatalomnak oly sokat ártó bolgárokkal szembeni védelemre szolgál. Sőt úgy tűnt, igazán hajlanak a békére, amelyet kezdettől fogva óhajtottak, és így szóltak hozzám: „Óh, atyánk, Krisztus nyájának pásztora, nem változtattuk meg véleményünket, bármennyi szörnyűséget követett is el ellenünk a bolgárság és nem számolgatjuk népünk kiontott vérének és a többi számtalan pusztítást, amelyet egy gonosz démon sugalmazására

1 P. 158,22–39. Ennek magyar fordítását ld. Moravcsik, Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai p. 25.

2 I. Rómanos (Lekapénos) (919–944) és társcsászárai: legidősebb fia, Kristophoros (920–931) valamint az ekkor 17 éves Kónstantinos Porphyrogennétos (913–959, társcsászár 920–945 között).

a mi alattvalóink ellen követtek el. És nem vesszük számba mindazt a jogtalanságot, amelyet annyi éven át, a most mozgósított népek³ megmozdulásáig elviseltünk, és azt a jogtalanságot sem, amit ezután kell elszenvednünk. Ám miután mindezt kifejtetted császári fenségünkhöz intézett kérelmedben, ha akarod, írd meg neki, hogy a háború és az öldöklés helyett a békére törekedjen, és ha meg tudod győzni őt szavaiddal, mi sem mondunk nemet a te kérésedre.” Ezek hangzottak el válaszul az én kérésemre az ő jóságuk és a béke szép ügyének felkarolása folytán. ...

3 A levél más helyein (p. 158,18–20; 160,68–69) e népeket a ruszokkal, a bese-nyőkkal, az alánokkal és a nyugati türkökkel, azaz a magyarokkal azonosította Nikolaos Mystikos.

III. ÜNNEPI BESZÉD A BOLGÁROKKAL KÖTÖTT BÉKÉRŐL (927) – ORATIO DE PACE CUM BULGARIS (927)

Egyetlen kódexben maradt ránk az a névtelen szónoki beszéd, amely a 927. októberében a bolgárok és a bizánciak, immár Simeon (893–927) utóda, Péter cár (927–969) és I. Rómanos Lekapénos császár (920–944) között létre jött békét ünnepli. A szónoklat szerzője a konstantinápolyi udvarhoz közeli, a történeti eseményeket és szereplőket jól ismerő, a klasszikus görög kultúrában és a keresztény irodalomban egyaránt járatos férfiú volt. Egyes szakemberek tartalmi és stiláris szempontok alapján Nikolaos Mystikos konstantinápolyi patriarcha (901–907, 912–925) művének tekintették a beszédet, jóllehet őt ki kell zárunk a lehetséges szerzők köréből, hiszen 925. májusában elhunyt. Mások Nikétas Magistros vagy Arethas szerzőségét tételezték fel, de a legvalószínűbb az, hogy a főleg I. Rómanos császár udvarában befolyásos, magas rangú tisztviselő (prótoasekrétis, patrikios, magistros) és író, Theodóros Daphnopatés († 961 után) művei közé sorolhatjuk a szónoklatot. A X. századi enciklopédizmus jellegzetes képviselőjének, Theodóros Daphnopatésnak a sokoldalúságát reprezentálják fennmaradt homiliái, hagiografikus írásai, levelei és történeti művei (egyreszer kutatók szerint ő lehetett a szerzője *Theophanes Continuatus* utolsó részeinek is).

A bolgárokkal kötött békét ünneplő beszédet vizsgálva, R. J. H. Jenkins hívta fel a figyelmet arra, hogy a beszéd alább következő részlete a bizánci diplomácia azon lépéseire céloz, amikor a Simeon elleni küzdelemben a császár az egyiptomi, illetve a bagdadi udvarral lépett szövetségre, valamint a szerbekkel, a ruszokkal, a besenyőkkel, az alánokkal és a magyarokkal fogott össze. Ezt az interpretációt a korszak másik legkiválóbb ismerője, az ünnepi beszéd szövegének kiadója, Ivan Dujčev is elfogadta.

Kiadás: I. DUJČEV, On the Treaty of 927 with the Bulgarians: *Dumbarton Oaks Papers* 32 (1978) p. 254–289 (R. J. H. JENKINS angol fordításával). A bennünket érdeklő rész: p. 276–277.

Kézirat: Codex Vaticanus Graecus 483 (olim 323) ff. 43–51 (saec. XIII–XIV.).

Egyéb kiadások: Th. I. USPENSKIJ, Неизданное церковное слово о болгарско-византийских отношениях в первой половине X века: *Летопис историко-филологического общества при Императорском Новороссийском Университете*. IV. Визант. отдел. II. Одесса 1894, p. 93–123 (orosz fordítással). – I. DUJČEV, De pace cum Bulgaris homilia: *Fontes Graeci Historiae Bulgaricae*. V. Serdicae 1963, p. 83–101 (bolgár fordítással). – R. J. H. JENKINS, The peace with Bulgaria (927) celebrated by Theodore Daphnopates. In: *Polichronion. Festschrift F. Dölger*. Heidelberg 1966, p. 289–297 (részlet, angol fordítással) = *Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Centuries*. London 1970. No. XXI., p. 289–297 (repr.) – A. STAURIDOU-ZAFRAKA, Ὁ Ἀνώνυμος λόγος „Ἐπὶ τῇ τῶν Βουλγάρων συμβάσει”: *Byzantina* 8 (1976) p. 363–380.

Irodalom: H. OMONT, Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale et des autres bibliothèques de Paris. T. III. Paris 1888, p. 313. – Th. I. USPENSKIJ, Неизданное церковное слово о болгарско-византийских отношениях в первой половине X века: *Летопис историко-филологического общества при Императорском Новороссийском Университете*. IV. Визант. отдел. II. Одесса 1894, p. 94–123. – Ed. KURTZ, *Byzantinische Zeitschrift* 4 (1895) p. 615–616. – I. KUZNECOV, Писмата на Лъва Магистра и Романа Лакапина и словото 'Ἐπὶ τῇ τῶν Βουλγάρων συμβάσει като извор за историята на сimeоновка България: *Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина* 16–17 (1900) p. 179–245. – G. MERCATI, *Correzioni al discorso per la pace coi Bulgari: Bessarione* XXXV (1919) p. 38–39. – V. ZLATARSKI, История на българската държава през средное векове. I. 2. София 1927, p. 430–432, 467–468, 522, 524, 534. – R. DEVRESSE, *Codices Vaticani Graeci* II. *Codices* 330–

603. Città del Vaticano 1937, p. 290–293. – M. ŠANGIN, Византийский писатель Арефа – автор Слова о мире с болгарами 927 года: Историк марксист no. 3 (73) 1939, p. 177. – Gy. MORAVCSIK, Byzantinoturcica I. Berlin 1958, p. 223–224. – J. DARROUZÈS, Inventaire des epistoliers byzantins du Xe siècle: Revue des Études Byzantines 18 (1960) p. 126. – St. RUNCIMAN, Emperor Romanus Lecapenus and his Reign. A Study of Tenth-Century Byzantium. Cambridge 1963, p. 81–101. – DUJČEV p. 82–101. R. J. H. JENKINS, The peace with Bulgaria (927) celebrated by Theodore Daphnopates. In: Polichronion. Festschrift F. Dölger. Heidelberg 1966, p. 287–303. = Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Centuries. London 1970. No. XXI., p. 287–303 (repr.). – P. KARLIN-HAYTER, The Homilie on the Peace with Bulgaria of 927 and the 'Coronation' of 913: Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft 17 (1968) p. 29–39. – A. STAURIDOU-ZAFRAKA, Ἡ συνάντηση Συμεῶν καὶ Νικολάου Μυστικοῦ (Αὐγ. 913). Thessaloniké 1973. – A. STAURIDOU-ZAFRAKA, Ὁ Ἀνώνυμος λόγος „Ἐπὶ τῇ τῶν Βουλγάρων συμβάσει”: Byzantina 8 (1976) p. 345–406. – I. DUJČEV, On the Treaty of 927 with the Bulgarians: Dumbarton Oaks Papers 32 (1978) p. 217–295.

15. Ἐπεὶ δὲ πυρὶ τὸ πῦρ δυσανάλωτρν, ἐξ ὕδατος ἀναλαμβάνει Θεὸς τὸν Μωσῆν καὶ ταῖς ἐπιστάταις πιεζομένῳ τῷ Ἰσραὴλ φέρων ἐφίστησι, τὴν νομὴν σβέσαι, τὸν Φαραὼ σχῆσαι, τοὺς τριστάταις ἀπῶσαι καὶ τὸν Ἰακώβ οἶκον ἐπανασώσασθαι. ἐντεῦθεν – καὶ γὰρ εἰ σιγῶμεν ἡμεῖς, τὰ ἄψυχα φθέγγεται – εὐθὺς εὐνομαί, φιλοτιμίας, διανομαί, βουλευτήρια, φόροι κοπτομένοι, τὸ ἄδικον τυραννούμενον, Ναζηραῖοι ὁμοδοξοῦντες, τὸ ἀπερίσπαστον^α βοηθούμενον, οἱ τῆς ἀρετῆς ἐν τιμαῖς, ἐν ἀτιμίᾳ τὸ ἄμουσον, τὸ πᾶν ἐπὶ γόνυ κλιθὲν ἀνορθούμενον· τὸ μεῖζον, αἱ πρὸς τὸ κατεπεῖγον πρεσβεΐαι, νῦν μὲν ἡδουσαι, νῦν δὲ στύφουσαι, καὶ τότε μὲν πτοοῦσαι, τότε δὲ θαρρύνουσαι, ὑπαλείφουσαι, προσάγουσαι, πλύνουσαι,^β πάντα λίθον κινοῦσαι, ἵν' ἐνὶ τρόπῳ τὸν θῆρα προσάξωνται· τοῖς γὰρ ποικίλοις τὸ μονοειδὲς ἀνῆρμостαι, ὃ δῆλον^γ καὶ μεταβάλλεται, τοιοῦτον γὰρ ὁ πολύτροπος.

(p. 276)

* ἀπερίσπαστον Cod. Vatic. gr. 483, Uspenskij: ἀπερίστατον Kurtz, Jenkins
 || ^b πλύνουσαι om. Uspenskij || ^c δῆλον coni. Jenkins: δῆλω Cod. Vatic. gr. 483,
 Uspenskij

15. 'De mivel a tűz tüzzele nehezen győzhető le, Isten a vízből húzta ki Mózeszt,² és állította őt a (munka)felügyelők³ által gyötört Izrael élére, hogy eloltsa a szerte terjedő lángokat,⁴ hogy megfékezze a fáraót, a válogatott harcosokat⁵ távol tartsa, és Jákób házát megmentse. Ettől kezdve⁶ – mert még ha mi hallgatunk is, élettelen tárgyak fogják hangosan kiáltani⁷ azt, hogy ezután – elérkezett a jó kormányzás, a bőkezűség, a nagylelkű adományozás, a bölcs tanácskozások, az adó-mérséklések, a jogtalanság megfékezése, a Nazariaiosok egyetértése⁸, a

1 A 10–14. caputokban a szónok a bolgár-bizánci konfliktus főbb eseményeiről, Symeónnak a 912 utáni lépéseiről szól bonyolult, asszociatív és metaforikus nyelvezettel.

2 Cf. Kiv. I 2,5–10. A szónok bibliai és mitológiai allúziók és asszociációk sokaságát használja (pl. az új Hadad, illetve a modern Holofernés Symeón cárra asszociál, Jónás Rómanos császárra, Salamon Bölcs Leóra, stb.). „A vízből kihúzott Mózes” Rómanos Lekapénosra, a bizánci flotta parancsnokára alludál, aki „Mózesként” menti meg a népét. – Egyébként már Eusebios (Hist. eccl. IX 9 cf. Vita Constantini I 12) „új Mózesként” említi Nagy Konstantint. A bizánci császárok Mózessel való azonosításáról ld. A. GRABAR, L'empereur dans l'art byzantin. Paris 1936, p. 236–237; O. TREITINGER, Die oströmische Kaiser- und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell. Jena 1938, p. 81, 130–132.

3 Cf. Kiv. I 1,10–11.

4 Ti. a háború lángjait. Rómanos Lekapénosnak valóban egyik fő célja – belpolitikai okok miatt is – az volt, hogy véget vessen a Simeon bolgár cár vezette, Bizánc számára vereséget és nagy veszteségeket hozó háborúnak.

5 Cf. Kiv. I 14,7.

6 Azaz Rómanos Lekapénos hatalomra kerülése (919) után; ettől kezdve – a szónok szerint – mindenféle áldásos dolog, pl. a jó kormányzás, a tökéletes világ jött el.

7 Cf. Kor I. 14,7; Lk. 19,40.

8 Azaz a szerzetesek egyetértése a hittételek tekintetében. A szónok itt minden bizonnyal a 920. júliusában a konstantinápolyi zsinat döntéseit tartalmazó *Tomus Unionisra* utal. A zsinat célja Euthymios és Nikolaos Mystikos patriarcha hívei közötti konfliktus rendezése volt. A *Tomos Henóseós* vetett véget a 905 óta dúló,

védtelenek megsegítése, a derék emberek tisztelete, a tudatlanság megszegyenülése, minden földre rogyott térd fölegyenesedése⁹; s mindenek fölött a szükséghelyzetekhez igazított követségek,¹⁰ hol sikeresek,¹¹ hol lehangolóak, hol megdöbbsentőek, hol bátorítóak, hol csillapítóak, vagy csatlakozásra bírók,¹² minden követ megmozgatók, hogy a vadállatot megszelidítsék; mert a sokszínű dolgokkal az egyszerű nincs összhangban, ami nyilvánvaló, még ha megváltozik is, mert ilyen.

VI. Leó negyedik házassága körül kibontakozott vitának, s a *Tomos* szimbolizálta a bizánci egyház egységét, amely nagyon fontos volt a párhuzamosan zajló bolgár-bizánci háború alakulása szempontjából is. Vö. Nicholas I Patriarch of Constantinople Letters. Greek Text and English Translation by R. J. H. JENKINS and L. G. WESTERINK. Washington 1973, p. XXIV–XXVI.

9 Cf. Aischylos, Persai 930.

10 A szónok itt Rómanos Lekapénos császár sokirányú, hajlékony diplomáciai tevékenységére utal, amelynek nem minden lépése volt sikeres. Vö. R. J. H. JENKINS, The peace with Bulgaria (927) celebrated by Theodore Daphnopates p. 301; I. DUJČEV, The Treaty of 927 with the Bulgarians p. 241, 276–277, 293.

11 A bizánci követek sikerrel jártak az egyiptomi és a bagdadi uralkodónál és a szerbeknél; cf. Constantinus Porphyrogennetus, De administrando imperio c. 32, 104–116 p. 158 ed. MORAVCSIK Gy. Bp. 1950 (reprint Bp. 2003); St. RUNCIMAN, Emperor Romanus Lecapenus and his Reign. A Study of Tenth-Century Byzantium. Cambridge 1963, p. 90.

12 Intenzív tárgyalások lehettek a ruszok, a besenyők, az alánok és a magyarok (=nyugati törkök) irányában; cf. Nikolaos Mystikos 23, 18–20 (MORAVCSIK Gy., Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai p. 24–25). Vö. Vö. R. J. H. JENKINS, The peace with Bulgaria (927) celebrated by Theodore Daphnopates p. 301; I. DUJČEV, The Treaty of 927 with the Bulgarians p. 241.

IV. THÓMAS PRÓTOSPATHARIOS ÉS ASÉKRÉTIS FÖLD-ADÁSVÉTELI SZERZŐDÉSE (941) 1. – THOMAE PROTOSPATHARII ET ASECRETIS CHARTA DE VENDITIONE AGRI (an. 941) 1.

Az athosi „Nagy Lavra” monostor¹ archívumában maradt fenn az az okirat, amely szerint a (Strymon és) Thessaloniké thema epoptése és anagrapheusa, Thómas prótopatharios és császári asékrétis² a Chalkidiké-félsziget legnyugatibb nyúlványán, a Palléné-félszigeten³ 1800 modios⁴ nagyságú klasmatikus földet⁵ adott el 36 nomismáért a

1 A ἡ μεγίστη Λαύρα az Athos-félsziget délkeleti részén (ld. az 1. sz. térképet) – Niképhoros Phókasnak, a bizánci haderő főparancsnokának, leendő császárnak a bőkezű támogatásával – Szent Athanasios által 963-ban létrehozott sajátos monostor, amely egyesíti a koinobita és remete szerzetességet. 964-ben Niképhoros Phókas császár (963–969) chrysobullonban garantálta a Nagy Lavra függetlenségét az egyházi főhatóságoktól. A XI. századtól a Lavra az első az athosi monostorok között. Vö. pl. Actes de Lavra. Première partie. Des origines à 1204. Edition diplomatique par P. LEMERLE, A. GUILLOU, N. SVORONOS avec la collaboration de D. PAPACHRYSSANTHOU. Texte (=Archives de l'Athos V.). Paris 1970, p. 13–77. Vö. lejjebb p. 67–68.

2 Ugyanez a magas rangú thessalonikéi tisztségviselő jegyez több, erre az időszakra datálódó okmányt, amelyek különböző athosi monostorok (Lavra, Ivion, Prótaton) archívumaiban maradtak fenn. Ld. lejjebb az V. és VI. forrásszövegeket, valamint az Appendixet. A *prótopatharios* (első vagy főkardhordozó) méltóság a X. században fontos udvari tisztségviselőket, a *themák* (tartományok) kormányzóit stb. illette meg, míg az *asékrétis* a császári kancellária titkárainak megnevezése.

3 Másnéven Kassandra vagy Kassandria. Ld. 2. sz. térképet.

4 A *modios* a középgörögben területmértékként és űrmértékként egyaránt szolgált; vö. E. SCHILBACH, Byzantinische Metrologie. München 1970, p. 72–73, 103–108, 123. Itt a 888 m³ nagyságú területmérték funkciójában szerepel.

5 Az adófizető (kis)birtokosok eltűnése után (háború, természeti katasztrófa, stb. következtében) általában több mint harminc év elteltével az államra visszaszálltak a gazdátlan földek (*klasma* - *klasmata*, azaz töredékföldek), amelyeket utóbb a kincstár többnyire csökkentett áron eladhatott, elajándékozhatott, bérbe ad

Peristeraiban⁶ lévő Szent András monostornak,⁷ illetve a nevében eljáró Euthymios igumennek. A földeladást rögzítő okmányt 941 augusztusában talán saját kezűleg Thómas írta és ólompecsétjével hitelesítette. A szerződés részletezi a földet vásárló monostor jogait és kötelezettségeit,⁸ s ez utóbbiak között szól arról, hogy az új tulajdonos nem akadályozhatja meg, hogy a parlagon maradó földeken legeltessenek azok, akik az „idegen népek” támadása elől menekülnek oda.⁹

Mivel az adásvételi szerződés megkötése és írásba foglalása idején, vagy röviddel azt megelőzően a Palléné, illetve más néven Kassandria-félsziget lakóit fenyegető „barbárok” nagy valószínűséggel a kalandozó magyarok lehettek, a jelen okirat – további 941–942–943-ból származó athosi oklevelekkel együtt – joggal tekinthető a magyarokra vonatkozatható, de mindezidáig a magyar történészek számára ismeretlen és felhasználtan bízánci forrásnak.¹⁰

Kiadás: Actes de Lavra. Première partie. Des origines à 1204. Edition diplomatique par P. LEMERLE, A. GUILLOU, N. SVORONOS avec la collaboration de D. PAPACHRYSSANTHOU. Texte (=Archives de l'Athos V.) Paris 1970, No. 2. p. 94–95.

hatott, hogy ismét művelés alá kerüljenek és birtokosaik a kincstár számára adót fizessenek.

6 Peristerai Thessalonikétől kb. 30 kilométerrel keletre, a mai Peristera falu közelében feküdt; ld. az 2. sz. térképet. Az egykori monostor Szent Andrásnak dedikált temploma ma is áll.

7 A Peristerai-i Szent András-monostort Ifjabb Szent Euthymios alapította 870–871-ben (vö. L. PETIT, *Vie et office de saint Euthyme le Jeune: Bibliothèque hagiographique orientale*. V. Paris 1904, p. 41), több X. századi okmányban (pl. Niképhoros Phókas és Jóannés Tzimiskés chrysobullonjaiban) császári monostorként említik (Actes de Lavra. I. Édition diplomatique par P. LEMERLE, A. GUILLOU, N. SVORONOS. Paris 1970, p. 86–88).

8 Pl. a vételár (36 nomisma) megfizetése után fokozatosan részt kell vennie az ilyen kategóriájú földek után járó adó teljesítésében.

9 Ugyanezt a klauzulát – hasonlóan megfogalmazva – tartalmazza további két, ugyanebben az időben és ugyanitt keletkezett okmány is. Ld. lejjebb, az V. és VI. textust, valamint az Appendixet.

10 Ld. lejjebb az V., VI., X. és XI. dokumentumot, valamint az Appendixet.

Egyéb kiadások: Archives de l'Athos I. Actes de Lavra. Édition diplomatique et critique par G. ROUILLARD et P. COLLOMP. t. I. (887–1178). Paris 1938, No. 3. p. 8–9.

Irodalom: Ph. MEYER, Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster. Leipzig 1894, p. 101–140. – G. ROUILLARD, Note prosopographique et chronologique: Byzantion 8 (1933) p. 109–113. – F. DÖLGER, Zur Textgestaltung der Lavra-Urkunden und zu ihrer geschichtlichen Auswertung: Byzantinische Zeitschrift 39 (1939) p. 35, 36, 38. – G. OSTROGORSKY, The peasant's pre-emption right. An abortive reform of the Macedonian emperors: Journal of Roman Studies 37 (1947) p. 122–126. – F. DÖLGER, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges. München 1948, No. 109. Dipl. – F. DÖLGER, Bulletin diplomatique: Revue des Études Byzantines 7 (1949) p. 81. – F. DÖLGER, Eine stenographische byzantinische Gebührenquittung aus dem Jahre 941. In: Rastloses Schaffen. Festschrift für Fr. Lammert. 1954 p. 57 (=Byzantinische Diplomatie. Ettal 1956, p. 347). – F. DÖLGER, Recenzió: A. Mentz, Tachygraphische Bemerkungen in frühbyzantinischen Privaturkunden: Byzantinische Zeitschrift 48 (1955) p. 199. – P. LEMERLE, Esquisse pour une histoire agraire de Byzance: les sources et les problèmes: Revue historique 220 (1958) p. 74–75. – Actes de Lavra. Première partie. Des origines à 1204. Edition diplomatique par P. LEMERLE, A. GUILLOU, N. SVORONOS avec la collaboration de D. PAPACHRYSSANTHOU. Texte (=Archives de l'Athos V.) Paris 1970, p. 91–94.

+ + + Θωμας βα(σιλικός) (πρωτο)σπαθ(άριος) ασηκρητις εποπτης
τε καὶ αναγραφευς τ[ῆς] ||² Θεσσαλονικης, κατα την θειαν πρόσταξιν
των ευσεβεστατων ||³ ἐκ Θεοῦ ἐστεμμενων μεγαλων καὶ ειρηνοποιων
βασιλεων ἡμων ||⁴ Ρωμανου Κωνσταντινου Στεφανου καὶ Κωνσταντινου
την παρ[α]- ||⁵ κελενουσαν μοι απεμπολησαι την γῆν της χερονησσου
Παλλ[ή]- ||⁶ νης της και Κασανδριας λεγομενης τοις βουλομενοις
ο[ική]- ||⁷ τορσι του θεματος Θεσσαλονικης ως κλασματικης αυτης ||⁸
τυγχανουσης, ου μιν αλλα και κατα τῇν δυναμην του αποσταλεν- ||⁹ τος

ευσεβους χρυσοβουλιου παρα των βασιλεων ἡμῶν ||¹⁰ των ἀγίων περι της τυαυτης γῆς, διεπρασα ὑμῖν Ευθυμιον ||¹¹ μοναχον και ηγοῦμενον της βασιλεικης μονης του πρωτοκλ[ητου] ||¹² των αποστολων Ανδρεου εις επόνυμον των Περιστερων, εις πρ[ό]- ||¹³ σωπον της αὐτῆς ευαγεστατης βασιλεικης μονης, ...

...ωσαντος μι δυναμενου μητε σοῦ κολουην τοις βου[λομέ]- ||³⁰νοις νεμεσθαι εις την παρα σου εξονισθησαν χερσιν γῆν· [οὕτωςι γάρ] ||³¹ ορισθη και ετυποθη, εκαστον μὲν τα σπερομενα ιδια χορα[φια] ||³² εξουσιαζην, την δε παντυαν νομην της νησου καθως [εἴρηται] ||³³ ειναι εις αμφοτερους κυνήν, ου μονον ειστους εξονισαμεν[ους τήν τοι]- ||³⁴ αυτην γῆν, αλλα και ειστους μι εξονισαμενους και δια τη[ν τῶν] ||³⁵ εθνων περιστασιν και επιδρομήν καταφεύγοντας. Δ[ιὸ και] ||³⁶ προς ασφαλιαν ὑμων εγραφη και τη οικειοχείρῳ υ[ποσημειώσει] ||³⁷ και τι υποβολῇ της σφραγίδως βαιβαιιοθεν επεδοθη [μηνι Αὐγούστῳ] ||³⁸ ινδικτιονος τεσσαρις και δεκατης ετους εξακισχηλιιστ[οῦ τετρα]- ||³⁹ κοσιοστου τεσσαρακοστου ενατου +

||⁴⁰ Θωμας βα[σιλικός] (πρωτο)σπαθα[ριος] ασηκρητ[ης] (και) εποπτ[ης] Θεσσαλ[ομίκης] δι' αυτογραφου υπογραφῆς [και τῆς ἑμαυτου σφραγίδος] ||⁴¹ ε[τελει]ωσαμην μηνι και ινδ[ικτιῶνι] τῇ προγεγραμμε[νῃ] +

(p. 94-95)

8 μὲν lege: μὴν; δυναμην lege: δύναμιν || 10 τυαυτης lege: τοιαύτης || 32 εξουσιαζην lege: ἐξουσιάζειν; παντυαν lege: παντοῖαν || 33, 34 ειστους lege: εἰς τοὺς; κυνήν lege: κοινήν || 40 και τῆς ἑμαυτοῦ σφραγίδος lect. Cyrilli.

+ + + Thómas császári prótospatharios, asékrétis, Thessaloniké (thema) epoptése¹¹ és anagrapheusa¹² a legkegyesebb, Istenkoronáz-

11 Kincstári tisztségviselő, felügyelő; vö. F. DÖLGER, Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung, besonders des 10. und 11. Jahrhunderts. Leipzig 1927 (repr. Hildesheim 1960) p. 79-81.

12 A forrásokban VI. (Bölcs) Leó korától szereplő kincstári tisztségviselő; vö. F. DÖLGER, op. cit. p. 82-83.

ta, hatalmas és béketeremtő császáraink, Rómanos,¹³ Kónstantinos,¹⁴ Stephanos és Kónstantinos¹⁵ isteni rendelkezése¹⁶ alapján, amely arra utasított engem, hogy adjam el a Kassandriának is nevezett Palléné-félsziget klasmának minősülő¹⁷ földjét Thessaloniké thema azon lakosainak, akik vásárolni kívánnak abból, valamint szentséges császáraink által az ugyanilyen földekkel kapcsolatosan kibocsátott tiszteletre méltó chrysobullionjának¹⁸ a hatálya alapján eladtam nektek, Euthymios szerzetesnek, a Peristerainak nevezett, Szent András apostolnak szentelt császári monostor igumenjének,¹⁹ ugyanazon legszentségesebb császári monostor képviselőjének ...

... Ugyanígy te sem akadályozhatod azokat, akik legeltetni akarnak az általad megvásárolt földön, mert úgy lett elrendelve és előírva, hogy mindenki sajátjaként birtokolja a megművelt parcellákat, de a félsziget minden legelője – amint ez kimondatott – közös, nemcsak a földet megvásárlók számára, hanem azok számára is, akik nem vásárolták meg azt, ám idegen (barbár) népek ostroma és támadása miatt oda menekülnek. Számotokra garanciaként mindezt írásba foglaltam, sajátkezű aláírással és pecséttel megerősítettem augusztus hónapban, az indikción tizennegyedik, a (világteremtés) hatezer négyszáz negyvenkilencedik évében.²⁰

13 Rómanos Lekapénos császár (920–944).

14 VII. Kónstantinos (Porphyrogennétos) gyermekként császár 913-tól 920-ig, társcsászár 920–945-ig, egyedül uralkodott 945–959 között.

15 Rómanos Lekapénos fiai, társcsászárok: Stephanos (924'–945), Kónstantinos (924–945).

16 Rómanos császárnak és társcsászárainak a prostaxisa elveszett; vö. F. DÖLGER, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches*. München–Berlin 1924, No. 638.

17 Thessaloniké themában a szaracénok támadásai következtében elnéptelenedett területekről lehetett szó. Vö. lejjebb az V. és VI. sz. dokumentumokat.

18 Rómanos császár hivatkozott chrysobullionja elveszett; vö. F. DÖLGER, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches*. München–Berlin 1924, No. 639.

19 Vö. a 7. jegyz. – Euthymios, a monostor igumenje 941-ben aligha lehet azonos személy a monostoralapítóval.

20 Az indikción 14. és a. m. 6449. éve, augusztus hónap = 941. augusztusával.

Thómas császári prótopatharios asékrétis és Thessaloniké (thema) epoptése sajátkezű aláírással és pecsétemmel²¹ megerősítettem a fentnevezett hónapban és indikción idején.

21 „Thomas prótopatharios, Strymón és Thessaloniké asékrétise és epoptése” feliratú pecsétjét ld. G. Rouillard, Note prosopographique et chronologique: Byzantion 8 (1933) p. 112–113.

V. THÓMAS PRÓTOSPATHARIOS ÉS ASÉKRÉTIS FÖLD-ADÁSVÉTELI SZERZŐDÉSE (941) 2. – THOMAE PROTOSPATHARII ET ASECRETIS CHARTA DE VENDITIONE AGRI (an. 941) 2.

Theodorétos, a Lavra-monostor¹ igumenje által másolt és 1803-ban összeállított cartulariumban (okiratgyűjteményben)² maradt ránk a másolata annak a föld-adásvételi szerződésnek, amely szerint 941. augusztusában (Strymón és) Thessaloniké thema epoptése és anagrapheusa, Thómas császári prótopatharios és asékrétis³ Palléné-félszigeten⁴ 100 modios⁵ klamatikus⁶ földet adott el Nikolaosnak, Agathón fiának 2 nomismáért. A Pallénén földet vásárlók közül senki sem vitathatja Nikolaos favágási és legeltetési jogát, viszont Nikolaos sem akadályozhatja meg, hogy az általa megvásárolt föld parlagon maradt részén legeltessenek a barbár betörések miatt oda menekülők.⁷

Mivel 941-ben a Palléné, illetve Chalkidiké-félsziget lakóit fenyegető barbárok nagy valószínűséggel a kalandozó magyarok lehettek, ez az

1 A Lavra-monostorról vö. IV. dok. 1. jegyz.

2 Erről ld. Actes de Lavra. Des origines à 1204. Edition diplomatique par P. LEMERLE, A. GUILLOU, N. SVORONOS (=Archives de l'Athos V.). Paris 1970, p. 6–7.

3 Ugyanez a magas rangú thessalonikéi tartományi tisztségviselő szerepel több, 941–942–943-ban kiadott okmányban is; ld. pl. a IV. és VI. forrásszövegeket.

4 Ld. a 2. sz. térképet.

5 A *modios* 888 négyzetméter nagyságú bizánci területmérték.

6 Az adófizető (kis)birtokosok háborúk, természeti katasztrófák, stb. során történt eltűnése miatt gazdátlanra vált parcellák egy idő (általában 30 év) után az államra (a *fiscusra*) szálltak. A gazdátlan, „töredék”-földet (*klasma*) a kincstár ezután eladhatta, bérbe adhatta, hogy adófizető birtokos kezén az ismét művelés alá kerüljön. A jelenségről főleg a X–XI. századi forrásokból vannak ismereteink.

7 Azonos klauzulát tartalmaznak a IV., VI. és X. pontban valamint az Appendixben bemutatott okiratok is.

okirat is – további 941-943-ból fennmaradt athosi oklevelekkel együtt⁸ – joggal vonható be a magyarokra vonatkoztatható, és mindezidáig felhasználatlan bizánci források közé.

Kiadás: Actes de Lavra. Première partie. Des origines à 1204. Edition diplomatique par P. LEMERLE, A. GUILLOU, N. SVORONOS avec la collaboration de D. PAPACHRYSSANTHOU. (=Archives de l'Athos V.). Paris 1970, No. 3 p. 96–97.

Kézirat: Cartularium Theodoreti f. 92^v.

Irodalom: G. ROUILLARD, Notes prosopographique et chronologique: Byzantion 8 (1933) p. 109–113. – G. OSTROGORSKY, The peasant's pre-emption right. An abortive reform of the Macedonian emperors: Journal of Roman Studies 37 (1947) p. 12–126. – P. LEMERLE, Esquisse pour une histoire agraire de Byzance: les sources et les problèmes III.: Revue historique 220 (1958) p. 74–75. – Actes de Lavra. Première partie. Des origines à 1204. Edition diplomatique par P. LEMERLE, A. GUILLOU, N. SVORONOS avec la collaboration de D. PAPACHRYSSANTHOU. (=Archives de l'Athos V.). Paris 1970, p. 95–96.

+ Θωμᾶς βασιλικὸς πρωτοσπαθᾶριος, ἀσηκρήτης, ἐπόπτης τε καὶ ἀναγραφεὺς Θεσσαλονίκης, κατὰ θείαν πρόσταξιν τῶν εὐσεβεστάτων ἐκ Θεοῦ ἐστεμμένων εἰρηνοποιῶν βασιλέων ἡμῶν Ῥωμανοῦ, Κωνσταντίνου, Στεφάνου καὶ Κωνσταντίνου, τὴν παρακελεύουσιν ἀπεμπολῆσαι τὴν γῆν τῆς χερσονήσου Παλλήνης τῆς καὶ Κασανδρίας λεγομένης τοῖς βουλομένοις οἰκήτορσι τοῦ θέματος Θεσσαλονίκης, ὡς κλασματικῆς αὐτῆς τυγχανούσης, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν δύναμιν τοῦ ἀποσταλέντος εὐσεβοῦς χρυσοβούλλου τῶν βασιλέων ἡμῶν τῶν ἁγίων περὶ τῆς τοιαύτης γῆς, διέπρασα ὑμῖν Νικόλαον τοῦ Ἀγάθωνος γῆν κειμένην ὑπὸ τὸν ἀγρὸν τὸν λεγομένον Πρόκοιλον, διαχωρισθεῖσαν καὶ ἀριθμηθεῖσαν ὡσεὶ μοδίῳν ἑκατόν, λαβὼν τὴν ὑπὲρ αὐτῆς τιμὴν παρὰ

8 Ld. a IV és VI. valamint X., XI. dokumentumot továbbá az Appendixet.

σοῦ τοῦ εἰρημένου Νικολάου χρυσοῦ νομίσματα δύο, ἃ καὶ ὀφείλουσιν εἰσκομισθῆναι παρ' ἐμοῦ τῷ μέρει τοῦ δημοσίου· ...

... ὡσαύτως μὴ δυναμένου μήτε σοῦ κωλύειν τοῖς βουλομένοις νέμεσθαι εἰς τὴν παρὰ σοῦ ἐξωνηθεῖσαν χέρσον γῆν· οὕτως γὰρ ὠρίσθη καὶ ἐτυπώθη ἐκάτερον μόνον τὰ σπειρόμενα ἴδια χωράφια ἐξουσιάζειν, τὴν δὲ παντοίαν νομὴν τῆς νήσου καθὼς εἴρηται εἶναι εἰς ἀμφοτέρους κοινήν, οὐ μόνον εἰς τοὺς ἐξωνησαμένους τὴν τοιαύτην γῆν, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς μὴ ἐξωνησαμένους καὶ διὰ τὴν τῶν ἐθνῶν περίστασιν καὶ ἐπιδρομὴν καταφεύγοντας· διὸ καὶ πρὸς ἀσφάλειαν ὑμῶν ἐγράφη καὶ τῇ οἰκιοχείρῳ ὑποσημειώσει καὶ τῇ ὑποβολῇ τῆς σφραγίδος βεβαιωθὲν ἐπεδόθη μηνὶ Αὐγούστῳ ἰνδικτιῶνος τέσσαρες καὶ δεκατῆς ἔτους ἐξακισχιλιοστοῦ τετρακοσιοστοῦ τεσσαρακοστοῦ ἐνάτου.

+ Θωμᾶς βασιλικὸς πρωτοσπαθᾶριος, ἀσηκρήτης καὶ ἐπόπτης Θεσσαλομίκης δι' αὐτογράφου ὑπογραφῆς καὶ τῆς ἑμαυτοῦ σφραγίδος ἐτελειωσάμην μηνὶ καὶ ἰνδικτιῶνι τῇ προγεγραμμένῃ.

(p. 96,1-6; 96,12-97,21)

L. 1 et 20 βασιλικὸς πρωτοσπαθᾶριος : Κάσπακος Th. || ἀναγραφεὺς : ἀπογραφεὺς Th. || παντοίαν : παλαιὰν Th. || ἐτελειωσάμην : ἐτυπωσάμην Th.

Thómas császári prótospatharios, asékretis, (Strymón és) Thessaloniké (thema) epoptése⁹ és anagrapheusa¹⁰ a legkegyesebb, Istenkoronázta, béketeremtő császáraink, Rómanos,¹¹ Kónstantinos,¹² Stephanos és

9 Kincstári tisztviselő, felügyelő; vö. F. DÖLGER, Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung, besonders des 10. und 11. Jahrhunderts. Leipzig 1927 (repr. Hildesheim 1960) p. 79–81.

10 A forrásokban VI. (Bölcs) Leó korától szereplő kincstári tisztségviselő; vö. F. DÖLGER, Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung, besonders des 10. und 11. Jahrhunderts. Leipzig 1927 (repr. Hildesheim 1960) p. 82–83.

11 Rómanos Lekapénos császár (920–944).

12 VII. Kónstantinos (Porphyrogennétos) császár 913–920, társcsászár 920–945, egyedül uralkodott 945–959 között.

Kónstantinos¹³ isteni rendelkezése¹⁴ alapján, amely a Kassandriának is nevezett Palléné-félsziget¹⁵ klasmának minősülő földjeinek¹⁶ Thessaloniké thema (ilyen földet) vásárolni kívánó lakosai számára történő eladására utasított, valamint a mi szentséges császárainknak az ugyanilyen földekkel kapcsolatosan kibocsátott tiszteletre méltó chrysobullonjának¹⁷ a hatálya alapján, Nikolaosnak, Agathón fiának eladtam a Prokoilosnak nevezett, elhatárolt és felmért mintegy száz modios nagyságú termőföldet, ezért fentnevezett Nikolaostól átvettem az azért járó két nomisma vételárat, amelyet be kell fizetnem a kincstárnak; ...

... Ugyanígy te sem akadályozhatod azokat, akik legeltetni akarnak az általad megvásárolt földön, mert úgy lett elrendelve és előírva, hogy mindkét fél csak a megművelt földeket birtokolja saját parcellájaként, a sziget mindenféle legelője – mint ez kimondatott – mindenki számára közös, nem csak az ilyen földet megvásárlók, hanem azok számára is, akik azt nem vásárolták meg, ám idegen (barbár) népek ostroma és támadása miatt menekülnek (oda). Ezért mindezt számotokra garanciaként írásba foglaltam és sajátkezű aláírással és pecséttel megerősítettem augusztus hónapban, az indikción tizennegyedik, (a világteremtés) hatezer négyszáz negyvenkilencedik évében.¹⁸

+ Thómas császári prótospatharios, asékrítés és Thessaloniké (thema) epoptése saját kezű aláírással és pecséttemmel megerősítettem a fent említett hónapban és indikción idején.

13 Rómanos Lekapénos fiai, tárcsászárok: Stephanos 924–945, Kónstantinos 924–945.

14 Rómanos császár prostaxisa elveszett; F. DÖLGER, Regesten der Kaiserurkunde des Oströmischen Reiches No. 638.

15 Ld. az 1. sz. térképet.

16 Vö. 6. jegyz. – Strymón és Thessaloniké themában a szaracénok támadásai következtében elnéptelenedett területekről lehetett szó. Vö. a IV. és VI. dokumentumokat valamint az Appendixet.

17 A szóban forgó chrysobullon elveszett; F. DÖLGER, Regesten der Kaiserurkunde des Oströmischen Reiches No. 639.

18 Az indictio 14. és az a. m. 6449. évének augusztusa Kr. u. 941. augusztusával egyezik meg.

VI. ATHOSI OKIRATOK HIERISSOS VÁROS ÉS A KOLOBU-MONOSTOR FÖLDJEINEK HATÁRRENDEZÉSÉRŐL (942–43) – ACTA ATHOA DE CONFINIIS AGRORUM URBIS HIERISSI ET MONASTERII COLOBOU (an. 942–943)

A Chalkidiké-félsziget legkeletibb nyúlványának (az Athos-félszigetnek) a bejáratánál fekvő Hierissos városától délre alapította 866 és 883 között Jóannés Kolobos a Keresztelő Szent Jánosnak szentelt Kolobu-monostort,¹ amely I. Basileios (867–886) és VI. (Bölcs) Leó (886–912) idején az athosi monastérionok között a legjelentősebbé vált.² 942-ben azonban Hierissossal szomszédos földjeinek határai bizonytalanok lettek.³ Ekkor a szerzetesek jogaik védelmében Thessaloniké thema legfőbb tisztségviselőihez, Katakálón tartományi kormányzóhoz,⁴ Grégorios thessalonikéi érsekhez⁵ és Thómas, császári epoptéshez⁶ fordultak.⁷ A két vitázó fél által elfogadott határokat Thessalonikében 942. májusában egy napjainkig megőrződött írásos, ólompecséttel hite-

1 Ld. az 1. sz. térképet. Vö. a 8. jegyzetben id. m., p. 27–53, 177–197; J. LEFORT, *Actes d'Ivion I.* (=Archives de l'Athos XIV.). Paris 1985, p. 28–33.

2 Azonban 980-ban a Kolobu-monostort II. Basileios császár (976–1025) az ivironi intézményhez csatolta. Így természetesen a Kolobu-monostor iratai az ivironi archívumba kerültek, és maradtak fenn napjainkig.

3 940–941 táján ugyanis Thessaloniké themában a kincstár nevében Thómas epoptés tömegesen adott el klasmatikus földet (ld. fentebb a IV. és V. pontban), ám a hiérissosiaiak esetében az új birtokosok valamint az athosiaiak (főleg a Kolobu-monostor) földjei közötti pontos és vitathatatlan határ kijelölése elmaradt.

4 Katakálón stratélatésről (ill. stratégosról) ld. lejjebb a VII. pontot.

5 Grégorios thessalonikéi érsekről ld. lejjebb a 16. jegyz.

6 Thómas prótopatharios és epoptésről ld. a IV. és V. dokumentumot.

7 A határvita eldöntésében részt vett még Thómas Tzulas, császári prótopatharios és bíró is.

lesített megállapodásban rögzítették,⁸ sőt a határrendezésről 942. május és 943. augusztus között Thómas epoptésnak a császár számára készített jelentése⁹ is fennmaradt ugyancsak az athosi monostorokat irányító Prótaton archívumában.¹⁰ A megállapodás klauzulában rögzítette a hierissosiak jogát arra, hogy veszély, ellenséges „barbár” népek támadása esetén – a megállapított birtokhatáron túl – nyájaikat ideiglenesen az Athos-hegy védett legelőire hajthassák.

Mivel az okirat keletkezésének idején, illetve azt röviddel megelőzően a szárazföld, azaz észak felől csak a magyarság jelenthetett veszélyt a szóban forgó vidék lakói számára, a velük szembeni óvintézkedés egy feltehetően a közelmúltban már előfordult magyar támadás tapasztalata alapján, illetve egy jövőendő támadásra való felkészülés jegyében fogalmazódott meg – amint ezt joggal tételezte fel Balogh László.

Kiadás: Actes du Prôtaton. Edition diplomatique par D. PAPACHRYSSANTHOU. Texte Archives de l'Athos. T. VII. Paris 1975, p. 195–197 vö. 188–192, 201–202.

Kézirat: Prótaton archívuma 15. tasak 10. és 8. dokumentum (saec. X.)

Egyéb kiadások: P. USPENSKIJ, Восток христианский. Афон: История Афона III. 1. Киев 1877, p. 315–318 vö. 318–320. – Alexandros LAVRIOTÉS, Ἀθωϊτικὸς Στοά 2–3: Vizantijskij Vremennik 5 (1898) p. 484–486. – K. LAKE, The Early Days of Monasticism on Mount Athos. Oxford 1909, p. 76–79 vö. 80–84.

8 4. akta: Actes du Prôtaton. Edition diplomatique par D. PAPACHRYSSANTHOU. Texte (= Archives de l'Athos. T. VII.) Paris 1975, p. 188–192.

9 5. akta: Actes du Prôtaton. Edition diplomatique par D. PAPACHRYSSANTHOU, p. 192–197. Bár a jelentés nem tartalmaz időmeghatározást, az azonos ügyet azonos szereplők részvételével tárgyaló 4. és 6. okirat alapján 942. májusa utáni és 943. augusztus 2-a előtti időre datálható.

10 A szerzetesek és a hierissosiak közötti vita azonban ezzel nem zárult le, az athosiak Rómanos Lekapénos császárhoz (920–944) fordultak panaszukkal, s 943. augusztusában császári utasításra a tartomány első emberének, Katalakónnak a vezetésével új, immár végleges határrendezésre került sor; ld. 6. akta (Actes du Prôtaton. Edition diplomatique par D. PAPACHRYSSANTHOU, p. 197–202).

Irodalom: P. USPENSKIJ, Восток христианский. Афон: История Афона III. 1. Киев 1877, p. 55–59 (orosz fordítás, datálás). – K. LAKE, The Early Days of Monasticism on Mount Athos. Oxford 1909, p. 57. – F. DÖLGER, Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches. I. München-Berlin 1924, No. 504, p. 61. – G. ROUILLARD, Note prosopographique et chronologique: Byzantion 8 (1933) p. 107–111, 114–116. – F. DÖLGER, Zur Textgestaltung der Lavra-Urkunden und zur ihrer geschichtlichen Auswertung: Byzantinische Zeitschrift 39 (1939) p. 41, no. 5. – F. DÖLGER, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges, München 1948, no. 107, p. 288–289. – P. LEMERLE, Esquisse pour une histoire agraire de Byzance: les sources et les problèmes III.: Revue historique 220 (1958) p. 75. – I. ΜΑΜΑΛΑΚΗΣ, Τὸ Ἅγιον Ὄρος (Ἄθως) διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Thessaloniké 1971, p. 41. – Actes du Prôtaton. Edition diplomatique par D. ΠΑΡΑΧΡΥΣΑΝΘΟΥ. Texte (= Archives de l'Athos. T. VII.) Paris 1975, 188–202. – BALOGH L., A New Source on the Hungarian Raids against Byzantium in the Middle of the 10th Century: Chronica 7–8 (2007–2008) p. 16–25. – BALOGH L., A 10. századi magyar-bizánci kapcsolatok új forrásai. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 128 (2011) p. 51–67.

A.

||⁴ Ἐν ονομα(τι) του πα(τρ)ὸς (καὶ) του υἱου (καὶ) του ἀγί(ου) πνεύματος. Ἡμεῖς οἱ προγεγραμμένοι, ||⁵ οἱ (καὶ) τοὺς τημίους (καὶ) ζωοποιούς στ(αυ)-
ρους ἡδιοχ(εῖρως) πηξαντες, ||⁶ τὴν παρουσαν ἐγγραφο(ν) ἀσφαλ(ειαν)
καὶ τέληαν διαλοισὴν ποιοῦμεν ἡς οἰμας ||⁷ Ὡμα(ν) βα(σιλικόν) (πρωτο)
σπαθα(ριον) (καὶ) ἀσηκρητ(ην) (καὶ) ἐποπτ(ην) Θεσσαλονι(κης), ἡμῆς
μεν οἱ ἡγουμένοι μετὰ τον ||⁸ χωρηατον ὑπερ πασης τῆς κοινοτητος
τῆς χωρας, ἡμῆς δε οἱ μοναχοι Ἀθωνιτε ||⁹ οἱ περ παντον τῶν μοναχων
του Ἀθωνος του ορους. Ἐπῆδι πρῶ χρονου τινος ||¹⁰ ἐπώλησας τους
χωρηατας τὴν παρ' αὐτον κατεχωμενιν κλασματηκην ||¹¹ γῆν, οὐ
διεχωρισας δε το εὖος που οφειλουσῆν δεσπῶζιν οἱ ἀγῶρασαντες (καὶ)
ἐκηθεν ||¹² οἱ Ἀθωνιτε, καὶ δια τουτω εἰσηλθομεν ἐν Θεσσαλινι(κη)
(καὶ) ἐνοπ(ιον) του πανευφημου ||¹³ στρατ(η)λ(ά)τ(ου) Κατακαλων, καὶ

Γρηγορίου του αγιοτατ(ου) ημῶν αρχιεπισκοπ(ου), Θῶμα βα(σιλικού) (πρωτο)σπαθα(ρίου) ||¹⁴ του Τζουλα, και Ζωητου βα(σιλικού) (πρωτο)σπαθα(ρίου) (και) κριτ(οῦ), και σου του πρωηρημενου εποπτου, εγκλησιν ||¹⁵ εποιεισαμεθ(α) επιζητουντες χωριστηνε τα του Αθωνος απω της διαπραθεις(ης) ||¹⁶ γης. ...

|| ³⁶ Εις ταυτ(α) παντ(α) αρεσθεντες προεταξαμεν τους τιμιους (και) ζωοποιους ημων στ(αυ)ρους, || ³⁷ γραφε(ν) το υφο(ς) δι(α) χ(ειρ)ος Δημητριου κληρι(κού) και κουβουκλη(σίου) (και) ορφανοτροφου, μ(η)νι Μαῖω ινδ(ικτιῶ)νος ιε' +

|| ³⁸ Γρηγοριος ελαχ(ιστος) αρχιεπισκοπ(ος) Θεσσαλονι(κης) μαρτ(υρῶν) τοις προγεγραμε(νοις) οipeγραψα || ³⁹ ιδιοχ(είρως) +

|| ⁴⁰ Εν ονομα(τι) τ(οῦ) π(ατ)ρ(ὸς) (και) τ(οῦ) υι(οῦ) (και) τ(οῦ) αγι(ου) πν(εύματος) Θωμας βα(σιλικός) (πρωτο)σπαθα(ριος) (και) νοτ(ά)ριος του κομερ(κίου) παρημη επι πασιν τοις προ- || ⁴¹ γεγραμε(νοις) μαρτ(υρῶν) υπεγραψα ιδιχ(είρως) + ...

(4. akta, p. 191–192)

6 ης οιμας lege: εις ὑμᾶς || 9 οiπερ lege: ὑπὲρ || 13 στρατ(η)λλ(ά)τ(ου) : στρατ(ηγ)οῦ
D || 37 γραφε(ν) το υφο(ς) : γραφέ(ντος) τοῦ ὕφους D

B.

... Πλήν τουτω μόνον (και) παρα || ⁵⁶ τον οικητωρον του καστρου και ετη εξοιγωμαχητο, περι το μη κολοεισθε τοιχο[ν] || ⁵⁷ τα κτηνι αυτον ης κερων εθνηκεις εφοδου, τη πρωφαση του διαχωρισμου, || ⁵⁸ του μι εισερχεσθε (και) περισοζεσθε εις το τοιουτον ὠρος· (και) περι τουτου ηνα οικονομισθ(ῆ), || ⁵⁹ μανδρια δε μι ποιην αυτους μητε μελησουργηα, αλλα μηδε αδιας ουσης ανευ || ⁶⁰ ηδισεος τον μοναχ(ῶν) εισαγη<ν> τα κτηνι αυτ(ῶν). Μεγαλος γαρ εις τουτω οι μοναχοι παρενοχλουντ(αι) || ⁶¹ επει απω τον τοιουτο(ν) συνορον (και) προς τον Αθωναν (και) οληγοστη (και) αχρια γῆ υπεργος απεκληροθ(η) || ⁶² τοις μοναχοις· και γαρ οι οικητορες του καστρου εχωσην μεν και ἦν παρ' ἱμον || ⁶³ εξονισαντο γῆν, ελαβον δε (και) εσχατ(ως) εκ προσταξεος βασιλι(κῆς) (και) του αγιου μου αὔθέντου || ⁶⁴ (και) εκ τ(ῆς) μο(νῆς) του Κωλοβου οση χηλιαδο(ν) β', (και) ου δυναντε λεγην μη εχειν αὐτους || ⁶⁵ τῆν αὐταρκειαν αυτον. ...

(5. akta, p. 196)

56 lege: τῶν οἰκητόρων, ἔτι ἐξυγομαχεῖτο, κωλύεσθαι τυχόν || 57 lege: αὐτῶν εἰς καιρὸν || 58 lege: μὴ εἰσέρχεσθαι, περισώζεσθαι || 59 lege: μὴ ποιεῖν, μελισσοῦργεῖν || 60 lege: εἰδήσεως τῶν, μεγάλως, τοῦτο || 61 lege: τῶν τοιούτων συνόρων || 62 lege: ἔχουσι, ἦν παρ' ἡμῶν || 66 κακηνι (lege: κάκεινη) --- ὑποταγὴ D.

C.

+ Κατακαλων βα(σιλικός) (πρωτο)σπαθα(ριος) (καὶ) στρατηγος Θεσσαλονικης. Καθως(καὶ) δια[τιμίουπροσταγματος] ||² των βασιλεων ημων των αγιων ἐδεξαμεθα ινα, αμμα Γρηγορι[ου αρχιεπισκόπου] ||³ Θεσσαλονικης (καὶ) Ζηητου βα(σιλικού) <πρωτο>σπαθα(ρίου) (καὶ) επι τ(ῶν) οικει(α)(κῶν) (καὶ) κριτου του θεματος, εξελθ[ωμεν ἐπιτοπιως], ||⁴ [ἧγ]ουν εν τη ενορια του Ερισου, και διαχωρησωμεν την γη των τ[ε μοναχῶν] ||⁵ [τῶν ἐν] τῷ Αθωνι προσκαρτερουντων και των οικητορων τ[οῦ κάστρου] ||⁶ [Ερισου, κατὰ τὴν] πραξιν Θωμα βα(σιλικού) (πρωτο)σπαθα(ρίου) και εποπτου ...

...

Οὕτως διαχωρισαντες ||³⁹ (καὶ) συνορα πηξαντες, καθὼς και ο εποπτης διεχωρισεν αυτην, ||⁴⁰ και εγγραφως την πραξιν ημων αποσημειωσαμενοι, επιδε- ||⁴¹ δωκαμεν αμφοτεροις τοις μερεσιν. Κατεχουσιν δε οι αυτοι ||⁴² μοναχοι του Αθωνος (καὶ) την καθεδραν των γεροντων, καθὼς [καὶ] ||⁴³ προκατειχαν αυτὴν κατα την δυναμιν του χρυσοβουλ(λου) αυτω[ν]. ||⁴⁴ Σφραγισαντες δια μολιβδου τη συν(ιθη) σφραγίδ(ι) ημων, μ(ηνι) ||⁴⁵ Αυγουστω δευτερα ἰνδ(ικτιῶνος) α' +

(6. akta, p. 201-202)

A.

Az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében. Mi fentnevezettek¹¹ a drága és életadó kereszttel sajátkezűleg megjelölve, a jelen írásos biztosítékot adjuk és teljes egyetértésünkről teszünk tanúbizonyságot előtted,

11 Az 1-3 sorban olvasható a jogvita résztvevőinek, 3 igumennek, 5 hierissosi, ill. környékbeli lakosnak, valamint 4 athosi szerzetesnek a kézjegye.

Thómas császári prótopatharios és Thessaloniké (thema) asékrétise és epoptése,¹² mi, igumenek és a vidék¹³ egész közösségének az érdekében eljárók, másrészt mi, athosi szerzetesek, az Athos-hegy valamennyi szerzetesének nevében. Miután, kevéssel ezelőtt a helybelieknek eladtad az általuk birtokba vett klasmatikus földet,¹⁴ nem jelölve ki ugyanakkor a határt a vásárlók tulajdona és az athosiak földjei között, emiatt (mi, athosiak) Thessalonikébe jöttünk és előadtuk panaszunkat Katakálón, a legkegyesebb stratélatés,¹⁵ Grégorios, a szentséges érsekünk,¹⁶ Thómas Tzulas, császári prótopatharios és Zóétos császári prótopatharios, bíró színe előtt, valamint előtted, fentnevezett Thómas epoptés, kérve az athosi földek és az eladott földek határának kijelölését. ...

... Miután mindezekkel egyetértve megjelöltük a drága és életadó kereszttel, írásba foglaltatott Démétrios klérikos, kubuklésios¹⁷ és orphanotrophos¹⁸ keze által május hónapban, az indikción 15. évében.¹⁹ +

12 Ld. feljebb a IV. és V. forrást.

13 Azaz Hierissos és határa (ἐνὸπρια).

14 Az okirat, melyben Thómas epoptés klasmatikus földet adott el Kolobuban a hierissosiaknak, elveszett. Ilyen ügyleteiről ld. feljebb a IV. és V. pontban idézett dokumentumokat, ill. a hozzájuk fűzöttet a klasmatikus földekről.

15 Lejjebb Katakálón tisztségeként a *stratégos* (Thessaloniké thema kormányzója) szerepel. Ld. lejjebb p. 43 valamint a VII. textust.

16 Grégorios thessalonikéi érseket elsősorban a most tárgyalandó három iratból ismerjük. A thessalonikéi synodikonban elfoglalt helye alapján (Thessaloniké 27. érseke volt) a X. század második felében működött (L. PETIT, *Le Synodicon de Thessalonique: Échos d'Orient* 18 /1916–1919/ p. 253). Valószínűleg fennmaradtak pecsétjei (V. LAURENT, *Corpus des sceaux T. V/1. no. 453; V/2. no. 1609*, Paris 1981), és olvasható Alexandros, nikaiai metropolita egy hozzá írt levele (J. DARROUZÈS, *Epistoliers byzantins du Xe siècle*. Paris 1960, p. 76–79, cf. 81).

17 *Kubuklésios* vagy *kubukleisios* a patriarchai kamarások titulusa (Philotheos, *Klétorologion* p. 151, 19–21 ed. N. OIKONOMIDÈS).

18 Az *orphanotrophos* titulust az árvaellátás vezetője (gyakran egyházi férfiú) viselte a Bizánci Birodalomban.

19 Thómas epoptést két 941. augusztusában kelt, a Lavra-monostorban megőrzött földadásvételi szerződés (vö. IV. és V. textust) és a hierissosiak és athosiak határvitáját megoldó 3. irat is említi (ld. lejjebb p. 43), így a 15. indikción májusa csakis a 942. év májusa lehet.

+ Grégorios, Thessaloniké legszerényebb érseke a fejt leírtakat tanúsítva sajátkezűleg aláírtam.²⁰ +

Az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében Thómas császári prótopatharios és a komerkiu notariosa²¹ az írásba foglaltaknál jelen lévén és (mindent) tanúsítva sajátkezűleg aláírtam. +

B.

... Abban az egyedüli esetben, amikor a kastron²² lakói harcban állnak, a kijelölt határra való hivatkozással ne legyenek akadályoztatva abban, hogy idegen támadás²³ idején nyájukat arra a hegyre hajthassák és menthessék.²⁴ Hogy ez helyesen történjék, sem karámkat, sem kaptárakat nem állíthatnak fel, sőt a szerzetesek tudta nélkül nem terelhetik oda jószágait. Ezt a szerzetesek nagyon terhesnek érzik,²⁵ mivel azoktól a határoktól az Athosig igen kevés megművelhető föld – és az sem jó minőségű – jutott nekik. Míg a kastron lakosai birtokolják azt a földet is, amelyet a szomszédságukban eladtak nekik,²⁶ sőt legutóbb szentséges császári parancsra is kaptak még a Kolobu-

20 Az okiratban említett főtisztviselők közül csak Grégorios érsek szerepel tanúként.

21 Nem azonos Thómas epoptéssal, hanem egy másik magas rangú thessalonikéi tisztviselő: Thómas, a vámhivatal notariosa.

22 Azaz Hierissos.

23 D. PAPACHRYSSANTHOU (Actes du Prôtaton p. 57) szerint Chalkidiké lakói a bolgárok támadásától tarthattak.

24 Ugyanez a klauzula hasonló megfogalmazásban szerepel két, 941. augusztusában kelt és Thómas epoptés által kiállított okiratban is. Ld. feljebb IV. és V. textust és az Appendixet.

25 I. Basileiosnak (867–886) az athosiak jogait biztosító 883-ban kiállított oklevelével, amely fennmaradt az athosi Prótaton archívumában, garantálja, hogy a szerzeteseket sem tisztviselők, sem civil személyek ne zaklathassák, a pásztorok pedig Hierissos körzetén túl Athos irányába ne hajthassák állataikat (Actes du Prôtaton. Edition diplomatique par D. PAPACHRYSSANTHOU, p. 180–181).

26 Hasonló adásvételt örökölt meg a Prótaton archívumában megőrzött két 941-es okirat; ld. feljebb a IV. és V. forrást.

monostor földjéből 2000 modióst, így nem is mondhatják, hogy nem tudják magukat ellátni.²⁷ ...

C.

Katakalón császári prótopatharios és Thessaloniké (thema) stratégosa.²⁸ Amint szentséges császáraink tiszteletre méltó parancsát²⁹ megkaptuk, hogy Thessaloniké érsekével, Grégoriossal és Zóétos császári prótopathariossal és epi tón oikeiakón³⁰, a thema bírójával együtt menjünk ki a helyszínre, azaz Erisos³¹ körzetébe³², és jelöljük ki az Athoson élő szerzetesek és az erisosi lakosok birtokainak határát Thómas császári prótopatharios és epoptés eljárása szerint ...

... Így meghatározva és kitűzve a birtokhatárokat, ahogyan az epoptés már kijelölte azokat, és írásba foglalva, aláírásokkal ellátva mindkét félnek kiadtuk. Az athosi szerzetesek továbbra is megtartják az öregek otthonának a felügyeletét,³³ amint erre korábban is joguk volt chrysobullonjuk³⁴ hatálya alapján. Ólompecsétünkkel ellátva, augusztus 2. napján, az indikción második évében.³⁵

27 Az irat nem tartalmaz semmiféle datálást, de mivel az ügy, az abban szereplő személyek azonosak az A és a C okiratban levőkkel, így gyakorlatilag biztosnak vehető, hogy 942 májusa után és 943. augusztus 2-a előtt keletkezett.

28 Ld. lejjebb a VII. forrásszöveget.

29 Rómanos Lekapénos 943. augusztusa előtt kelt *prostagmája* elveszett (vö. F. DÖLGER, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches I.* No. 504, p. 61 hibás dátummal).

30 Vö. A. KAZHDAN, *Oikeiakos: The Oxford Dictionary of Byzantium*. vol. III. Editor in chief: A. P. Kazhdan. New York – Oxford 1991, p. 1515.

31 Azaz Hierissos.

32 Bizonytalan az évópia értelme, kiterjedése. Ld. feljebb 13. jegyz.

33 A Kolobu-monostorhoz tartozó régi idők otthona, amelyet már VI. Leó chrysobullonja is említett.

34 Rómanos Lekapénos 934-ben kelt chrysobullonja, amelyben megerősítette VI. Leónak a Kolobu-monostor javára tett privilégiumait, a klauzulában biztosítja, hogy az öregek otthona továbbra is védelmet és mentességet élvez minden hatósági, civil és egyházi kötelezettség, ill. követelés alól, ahogyan mindig is volt (3. akta: *Actes du Prôtaton*. Edition diplomatique par D. PAPACHRYSSANTHOÛ, p. 87.)

35 Az irat szövegösszefüggéséből, az indictio-számból nyilvánvaló, hogy 943. augusztus 2-án kelt az okmány.

VII. ISMERETLEN SZERZŐ VERSE
KATAKALÓN THESSALIAI FŐPARANCSNOK
HALÁLÁRA –
ANONYMI AUCTORIS CARMEN AD
CATACALONEM

Egy Katalakón nevű thessaliai főparancsnoknak (stratégosnak, ill. stratélatésnek) valószínűleg a 940-es évek közepén¹ bekövetkezett halálára írt költeményben az ismeretlen szerző az elhunyt hőstettei között első helyen említi a Bizánci Birodalmat támadó „szkíta hun” ellenségekkel szemben kivívott győzelmét. Miután a X–XI. századi bizánci történelemben több Katalakón nevű történeti szereplőt ismerünk,² különböző időpontokkal és különböző ellenfelekkel, így elsősorban a bolgárokkal és a magyarokkal (továbbá a besenyőkkel) való azonosítás lehetősége merült fel. Moravcsik Gyula némi hezitálás után elvetette a versben szereplő utalásnak a kalandozó magyarokra való vonatkozását, hiszen nem vette be a művet forrásgyűjteményébe. Balogh László azonban meggyőzően érvel amellett, hogy a „szkíta hun ellenség” alatt

1 Katalakón stratégos annak a Kónstantinos császárnak a szolgálatában állt, akinek a felesége Helené, a fia pedig Rómanos. Ez csak (VII.) Bíborbanszületett Konstantinra illik rá, aki 913-tól uralkodott, ám tényleges uralkodó csak 945. január 27-től volt; vö. lejjebb p. 47. – Katalakón prótopatharios, (Strymon és) Thessaloniké thema stratélatése (stratégosa) szerepel 942–943-ban kelt oklevelekben; vö. feljebb a VI. pontban tárgyalt forrásokat. Feltehetően az ő pecsétje volt az, amelyet V. LAURENT (La collection C. Orghidan. Paris 1952, no. 211 b) publikált. R. GUILLAND (Note prosopographique et chronologique: Byzantion 8 /1933/ p. 109) feltételezi, hogy León Katalakónnak, VI. (Bölcs) Leó császár testőrparancsnokának egyik fia lehetett.

2 Például a jelen versben szereplő mellett egy León Katalakónt a IX–X. század fordulójáról, valamint a XI. században élt Katalakón Kekaumenost. – A bizánci Katalakón nemesi családról ld. A. KAZHDAN, Katalakon: The Oxford Dictionary of Byzantium. Vol. II. Editor in chief: A. P. Kazhdan. New York – Oxford 1991, p. 1113.

a magyarságnak a 940-es évek közepén a Bizánci Birodalom balkáni tartományait támadó egyik seregét kell értenünk.

Kiadás: Sp. LAMPROS, Τὰ ὑπ' ἀριθμὸν ΡΙΖ καὶ ΡΓ κατάλοιπα: *Νέος Ἑλληνομνημῶν* 16 (1922) p. 53–55.

Egyéb kiadások: G. CANKOVA-PETKOVA, Стихотворение от анонимен автор. In: *Fontes Historiae Bulgaricae*. IX. = *Fontes Graeci Historiae Bulgaricae* V. (ed. M. Voinov, Iv. Dujčev, L. Jončev, P. Tivčev, V. Tăpkova-Zaimova, G. Cankova-Petkova). Sofia 1963, p. 306–307 (részlet, bolgár fordítással).

Kéziratok: Codex Palatinus 367 (saec. XIII.).

Irodalom: E. KURTZ, Die Gedichte des Christophoros Mitylenaios. Leipzig 1903, p. XIX. – N. BĂNESCU, Un duc byzantin de XIe siècle Katakalon Kekaumenos: Académie Roumaine. Bulletin de la section historique 11 (1924) p. 27–28. – J. MORAVCSIK, Zur Benennung Οὐννοι der Ungarn: *Kőrösi Csoma-Archivum* 2 (1926–1932) p. 329. – G. ROUILLARD, Note prosopographique et chronologique: *Byzantion* 8 (1933) p. 108–109. – GYÓNI M., Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében. (= Magyar-Görög Tanulmányok 7.) Budapest 1938, p. 7, 36, 97. – N. BANESCU, Les duchés byzantins de Paristrion et de Bulgarie. Bucarest 1946, p. 77. – Gy. MORAVCSIK, *Byzantinoturcica*. Bd. I. Berlin 1958, p. 231. – N. OIKONOMIDÈS, Cinq actes inédits du patriarche Michel Autôreianos: *Revue des Études Byzantines* 25 (1967) p. 133. – N. OIKONOMIDÈS, Vardariotes – W.l.nd.r – V.n.nd.r: Hongrois installés dans la vallée du Vardar en 934: *Südost-Forschungen* 32 (1973) p. 3. – A. P. KAŽDAN, Армяне в составе господствующего класса Византийской Империи в XI–XII вв. Ереван 1975, p. 31. – SZÁDECZKY-KARDOSS S., Görög és bizánci források. In: Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba. I/2. Szerk.: Hajdú P. – Kristó Gy. – Róna-Tas A. Budapest 1976, p. 148. – C. M. BRAND – A. KAZHDAN, Katakalon Kekaumenos: *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Editor in chief: A. P. Kazhdan. vol. II. New York – Oxford 1991, p. 1113. – Chr. DIMITROV,

Българо-унгарски отношения през средновековието. Sofia 1998, p. 76– 77. – L. BALOGH, A New Source on the Hungarian Raids against Byzantium in the Middle of the 10th Century: *Chronica* 7–8 (2007–2008) p. 16–25. – BALOGH L., A 10. századi magyar-bizánci kapcsolatok új forrásai: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 128 (2011) p. 51–67.

Εἰς στρατηγὸν Κατακαλῶν

- Ψυχὴν σιδηρᾶν ἢ σιδηρέαν φύσιν
ὁ στερρὸς εἶχε Θετταλῶν στρατηλάτης
Ὅμως σιδήρου πῦρ μαλάττει τὴν φύσιν,
Κατακαλῶν δὲ πῦρ ἔρωτος ἐνθέου
5 καὶ πῦρ ἔρωτος Κωνσταντίνου δεσπότη
οὗ Ῥωμανὸς φῶς ἐκ σελένης Ἑλένης
σφοδρῶς ἐνεύρου πρὸς φαγὴν ἐναντίων.
Ὡς γὰρ τις ἄκμων τῶν Σκυθῶν Οὐννων βέλη
ἔστηκε θραύων στερρότητι καρδίας.
10 Σὺ δ', ὦ Χάρων ἀπληστε, κέρδος ἦν τί σοι
τότε προελθεῖν καὶ λαβεῖν ἀριστέα.
Ἄρ' οἱ Σκύθας τρέποντες ἐκφευγούσι σε;
Εἰ μὴ γὰρ ἦλθες, πάντας ἄρδην βρῶμά σοι
προὔθηκε τέμνων οἷα χόρτον ἢ χλόην.
...
...
32 Τὸ Θετταλῶν φῶς, μάρτυς ἢ στρατηλάτης
ὁ Κατακαλῶν, εἰ πάλιν τις σαλπίσοι
ἔτοιμός ἐστι προσβαλεῖν ἐναντίους·
35 τοσοῦτον ἦν πρόθυμος ἐχθρῶν εἰς μάχην.
...

(p. 53–54)

Katakalón fővezér halálára³

- Vaskemény lelke vagy vaskemény természete
volt a thessaliai fővezérnek s bár
a tűz meglágyítja a vas természetét,
Katakalón az isteni szeretet tűzével és
- 5 Kónstantinos úr⁴ iránti szeretet tűzével – akinek
szemefénye, Rómanos⁵ a Holdtól, Helenétől⁶ van –
bátran az ellenség megsemmisítésére indult.
Lelke keménységével, mint egy Akmón⁷ állt (helyt),

3 Katakalón tisztségét a *stratégos*, illetve *stratélátés* terminusszal egyaránt jelölték a kortárs szerzők; vö. a VI. forrászöveget.

4 VII. (Bíborbanszületett) Konstantin császár (913–959) 920-tól Rómanos Lekapénos (920–944), majd annak fiai, Kristophoros, Kónstantinos és Stephanos társcsászára; 945-től egyedül uralkodott.

5 VII. Kónstantinos és Helené Lekapéné 939-ben született fia, a leendő II. Rómanos császár (959–963). Apja 945. április 6-án társcsászárává tette.

6 I. Rómanos Lekapénos leánya; apja nyomban a konstantinápolyi hatalomátvétel után, 919-ben eljegyezte a tizennégy éves VII. Kónstantinos Porphyrogennétossal.

7 A szövegben Lampros ἄκμων alakot ad (kis a-val), de lehetséges, hogy az 'üllő' jelentésű köznévvél a mitológiai Akmónra alludált az ismeretlen szerző. Akmón és a Daktylosok a vasolvasztással és -megmunkálással, a kovácsmesterséggel kapcsolódtak össze a görög mondavilágban. Vö. G. Cankova-Petkova, id. mű p. 306.

összetörve a szkíta hunok⁸ nyilait.⁹

- 10 Neked pedig, ó telhetetlen Kharón, mi hasznod volt abból, hogy elragadtad a hős férfit?
A szkítákat megfutamítók megmenekülnek-e tőled?
Mert ha nem jöttél volna (érte) el, mindet¹⁰ felszolgáltatta volna neked, levágva őket, mint füvet vagy a zsenge hajtást.

8 Kérdés, hogy a *szkíta* és a *hun* népnév két különböző (így véli Gy. MORAVCSIK, *Byzantinoturcica* I. p. 231; C. M. BRAND – A. KAZHDAN, *Katakalon Kekaumenos* p. 1113) vagy egyazon népet (vö. G. CANKOVA-PETKOVA op. cit. p. 306; GYÓNI M., *Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében* p. 36, 105; N. OIKONOMIDÈS, *Vardariotes...* p. 3) jelöl-e. További megválaszolandó kérdés: melyik népre értette e neveket a szerző és közönsége? CANKOVA-PETKOVA (id. h.) és MORAVCSIK (*Byzantinoturcica* II. p. 280) a bolgárokról gondol, bár az adott időben nem tudunk konfliktusokról a bizánciak és a bolgárok között. A magyarokra vonatkoztatta GYÓNI M. (*Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében* p. 36), N. OIKONOMIDÈS (*Cinq actes inédits du patriarche Autoreianos* p. 133 . 36; *Vardariotes...* p. 3), SZÁDECZKY-KARDOSS S. (*Görög és bizánci források...* p. 148), C. M. BRAND – A. KAZHDAN (*Katakalon Kekaumenos...* p. 1113). A problémát rendkívül alaposan áttekintve, meggyőzően érvel a magyarokra való vonatkoztatás mellett BALOGH L. (*A New Source on the Hungarian Raids against Byzantium in the Middle of the 10th Century...* p. 21–25; *A 10. századi magyar-bizánci kapcsolatok új forrásai...* p. 57– 66).

9 A βέλος klasszikus görög szó mindenféle hajtó (távolba ható) fegyver, így a dárda és a nyíl értelemmel egyránt szerepelhet. Ebben a kontextusban (tipikusan nomád népekkel összefüggésben) azonban csak nyilvesszőket jelenthet. Ezért nem fogadható el N. BĂNESCU (*Un duc byzantin...* p. 3) „lances” értelmezése. – Az íj és a nyíl a nomád népeknél nemcsak rendkívül hatékony fegyver, hanem hatalmi szimbólum is volt. Így az íj, a nyilak eltérése a szóban forgó nép vereségét, pusztulását jelezte, jelképezte. Vö. pl. LÁSZLÓ Gy., *A hun aranyij jelentősége: A Magyar Tudományos Akadémia II. Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának Közleményei* 1 (1951) p. 107–118, 121; HARMATTA J., *A hun aranyij: A Magyar Tudományos Akadémia II. Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának Közleményei* 1 (1951) p. 165–167, 177–180, 186–187; BÓNA I., *A hun arany íj*. In: Bóna I. – Cseh J. – Nagy M. – Tomka P. – Tóth Á.: *Hunok – Gepidák – Langobádok (=Magyar Őstörténeti Könyvtár 6.)* Szeged 1993, p. 24; H. GÖCKENJAN, *Bogen, Pfeil und Köcher in der Herrschafts- und Rechtssymbolik der Eurasischen Steppenvölker: Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 58 (2005) p. 59–76.

10 Ti. a szkítákat.

Thessaliaiak fénylő csillaga, vértanú¹¹ vagy fővezér
Katalakón, ha egyszer valaki újra megfújná a harci kürtöt,
ő kész lecsapni az ellenségre, olyannyira
35 vágyott az ellenséggel szembeni harcra.

11 Ez a szemlélet nyilvánul meg kicsit később abban, hogy II. Niképhoros Phókas császár (963–969), az arabok elleni harcok hőse kérte az egyháztól, nyilvánítsák mártírnak a muzulmánok elleni háborúban elesetteket. – A versben háromszor is szerepel a μάρτυς szó, ami kitűnően illik a pogány magyarokkal vívott csata hősi halottjára, de nehezen értelmezhető az immár egy évszázada keresztény bolgárokkal szemben harcolóra.

VIII. LEÓN DIAKONOS: HISTORIA III 5 – LEONIS DIACONI HISTORIA III 5

León Diakonos 950 táján Nyugat-Anatóliában született, Konstantinápolyban szerezte klasszikus iskolázottságát („enkyklios paideia”), majd egyházi szolgálatba lépett, s a császári palota diakonosa lett. 980 táján enkómiont írt II. Basileios császárhoz (976-1025), az uralkodó kíséretében jelen volt a balsikerű bolgárellenes hadjáratban (986). A klasszikus történetírás (*historia*) műfaji hagyományait követi tíz könyvre tagolt „Historia” című művében, amelyben II. Rómanos, Niképhoros Phókas és Jóannés Tzimiskés kormányzásának történetét (959–976) dolgozta fel, de egy-egy exkurzussal kitekint az ifjú II. Basileios uralkodásának kezdeteire is. Nem merev időrendben halad, hanem az egyes nagy személyiségek cselekedetein keresztül ábrázolja a történelmet. A szerző saját tapasztalatai, szemtanúk beszámolóí és feltehetően egy – Niképhoros Phókas császár (963–969) környezetében keletkezett és később Jóannés Skylitzés által is használt – írott forrás, továbbá hivatalos akták és egyéb források alapján mutatta be a legközelebbi múlt eseményeit. Valószínűleg 995 előtt készült el a mű kompozíciója és ezután hunyt el León Diakonos. Művét a II. Rómanostól II. Basileiosig terjedő évtizedek első rangú forrásának tekinthetjük.

León Diakonos a klasszikus *historia* műfajának hagyományát követi abban is, hogy fontos történeti pillanatokban az eseményeket meghatározó személyiségek szájába a helyzetet pontosan kifejező, azt jól összefoglaló szónoki beszédet ad. A következő, számunkra érdekes passzus is egy szónoki beszéd (III 5) része, amely természetesen alapvetően a korabeli történeti valóságot tükrözi vissza. Amikor 963 nyarán az arabok elleni harcok hőseit, Niképhoros Phókas főparancsnokot a keleti haderő csapatai császárrá kiáltották ki, ő a bajtársaihoz intézett beszédében arra hívta fel a figyelmet, hogy a főhatalom megszerzése csak nagy áldozatok árán érhető el. Hiszen nem a krétaiak, a *szkíták* vagy az arabok elleni hősies küzdelmüket kell majd megismételniük, hanem a saját honfitársaik által védelmezett Konstantinápolyt kell majd

elfoglalniuk (III 5 p. 42,21-43,1). Amint Balogh László joggal hívta fel a figyelmet, a szónok a „szkíták elleni” harcokkal minden bizonnyal a 950-960-as évek fordulója táján a Bizánci Birodalom balkáni tartományait fenyegető magyar támadásokra, illetve azok visszaverésére utalt. Bár Moravcsik Gyula két részletet szerepeltet León Diaconos művéből (II 2 és VI 12 pp. 18-19, 108,18-2), a szóban forgó passzust nem vette be forrásgyűjteményébe.¹

Kiadás: Leonis Diaconi Caloensis Historiae libri decem scriptoresque alii ad res Byzantinas pertinentes. Rec. C. B. HASE. (=Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae vol. 11.) Bonnae 1828 (latin fordítással). – A mű kritikai kiadása N. M. Panagiotakés posztumusz munkájaként bármi-kor megjelenhet, s 2005-ben elkészült a mű új, angol nyelvű fordítása is kommentárral.

Kéziratok: Codex Parisinus Graecus 1712 ff. 272^r–322^r (saec. XII.)
Codex Escorialensis Graecus Y-I-4 ff. 83^v–121^v (saec. XVI.)

Egyéb kiadások és fordítások: Leonis Diaconi Caloensis Historiae libri decem scriptoresque alii ad res Byzantinas pertinentes. Rec. C. B. HASE. Parisiis 1819 (latin fordítással). – Leonis Diaconi Caloensis Historia scriptoresque alii ad res Byzantinas pertinentes. Rec. C. B. HASE. (= Migne Patrologia Graeca vol. 117.) Parisiis 1864. – Nikephoros Phokas „Der bleiche Tod der Sarazenen” und Johannes Tzimiskes. Die Zeit von 959 bis 976 in der Darstellung des Leon Diaconos. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von F. LORETTO (Byzantinische Geschichtsschreiber 10.). Graz–Wien–Köln 1961. – Лев Диакон: История. Перевод М. М. Копыленко, статья М. Я. Сюзюмова, комментарий М. Я. Сюзюмова, С. А. Иванова. Москва 1988. – Β. ΚΑΡΑΛΗΣ, Λέων Διάκωνος: Ἱστορία. Athén 2000 (újgörög fordítás). – The History of Leo the Deacon. Byzantine Military Expansion in the Tenth Century. Introduction, translation, and annotations by A.-M. TALBOT and D. T. SULLIVAN with assistance of G. T. DENNIS and St. McGRATH (= Dumbarton

¹ MORAVCSIK Gy., Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai p. 71–72.

Oaks Studies XLI.) Washington D. C. 2005. – G. CANKOVA-PETKOVA, Leonis Diaconi Historiae: Fontes Graeci Historiae Bulgaricae. Vol. V. Sofia 1963, p. 245–276 (részletek, bolgár fordítással). – J. FERLUGA, Лав Ђакох: Fontes Byzantini historiam populorum Jugoslaviae spectantes. Tomus III. Beograd 1966, p. 13–21 (részletek, szerb fordítással).

Irodalom: A korábbi munkákat ld. MORAVCSIK Gy., Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai p. 71.– G. SCHLUMBERGER, Un empereur byzantin au Xe siècle, Nicéphore Phocas. Paris 1890, p. 252–308, 309–325. – I. Djurić, Родича Фока: Zbornik Radova Vizantološkog Instituta 17 (1976) p. 189–296. – J.-C. CHEYNET, Les Phocas. In: J. Dagron – H. Mihăescu, Le Traité sur la guerilla (De velitatione) de l'empereur Nicéphore Phocas (963-969). Paris 1986, p. 289–315 – M. GRÉGORIOU-IOANNIDOU, Οι Ούγροι και οι επιδρομές τους στον δυτικο-ευρωπαϊκό και στον βυζαντινό χώρο (τέλη 9-ου – 10-ος αι): *Βυζαντινά* 20 (1999) p. 128–129. – L. HOFFMANN, Geschichtsschreibung oder Rhetorik? Zum logos parakletikos bei Leon Diakonos. In: M. Grünbart (Hrsg.), *Theatron. Rhetorische Kultur in Spätantike und Mittelalter*. Berlin–New York 2007, p. 105–139. – L. BALOGH, Nikephorus Phokas and the Scythians: *Chronica* 11 (2011) p. 12–17. – BALOGH L., Niképhoros Phókas és a szkíták. In: *Középkortörténeti Tanulmányok* 7. Szerk.: Kiss P. A. – Piti F. – Szabados Gy. Szeged 2012, p. 281–287.

5. „Ὅτι μὲν οὐκ ἐφέσει τυραννίδος, ὧ συστρατιῶται, τόδε τὸ σχῆμα τῆς βασιλείας ἀνείληφα, κατανάγκη δὲ ὑμῶν τοῦ στρατοῦ βιασθεῖς, μαρτυρεῖτέ μοι καὶ αὐτοὶ, οἳ γε καὶ ἀποτροπιαζόμενόν τε τὴν τοσαύτην φροντίδα καὶ πρόνοιαν τοῦ παντός, καὶ ἄκοντα κατηναγκάσατε δέξασθαι. ὅτι δὲ εὐνοία μᾶλλον ὑμῶν τε καὶ ἀσφαλεία ἑαυτοῦ πρὸς τὸν τοσοῦτον ἀγῶνα ἐπέδωκα ἑμαυτὸν, εἰδέναι βούλομαι πάντας ὑμᾶς. μαρτύρομαι δὲ τὴν τὸ πᾶν διευθύνουσαν πρόνοιαν, ὡς πρόθυμός εἰμι, καὶ αὐτὴν τὴν ψυχὴν θεῖναι ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ οὐκ ἂν μέ τι τῶν ἀηδῶν τοῦ τοιοῦτου ἀπαγάγοι σκοποῦ. ἐπεὶ οὖν οὐκ ἡνέγκατε τὴν τομίου ἔκσπονδον ἀπόνοιαν καὶ τὴν λυσσώδη καὶ ὀργῶσαν ἐκείνου

αὐθάδειαν εἰς ἔργον χωρῆσαι, ἀλλ' ὥσανεῖ τινα βαρυκάρδιον ἐπιστάτην ἀποσεισάμενοι, ἐμὲ βασιλεῦν ἐμῶν ἡρετίσασθε, ἐπὶ τῶν πραγμάτων δείξω σαφῶς, ὅτι τε ἤδειν ἄρχεσθαι, καὶ νῦν ἄρχειν ἀνεπισφαλῶς σὺν θεῷ ἐξεπίσταμαι. εὐνοίαν οὖν ἔχων ὥς τις φιλόπαις πατήρ, συμβουλεύω πᾶσιν ὑμῖν ὥς υἱοῖς φιλοπάτορσι, μὴ πρὸς ῥαστώνην καὶ τρυφήν ἀπιδεῖν, ἀλλ' ἐγρηγορέναι καὶ νήφειν, καὶ τὰ συμπίπτοντα εὐπρεπισμένως προσδέχεσθαι. τεκμαίρομαι γὰρ, μὴ ἀναιμωτὶ διακριθῆναι τὰ πράγματα. καὶ γὰρ, ὅσον εἰς ἀνέφικτον ὕψος τῆς βασιλείας τὸ κράτος ἀνέστηκε, τοσοῦτον καὶ ὁ φθόνος καὶ ὁ πόλεμος περὶ αὐτὴν αὖξεται διαμιλλώμενα. οὐ πρὸς Κρήτας οὖν ὑμῖν ἡ πάλη, οὐδὲ πρὸς Σκύθας καὶ Ἀραβας, οὓς τῇ σφῶν ἀρετῇ διεχειρισάμεθα, ἀλλὰ πρὸς τὴν τῶν Ῥωμαίων πολιτείαν, καθ' ἣν ἄκρατα παγταχόθεν εἰσρεῖ, καὶ ἣν οὐκ ἔνι αὐτοβοεῖ ὥς τι τῶν φρουρίων ἐλεῖν· θαλάσση τε περιρρέόμενον καὶ εὐερκῇ οὔσαν, καὶ πυργώμασι ἐρυμνοῖς περικλειομένην ἑκασταχοῦ, καὶ ἡβῶντι λαῷ περιπλήθουσιν, καὶ χρυσῷ καὶ πλούτῳ καὶ ἀναθήμασι πολλῷ τῆς οἰκουμένης διαφέρουσιν. ...

(p. 42,1–43,5)

5. ²Bajtársaim, azt, hogy nem az állam elleni felforgatás vágyától, hanem a ti irántatok, a hadsereg iránt érzett kötelességtudattól vezetve vállaltam el az uralkodói hatalmat, azt tanúsíthatjátok ti magatok is, akik arra kényszerítettetek engem, hogy akaratom ellenére vegyem magamra ezt a hatalmas gondot és felelősséget, amelyet viselnem kell a birodalomért. Valamennyiőtök tudomására kívánom hozni, hogy inkább az irántatok érzett jóindulatom folytán és saját biztonságom érdekében vállaltam ezt a küzdelmet. Mindenek irányítóját, a gondviselést hívom tanúul, hogy kész vagyok értetek feláldozni az életemet, és semmiféle nehézség nem térít el ettől a szándékomtól. Miután nem tudtátok elviselni, hogy az eunuch³ oktalan dühe, tomboló haragja és

2 Miután 963. július 2-án a kappadokiai Kaisareiában a keleti haderő császárrá kiáltotta ki főparancsnokát, Niképhoros Phókast, a következő beszédet intézte katonáihoz.

3 Azaz Jóséphos Bringas, magas tisztségek és rangok (*sakellarios, patrikios*, stb.)

féktelen arcátlansága elérje célját⁴, hanem kidobták őt mint egy gómba felvigyázót, és engem választottatok uralkodótokul, világosan meg akarom mutatni nektek, hogy én éppúgy megtanultam, hogyan kell engedelmeskedni, mint ahogyan most jól tudom, hogyan kell Isten segítségével biztonságosan uralkodni.⁵ Ugyanattól a szeretettől vezetve, amelyet egy apa érez fiai iránt, fordulok most hozzátok, mint fiaimhoz, akik szeretik apjukat, ne engedjete a tétlenség és az élvezetek csábításának, hanem legyetek éberek⁶ és józanok és készek bárminek jól felkészült fogadására. Számomra nyilvánvaló ugyanis, hogy ezek az ügyek nem oldhatók meg vérontás nélkül. És, amennyire elérhetetlen magasságban van a császári hatalom, annyira megnő a miatta keletkezett gyűlölet és engesztelhetetlenül végigharcolt háborúság.

viselője Bíborbanszületett Konstantin (913–945–959) és főleg II. Rómanos (959–963) idején, amikor is mint *parakoimómenos*, az uralkodó legfőbb bizalmasaként ő irányította – szerencsére jól – a birodalmat a könnyelmű II. Rómanos helyett. Az ifjú *basileus* halála (963. március 15) után annak végső rendelkezése szerint formálisan is Jóséphos Bringas kormányozza a birodalmat, míg az őt és kétéves gyermekcsászárok (II. Basileios és VIII. Kónstantinos) nevében Theophanó császárnő a régens s a legfőbb hadvezéri tisztséget Niképhoros Phókas tölti be. Theophanó azonban a nagyhatalmú Bringasszal szemben Niképhoros Phókasszal szövetekezett.

4 A katonai arisztokrácia képviselőivel általában, a Phókas család kiváló tagjaival szemben pedig különösen ellenséges Jóséphos Bringas 963. május–júniusban megpróbálta összeesküvéssel eltenni láb alól a saját ambícióira veszélyes, ám katonái és a nép körében rendkívül népszerű Niképhoros Phókast. Több kitűnő hadvezért próbált meg bevonni az összeesküvésbe, ám egyikük sem vállalta a neki szánt szerepet. Sőt az ugyancsak Kis-Ázsiában harcoló stratégos, Jóannés Tzimiskés azonnal tájékoztatta Niképhoros Phókast Bringas aljas terveiről, és rábeszélte, hogy ragadja meg a hatalmat, miközben katonái is erre ösztönözték parancsnokukat.

5 A klasszikus görög felfogás szerint a kiváló államférfi egyik fő tulajdonsága az engedelmeskedni és az uralkodni tudás képessége. Hasonló gondolatot találunk pl. Aristotelés, Politika 1277b, 14.

6 Az éberség elhanyagolásának felemlgetése gyakori a klasszikus tradíciókat követő történetíróknál; ld. pl. Theophylaktos Simokattés, Hist. VI 9,14–15, cf. I 4,1; II 8,3; III 6,7.

Küzdelmeteket nem krétaiak,⁷ sem nem szkíták⁸ és arabok⁹ ellen kell majd megvívnotok, akikkel szemben hősiességben már bizonyítottunk, hanem a rómaiak (fő)városával¹⁰ szemben, amelybe a javak¹¹ mindenfelől özönlenek,¹² és amelyet lehetetlen az első rohammal, mint bármely erődöt, bevenni. Azt ugyanis a tenger hullámai ölelik körül, falakkal jól védett, és minden oldalon erős tornyok övezik (és őrzik), életerős ifjak sokaságával van tele, és a földkerekség többi részét messze felülmúlja aranyával, gazdagságával és ékességeivel. ...”

7 Niképhoros Phókas 960-961-ben szabadította fel Kréta szigetét a másfél évszázados arab uralom alól.

8 León Diakonos művében „szkíta” névvel a pontusi steppén megfordult népeket (bolgárokat, ruszokat, magyarokat), ill. ezek összességét illette. Ezek közül 963 előtt nem sokkal – ismereteink szerint – kizárólag a magyarokkal került összeütközésbe a León Phókas (Niképhoros testvére) vezette bizánci hadsereg. Vö. León Diakonos. Hist. II 2; Vita Sancti Athanasii Athonitae ed. J. NORET. Turnhout 1982, p. 27, 145 (Vita A 55,3–5, Vita B 20,3–5). Az összecsapást L. PETIT (Vie de Saint Athanase l’Athonite: Analecta Bollandiana 25 /1906/ p. 29) 958/959-re, J. C. CHEYNET (Les Phocas p. 302) 960-ra, MORAVCSIK Gy. (Byzantinoturcica I. p. 399) 961-re datálja. Ld. még M. GRÉGORIOU-IOANNIDOU, Οι Ούγγροι... Βυζαντινά 20 (1999) p. 128 n. 298. – A szükséztű allúzió 959-ben vagy 960-ban történt magyar támadásra utal, amint ezt Balogh László szakszerű érvelése valószínűsíti (vö. BALOGH L., Niképhoros és a szkíták p. 281–285).

9 Niképhoros testvére, León Phókas 960 novemberében megsemmisítő vereséget mért Sayf al-Dawla seregére, majd 962-ben a Krétáról a keleti hadszíntérre visszatérő Niképhoros Phókas folytatta a szíriai offenzívát, és a Hamdanida fejedelem székvárosát, Aleppót (az antik syriai Beroiát) is elfoglalta, ill. visszafoglalta.

10 Azaz Konstantinápoly.

11 A bonni kiadásban Hase és a fordítók (Hase, Loretto, Korales) az ἀκρῶτα szót az ἀγαθὰ szinonímájaként értelmezték.

12 Hasonló képpel mutatta fel Athén erejét és nagyszerűségét Thukydidész Periklész egyik beszédében (Historia II 38). Vö. még pl. Themistios Eἰς τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον (Themistii orationes quae supersunt ed. G. Downey et H. Schenkl. Leipzig 1965) I 86,18: ἐρχεται εἰς αὐτὴν (sc. Constantinopolim) ἀπάντα ἀπανταχόθεν τὰ ἀγαθὰ.

IX. PSEUDO-LUKIANOS: PHILOPATRIS – PSEUDO-LUCIANI PHILOPATRIS DIALOGUS

Lukianos művei között maradt fenn a ΦΙΛΟΠΑΤΡΙΣ Η ΔΙΔΑΣΚΟΜΕΝΟΣ (A hazafi vagy az okuló) című menipposzi szatíra, amely azonban valójában egy ismeretlen bizánci szerzőnek lukianoszi stílusban írt alkotása. A mű keletkezésével kapcsolatban korábban különböző feltevések születtek. Felmerült a Lukianost utánzó dialógusnak a IV. századhoz, Iulianus Apostata császárhoz (361–363), vagy a VII. századi Hérakleios császár (610–641) uralkodásához kapcsolása, de megkísérelték Michaél Psellosnak tulajdonítani, illetve Michaél Kerullarios patriarcha (1043–1058) elleni pamfletnek értelmezni s így a XI. század közepére datálni. A legvalószínűbb azonban az a már C. B. Hase által 1813-ban, majd 1828-ban megfogalmazott, B. G. Niebuhr által finomított s ma általánosan elfogadott nézet, miszerint II. Niképhoros Phókas császárnak (963–969)¹ az arabok felett aratott győzelmeire² utalnak a dialógus szereplői, a mű tehát nagy valószínűséggel a 960-as évekre datálható. Valószínűleg Niképhoros Phókas arabokon diadalmaskodó működését veszi védelmébe a Philopatris szerzője Konstantinápoly defetista és elégedetlenkedő elemeivel szemben, akiket rémhírterjesztőknek, babonásaknak és izgágáknak mutat be.

1 Niképhoros Phókasról monografikus munkáksora szól; ld. pl. G. SCHLUMBERGER, *Un empereur byzantin au dixième siècle. Nicéphore Phocas*. Paris 1890; I. DJURIĆ, *Породица Фока: Zbornik radova Vizantološkog Instituta* 17 (1976) p. 189–296; J.-C. CHEYNET, *Les Phocas*. In: J. Dagron – H. Mihăescu, *Le Traité sur la guerilla (De velitatione) de l'empereur Nicéphore Phocas (963–969)*. Paris 1986, p. 289–315. Vö. továbbá Ja. N. LJUBARSKIJ, *Nikephoros Phokas in byzantine historical writings: Trace of the secular biography in Byzantium: Byzantinoslavica* 54 (1993) p. 245–253; R. MORRIS, *The Two Faces of Nikephoros Phokas: Byzantine and Modern Greek Studies* 12 (1988) p. 83–115.

2 Niképhoros Phókas 962–963-ban és 964–966-ban Kilikiában, Észak-Mezopotámiában és Syriában vezetett sikeres hadjáratokat a szaracénok ellen, 968–669-ben pedig elfoglalta Antiochiát és Aleppót (az antik Beroiát), a hamdanida emírek fővárosát. Vö. lejjebb 63

A mű valószínűleg 961 után íródott,³ és a *terminus ante quem* is meghatározható. A dialógus szereplői két ízben említik a *szkitákat*, ám még csak remélik a szkiták fölötti döntő bizánci győzelmet. Ez pedig azt jelenti, hogy a munka a 970-es arkadiupolisi csata⁴ előtt születhetett. Ekkor ugyanis a bizánci hadsereg döntő győzelmet aratott a ruszokból, besenyőkből, bolgárokból és magyarokból álló „szkita” ellenség felett; ezután véget értek a magyar kalandozások s megszűnt a rusz és besenyő fenyegetés is. A mű keletkezésének időpontját tovább pontosíthatja az, hogy nem tud a diadalmas császár, Niképhoros Phókas 969. december 11-én bekövetkezett haláláról, tehát 969. decembere előtti időre datálható.

Ha a császár uralkodásának végén, 969-ben íródott a mű,⁵ a szövegben szereplő és a Bizánci Birodalmat támadó „szkiták” alatt a ruszok, a besenyők és a magyarok alkotta ellenséget kell értenünk, amely Szvjatoszlav rusz fejedelem vezetése alatt támadta a császárságot.

A bizánci hadsereg Niképhoros Phókas általi sikeres átszervezése, a kiváló hadvezér arabok elleni győzelmes hadjáratai és ennek propagálása kapcsán idézi Tösér Márton a Philopatris c. művet, s mellékesen felvillantja annak a lehetőségét, hogy a „szkiták” megnevezés esetleg a magyarokra vonatkozhat.

3 Az egyik szereplő megjegyzi, hogy Kréta szigetén sok megölt szűz holtteste hever, akiknek levágott fejeit el is hozhatta volna. Amennyiben a leírás történeti valóságot tükröz, ami valószínű, akkor itt Niképhoros Phókasnak, még mint főparancsnoknak a 960–961. évi Kréta visszafoglalására indított hadjáratára utal a beszélő, amikor a bizánciak súlyos harcok árán szerezték vissza a szigetet az araboktól. A mű tehát valószínűleg 961 után keletkezett. – A Niképhoros Phókas vezette krétai expedícióról ld. pl. G. SCHLUMBERGER, op. cit. p. 32–114; J.-C. CHEYNET, op. cit. p. 299–300.

4 A 970 nyarán lezajlott arkadiupolisi csatáról és az azt követő 971-es sikeres hadműveletekről ld. pl. L. BRÉHIER, Bizánc tündöklése és hanyatlása. I. (Varia Byzantina I. Fordította Baán I.) Budapest 1997, p. 153–156.

5 969. tavaszára-nyarára datálja a mű keletkezését pl. M. D. MACLEOD (Lucian with an English Translation by M. D. MACLEOD. Vol. VIII. =The Loeb Classical Library 432. Cambridge Mass. -London 1979, p. 413) és TÖSÉR Márton (Katona-császárok és hadurak. A bizánci hódítások és a polgárháborúk kora: Hadtörténelmi Közlemények 123 (2010) p. 250, 59. jegyz.)

Kiadás: Lucian with an English Translation by M. D. MACLEOD. Vol. VIII. (=The Loeb Classical Library 432). Cambridge Mass. – London 1979, p. 413–465, a releváns rész, 446–447, 462–465 (angol fordítással).

Kézirat: Codex Vaticanus Graecus No. 88 (saec. X.).

Egyéb kiadások és fordítások: Leonis Diaconi Caloensis Historiae cum aliis libellis qui Nicephori Phocae et Ioannis Tzimiscis historiam illustrent e recensione C. B. HASII (=Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae Pars XI.) Bonnae 1828, p. 324–342, a vonatkozó rész p. 334, 341–342 (latin fordítással). – Luciani opera e recogn. C. JACOBITZ. Tom. III. Lipsiae 1876, p. 411–425. – L. JONČEV, Philopatris: Fontes Graeci Historiae Bulgaricae t. V. Sofia 1963, p. 295 (részlet, bolgár fordítással). – Lucian with an English Translation by M. D. MACLEOD. Vol. VIII. (=The Loeb Classical Library 432). London – Cambridge Mass. 1967, p. 413–465. – „A hazafi”. Ford. HORVÁTH J. In: Lukianos összes művei. (Bibliotheca classica) Forditották: Bollók J. et alii. Budapest 1974. II. k. 637–658 o. (a vonatkozó rész: 650., 657–658. o.). – Philopatrisz. Ford. KARSAY O. In: A bizánci irodalom kistükre (Szerk.: Dimitriosz Hadzisz – Kapitánffy I.). Budapest 1974, p. 427–430 (részlet, nem tartalmazza a számunkra érdekes passzusokat). – Lucien: Oeuvres. Texte établi et traduit par J. Bompaire. (Collection "Budé"). Tome I-III. Paris 1993, 1998, 2003 (befejezetlen, nem tartalmazza a Philopatris-t).

Irodalom: B. G. NIEBUHR, Über das Alter des Dialogs Philopatris. In: Kleine historische und philologische Schriften. Bonn 1843, p. 73–78. – C. J. ANINGER, Abfassungszeit und Zweck des pseudolucianischen Dialogs Philopatris: Historisches Jahrbuch der Görresgesellschaft 12 (1891) p. 463–491, 703–720. – R. CRAMPE, Philopatris. Ein heidnisches Konventikel des siebenten Jahrhunderts zu Konstantinopel. Halle 1894. – C. NEUMANN, R. Crampe, Philopatris (recenzió): Byzantinische Zeitschrift 5 (1896) p. 165–168. – E. RODE, Φιλόπατρις: Byzantinische Zeitschrift 5 (1896) p. 1–15. – K. KRUMBACHER, Geschichte der Byzantinischen Litteratur (527–1453). München 1897, p. 459–461.–

C. STACH, De „Philopatride” dialogo Pseudo-Luciani dissertatio philologica. (Dissertationes philologici classici Academiae litterarum Cracoviae 26.). Cracoviae 1897. – S. REINACH, La question du Philopatris: Revue Archéologique 41 (1902) p. 79–110. – L. JONČEV, Philopatris: Fontes Graeci Historiae Bulgaricae t. V. Sofia 1964, p. 295. – R. ANASTASI, Sul Philopatris: Siculorum Gymnasium 17 (1964) p. 127–144. – R. ANASTASI, Sul testo del Philopatris e del Charidemus: Siculorum Gymnasium 20 (1967) p. 111–119. – Lucian with an English Translation by M. D. MACLEOD. Vol. VIII. (=The Loeb Classical Library 432). London – Cambridge Mass. 1967, p. 413–465. – J. BOMPAIRE, Lucian. Ed. and transl. M. D. Macleod. Vol. 8 (Loeb) London 1967 (recenzió): The Journal of Hellenic Studies 90 (1970) p. 219. – D. ТАВАСHOVITZ, Zur Sprache des pseudolukianischen Dialogs Philopatris: Byzantinische Forschung 3 (1971) p. 182–183. – T. M. СОКОЛОВА, Византийская сатира: Византийская литература. Ред. С. С. Аверинцев. Москва 1974, p. 129–131, 142–143. – A bizánci irodalom kistükre. Szerk.: DIMITRIOSZ HADZISZ – KAPITÁNYFÉ I.. Budapest 1974, p. 425–426, 430. – H. HUNGER, Die hochsprachliche profane Literature der Byzantines. Bd. II. München 1978, p. 149–151. – OLajos T., Philopatrisz: Világirodalmi Lexikon. 10. k. Budapest 1984, p. 518–519. – R. ROMANO, Ancora sul Philopatris Pseudoluciano. In: R. Romano, Πάρεργα. Contributi filologici. Napoli 2003, p. 5–14. – TÖSÉR M., Katonacsászárok és hadurak: A bizánci hódítások és a polgárháborúk kora: Hadtörténelmi Közlemények 123 (2010) p. 250.

ΚΡΙΤΙΑΣ

17. Εὐ πάντα ἀνακυκλεῖς, ὦ Τριεφῶν· ἀλλὰ μοι τόδε εἶπέ, εἰ καὶ τὰ τῶν Σκυθῶν ἐν τῷ οὐρανῷ ἐγχαράττουσι;

ΤΡΙΕΦΩΝ

Πάντα γε, εἰ τύχη γε χρηστὸς καὶ ἐν ἔθνεσι.

...

28. ἀλλ' τί τοῦτο; οὐχὶ Κλεόλαος οὗτος ἐστίν, ὁ τοῖς ποσὶ μακρὰ βιβάς,
σπουδῇ δὲ ἤκει καὶ κατέρχεται; μὼν ἐπιφωνήσομεν αὐτῷ;

ΚΡΙΤΙΑΣ

Καὶ μάλα.

ΤΡΙΕΦΩΝ

Κλεόλαε,
μὴ τι παραδράμῃς γε ποσὶ μηδὲ παρέλθῃς
ἀλλ' ἐλθὲ χαίρων, εἴ γε που μῦθον φέρεις.

ΚΛΕΟΛΑΟΣ

Χαίρετ' ἄμφω, ὦ καλὴ ξυνωρίς.

ΤΡΙΕΦΩΝ

Τίς ἡ σπουδὴ; ἀσθμαίνεις γὰρ ἐπὶ πολὺ. μὼν τι καινὸν πέπρακται;

ΚΛΕΟΛΑΟΣ

Πέπτωκεν ὄφρυς ἡ πάλαι βοωμένη Περσῶν,
καὶ Σοῦσα κλεινὸν ἄστυ.
πεσεῖ δ' ἔτι γε πᾶσα χθὼν Ἀραβίας
χειρὶ κρατοῦντος εὐσθενεστάτῳ κράτει.

ΚΡΙΤΙΑΣ

29. Τοῦτ' ἐκεῖνο, ὥς ἀεὶ τὸ θεῖον οὐκ ἀμελεῖ
τῶν ἀγαθῶν, ἀλλ' αὖξει ἄγον ἐπὶ τὰ κρείττονα.
ἡμεῖς δέ, ὦ Τριεφῶν, τὰ κάλλιστα εὐρηκότες ἐσμέν.
ἐδυσχέραινον γὰρ ἐν τῇ ἀποβιώσει τί τοῖς τέκνοις
καταλιπεῖν ἐπὶ ταῖς διαθήκαις· οἶδας γὰρ τὴν
ἐμὴν πενίαν ὥς ἐγὼ τὰ σά. τοῦτο ἄρκει τοῖς
παισίν, αἱ ἡμέραι τοῦ αὐτοκράτορος· πλοῦτος γὰρ ἡμᾶς οὐκ ἐκλείψει
καὶ ἔθνος ἡμᾶς οὐ καταπτοήσει.

ΤΡΙΕΦΩΝ

Κάγώ, ὦ Κριτία, ταῦτα καταλείπω τοῖς τέκνοις,
ὡς ἴδωσι Βαβυλῶνα ὀλλυμένην, Αἴγυπτον δουλομένην,
τὰ τῶν Περσῶν τέκνα „δούλειον ἡμαρ” ἄγοντα,
τὰς ἐκδρομὰς τῶν Σκυθῶν παυομένας, εἰθ’ οὖν καὶ
ἀνακοπταμένας.

(p. 446, 462, 464)

KRITIAS

17. Triephón, ügyesen visszafordítottad a szót ahhoz a témához, ahonnan elindultunk. De mondd csak, a szkíták tetteit is feljegyzik majd az égben?⁶

TRIEPHÓN

Minden derék ember tettét, már ha akad ilyen a pogány népek⁷ között.

...

...

TRIEPHÓN

...

28. De mit látok? Csak nem Kleolaos az, aki „nagyokat lépdelve”⁸ sietve jön?⁹ Ne szólítsuk meg?

KRITIAS

Dehogynem.

6 Előzőleg Triephón azt mondja, hogy ha beszélgetőtársa nem tesz helytelen dolgokat, akkor nevét feljegyzik az „égi könyvekben”.

7 Vö. Apostolok cselekedetei 14,27 kk.

8 Cf. Homéros: Odysseia XI 539.

9 Cf. Aischylos, Choéphoroi 3.

TRIEPHÓN

Kleolaos, ne fuss el és ne menj el mellettünk¹⁰, hanem, üdvözöllek, gyere inkább ide, ha netán valami hírt hozol.¹¹

KLEOLAOS

Üdvözöllek mindkettőtöket, nemes baráti pár.

TRIEPHÓN

Mi ez a nagy sietség? Hisz alig kapsz levegőt. Történt valami (új)?

KLEOLAOS

Porba hullt a perzsák¹² régtől dicsőített büszkesége és elesett Susa¹³ híres városa.

Egész Arábia¹⁴ földje is elesik a győztes erős kezétől és erejétől.¹⁵

KRITIAS

29. Ez az, hiszen az istenség soha sem feledkezik meg a jó emberekről, sőt még növeli is jobb sorsukat.

Mi pedig, Triephón, a legszerencsésebbek vagyunk.

Nyomasztott korábban, mit hagyok gyermekeimre végrendeletemben, ha meghalok. Hiszen ismered szegénységem, mint ahogy én is tudom, hogy neked mid van. De elég lesz gyermekeimnek az, hogy a császár él. Így a gazdagság nem kerül majd el bennünket, és egyetlen barbár nép sem bír félelmet kelteni bennünk.

10 Homéros, Odysseia VIII 230 kicsit pontatlan felidézése.

11 Ismeretlen szerző jambikus trimeter sorát szövi be a dialógus szerzője.

12 A „perzsák”, az ókori görögök legnagyobb ellenfelei a bizánciak aktuális föelenségét, a szaracéneket (arabokat) jeleníti meg az irodalmi műben.

13 Susa az ókori Perzsa Birodalom egyik fővárosa; itt feltehetően a Hamdanida Emírség központjára, Aleppóra utal.

14 Az arab kalifátusra, és nem a klasszikus Arabia földrajzi fogalomra gondolhatta a szerző.

15 Aischylosi reminiscencia; cf. Hepta epi Thébas 794.

TRIEPHÓN

Én is ezt hagyom gyermekeimre, Kritias, hogy lássák,
 amint Babilón¹⁶ romokban hever, Egyiptom szolgasorba süllyed,¹⁷
 a perzsák gyermekei „a szolgaság napját”¹⁸ élik,
 s hogy lássák, amint a szkíták betöréseit visszaverik,¹⁹
 sőt teljesen megszüntetik.²⁰

16 Babilón a X. századi arab kalifák fővárosának, Bagdadnak a bizánci szerzőktől megszokott archaizáló megnevezése. A szerző a bizánci főparancsnokok (Niképhoros Phókas, León Phókas, Jóannés Tzimiskés) arabok felett aratott győzelmeire utal. Az eseményekről ld. pl. G. N. FREYTAG, *Geschichte der Dynastie der Hamdaniden in Mosul und Aleppo*. II.: *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* XI (1857) p. 195–206; K. LEONHARDT, *Kaiser Nicephorus II. Phocas und die Hamdaniden 960–969*. Halle 1887, p. 11–26; G. SCHLUMBERGER, op. cit. p. 115–146, 154–250, 398–434, 472–530, 695–725; A. VASILIEV, *Byzance et les Arabes*. Vol. II. Part 2 (Extraits des sources arabes). Bruxelles 1950, p. 96–97, 125–127, 183–184; J.-C. CHEYNET, *Les Phocas* p. 296–303; M. WITTOV, *The Making of Orthodox Byzantium, 600–1025*. London 1996, p. 337–357; L. BRÉHIER, *Bizánc tündöklése és hanyatlása I*. Budapest 1997, p. 140–143, 150–152; TÖSÉR M., op. cit. p. 236–265. Persze az is lehetséges, hogy az említett általános utalás mellett Bagdad elpusztítása is felmerült, legalábbis a propaganda szintjén. Al-Muti kalifához írt levelében ugyanis ezzel fenyegetőzik Niképhoros Phókas; vö. TÖSÉR M. op. cit. p. 250.

17 A bizánciak nem próbálták visszaszerezni a VII. század közepe óta arab uralom alatt levő Egyiptomot. Ám az Al-Muti kalifához írt levelében Niképhoros Phókas császár többek között Egyiptom meghódításával is fenyeget; vö. 16. jegyz.

18 Azaz az arabok. A δοῦλιον ἡμαρ jellegzetes homérosi fordulat; ld. *Odysseia* XIV 340. Cf. még Euripidész, *Hekabé* 56, *Andromaché* 99.

19 Vö. León Diakonos, *Hist.* II 2. Ld. pl. G. SCHLUMBERGER, op. cit. p. 735–743; L. PETIT, *Vie de Saint Athanase*: *Analecta Bollandiana* 25 (1906) p. 29; Gy. MORAVCSIK, *Byzantinoturcica*. I. p. 399; KRISTÓ Gy., *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest 1980, p. 293–295; J.-C. CHEYNET, op. cit. 302; BALOGH L., *Niképhoros és a szkíták*. In: *Középkortörténeti tanulmányok* 7. Szerk.: Kiss P. A. – Piti F. – Szabados Gy. Szeged 2012, p. 281–285.

20 Vö. p. 56 és feljebb a 4. jegyz.

X. JÓANNÉS TZIMISKÉS CSÁSZÁR TYPIKONJA – TYPICON IMPERATORIS IOANNIS TZIMISCIS

: Az athosi monostorok élén álló szervezet, a Prótaton archívumában maradt fenn az az eredeti okmány,¹ amelyet Jóannés Tzimiskés császár (969–976) utasítására szerkesztettek a szerzetesek közötti viták és viszályok² rendezése céljából³ valószínűleg 970. január és a 972-es év közepe között.⁴ A hosszadalmas és különböző egyházszerkezeti, fegyelmi stb. kérdéseket tisztázó és szabályozó⁵ irat 28 klauzulája között a XXII-tedikben arról szól, hogy a „nagy monostor” nyájait, amelyeket koráb-

1 Középkori másolatairól ld. Actes du Prôtaton. Ed. par D. Papachryssanthou. (=Archives de l'Athos. T. VII.) Paris 1975, p. 203–204.

2 A konfliktus a 964 és 972 között a legjelentősebb athosi monostorra vált Nagy Lavra és a többi athosi monostor szerzetesei között robbant ki elsősorban a Nagy Lavrának és alapító igumenjének, Athanasiosnak – anyagiakban és presztízsből elért – sikere miatt. Vö. Actes de Lavra. I. Des origines à 1204. Édition diplomatique par P. LEMERLE, A. GUILLOU, N. SVORONOS avec la collaboration de D. PAPACHRYSSANTHOU. Texte (= Archives de l'Athos. T. V.). Paris 1970, p. 22–24, 32–41.

3 A szabályzást a monostorok igumenjeinek egyetértésével Euthymios, a híres konstantinápolyi Studios-monostor szerzetese szerkesztette, a császár sajátkezű aláírásával és pecsétjével erősítette meg, és aláírta az athosiak prótosa valamint 56 igumen és szerzetes is.

4 Az irat nem tartalmaz datálást. Egy újkori másolat alapján készült kiadás szövegének a végén a. m. „Ϸυπ’ (= 6480), azaz 971/972 áll, de nem dönthető el, az újkori másoló egy előtte fekvő régi irat alapján vagy saját következtetése nyomán fűzte hozzá a dátumot a másolandó szöveghez. Mindenesetre a modern kutatók is – egyéb megfontolások alapján – ugyanehhez az időponthoz jutottak: Jóannés Tzimiskés uralkodásának elején, 970. januártól és 972 nyara (a császár arabok elleni hadjárata) előtt foglalkozhatott Konstantinápolyban az athosi ügyekkel.

5 A korábbi szokásjogot kodifikáló *Typikon* első athosi „alkotmányként” kis kiegészítéssel (Kónstantinos Monachos *typikonja* 1045-ben és Manuél *typikonja* 1406-ban) érvényben maradt az egész bizánci koron át, sőt tovább is. Jóannés Tzimiskés *typikonja* mellett másik főforrásunk a *Vita Sancti Athanasii* (Vitaet duae Antiquae Sancti Athanasii Athonitae. Editae a J. NORET /=Corpus Christianorum. Series Graeca 9. / Turnhout – Leuven 1982).

ban a Lavra-monostor egyetértésével tereltek az Athosra, a jövőben nem hajthatják oda, csak és kizárólag „szükséghelyzetben vagy idegen (azaz barbár) népek újabb támadása esetén”. Mivel a 970-et megelőző időben elsősorban a magyar kalandozók támadásától tarthattak az athosiak, így – a IV.–V.–VI. és a XI. pontokban olvasható okmányokkal együtt – Jóánnész Tzimiskész császár typikonjának ezen passzusa is a magyarokra vonatkoztatható. A korai magyar történet kutatói számára ez az okirat is mindmáig ismeretlen és felhasználatlan maradt.

Kiadás: Actes du Prôtaton. Edition diplomatique par D. PAPA-CHRYSSANTHOU. Texte (=Archives de l'Athos. T. VII.). Paris 1975, p. 209–215.

Kézirat: Prôtaton archívum², számozatlan tasak 1. dok.

Egyéb kiadások: S. KALLIGAS, Ἀθωνιάς, ἥτοι σύντομος περιγραφὴ τοῦ ἁγίου ὄρους Ἀθωνος. Ἅγιον Ὅρος 1863, p. 42–52. – D. PISTÈS, Περιγραφικὴ ἱστορία τοῦ ἁγίου Ἀθω. Θεσσαλονίκη 1870, p. 32–42. – P. USPENSKIJ, Восток христианский. Афон: История Афона III. 1. Киев 1877, p. 265–276. – Ph. MEYER, Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster. Leipzig 1894, p. 141–151. – G. SMYRNAKÈS, Τὸ ἅγιον ὄρος Ἀθω. Ἀθῆναι 1902, p. 293–299. – I. CHATZIOANNOY, Χρυσόβουλλα καὶ τυπικὰ περὶ τοῦ Ἀγίου Ὁρους. Ἀθῆναι 1939, p. 5–14.

Irodalom: P. USPENSKIJ, Восток христианский. Афон: История Афона III. 1. Киев 1877, p. 79–91. – Ph. MEYER, Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster. Leipzig 1894, p. 31–33. – G. SMYRNAKÈS, Τὸ ἅγιον ὄρος Ἀθω. Ἀθῆναι 1902, p. 292. – F. DÖLGER, Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches. I. München – Berlin 1924, no. 745, p. 95. – D. ANASTASIEVIĆ, La date du typicon de Tzimiscès pour le Mont Athos: Byzantion 4 (1927/28) p. 7–11. – F. DÖLGER, La date du typicon de Tzimiscès pour le Mont Athos: Byzantion 4 (1927/28) p. 7–11 (Recenzió): Byzantinische Zeitschrift 29 (1929) p. 442. – F. DÖLGER, Die Chronologie des grossen Feldzuges des Kaisers Johannes Tzimiskes gegen die Russen: Byzantinische Zeitschrift

32 (1932) p. 292. – F. DÖLGER, *Mönchsland Athos*. München 1943, p. 94-95. – F. DÖLGER, *Byzantinische Diplomatik*. Ettal 1956, p. 71, 87-90, 215-224. – *Actes de Lavra. I. Des origines à 1204*. Édition diplomatique par P. LEMERLE, A. GUILLOU, N. SVORONOS avec la collaboration de D. PAPACHRYSSANTHOU. Texte (= Archives de l'Athos. T. V.) Paris 1970, p. 22-24, 33-36, 40-41. – *Actes du Prôtaton*. Edition diplomatique par D. PAPACHRYSSANTHOU. Texte (=Archives de l'Athos. T. VII.). Paris 1975, p. 95-102, 202-209.

[+ Οἱ τοῦ περιωνύμου ὄρους] τοῦ Ἁθω εὐλαβέστατοι μοναχοί, ὅ τε Ἀθανάσιος ὁ εὐλαβέστατος μ[οναχὸς καὶ πρῶτος τοῦ Ὄρους καὶ] ||² [Παῦλος ὁ εὐλαβέστατος μο]ναχός, ἐν τῇ θεοφυλάκτῳ γενόμενοι πόλει κατενώπιον τοῦ φιλαγάθου βασιλέως ἡμῶν [παραστάντες] ||³ [ἐνήγον σκάνδαλά τινα] καὶ φιλονεικίας ἐφ' ἱκανοὺς χρόνους γίνεσθαι μεταξύ αὐτῶν τε καὶ Ἀθανασίου τοῦ εὐ[λαβεστάτου] ||⁴ [μονα]χοῦ τῆς βασιλικῆς λαύρας τῆς οὕτω λεγομένης τὰ Μελανὰ καθηγομένου, ὡς ὅτι περικόπτονται τινὲς (καὶ) [ἀδικοῦνται] ||⁵ [παρ' αὐ]τοῦ· ἔλεγον δὲ μηδεμίαν μηχανὴν περινοηθῆναι εἰς τὸ ταῦτα διαλυθῆναι καὶ εἰρήνην βραβευθῆναι αὐτο[ῖς]. ||⁶ [Ἐν]εὐθεν ὁ θεοστεφῆς καὶ κραταιὸς βασιλεὺς ἡμῶν ὡς ὑπὸ τ(οῖ)ς {οῖς} τοῦ Θεοῦ νόμοις ζῶν (καὶ) φυλαττόμενος ὑπ' ευθύτητος, δι[ὰ πολλῆς] ||⁷ [φ]ροντίδος τιθέμενος τὸ εἰρηνεῦν τοὺς μοναχοὺς καὶ τ(ὸν) ἥρεμον {ον} καὶ γαλήνιον βίον βιοτεύειν εἴπερ τινας, καὶ μὴ προα[ιρούμενος] ||⁸ ὑπὸ κοσμικὸν ἄγεσθαι κριτήριον αὐτούς, μήτε δὲ παρὰ ἀρχοντικῶν προσώπων τὰ κατ' αὐτοὺς διεξετάζεσθαι καὶ τὰ ὑ[π' ἀλλή]- ||⁹ λων κατ' αὐτῶν λεγόμενα τοῖς πολλοῖς ἔκφορα γίνεσθαι, ἄλλωστε δὲ διὰ τὰ τῶν μοναχῶν τοῖς κοσμικοῖς μὴ διὰ βάθους [γινώσ]- ||¹⁰ κεσθαι – ἄλλα γὰρ τὰ τῶν μοναχῶν ἦθη αἱ τε διαφοραὶ καὶ ἐγκλήσεις καὶ αἱ κατ' αὐτῶν ἐπαγόμεναι εὐθύναι, καὶ ἄλλα τὰ τῶν ||¹¹ κοσμικῶν ἐγκλήματα καὶ αἱ κατ' αὐτῶν ἀποφάσεις –, διωρίσατο τῇ ἡμῶν μετρίότητι ἐπὶ τοῦ τόπου {ου} γενέσθαι καὶ ἀμφοτέρα τὰ μέ- ||¹² ρη ἐνώσαι καὶ τὰ παρ' αὐτῶν ἐναγόμενα ἐνωτίσασθαι καὶ τὴν ἥκουσαν τοῖς πράγμασι διόρθωσιν συνεπιβαλέσθαι ἡμᾶς, κατὰ ||¹³ τὴν τῶν θείων κανόνων εἰσήγησιν. ...

XXII ||¹³² Ἐπεὶ οὖν πρὸ χρόνων τινῶν διὰ τὴν τῶν ἔθνων ἐπιδρομὴν
 ἐυρέθη τὰ κτήνη τῆς μεγάλης μονῆς εἰς τὸ Ὅρος εἰσελθόντα εἰδήσει
 ||¹³³ τῶν ἐν τῇ μεγάλῃ Λάβρα, προτρεπόμεθα μηκέτι τοῦτο γενέσθαι
 ἐκτὸς ἀνάγκης ἢ πάλιν ἐπιδρομῆς τῶν ἔθνων· τὸ αὐτὸ δὲ ||¹³⁴ (καὶ)
 παρὰ τῶν λοιπῶν ἡγουμένων παραφυλαττέσθω, ὥστε μὴ ἰδικῶς
 εἰσάγειν αὐτὰ. Περὶ δὲ τῶν συνήθως εἰς τὸ Ὅρος εἰσερχομέ- ||¹³⁵ νων
 κτηνῶν τῇ κοινῇ γνώμῃ τῶν γερόντων εἰς τὴν αὐτῶν προαίρεσιν
 τοῦτο ἀνατίθεμεθα, κἄν τε προαιρῶνται ἐκκόψαι αὐτὰ τοῦ ||¹³⁶ μὴ
 εἰσάγεσθαι, κἄν τε μὴ : –

...
 ||¹⁵⁵ ... Διώριστα ταῦτα καὶ τετύπῳται κοινῇ γνώμῃ καὶ συναινέσει
 πάντων τῶν τοῦ Ἁθῶ εὐλαβεστάτων ||¹⁵⁶ ἡγουμένων παρὰ Ἐυθυμίου
 μοναχοῦ τῆς τῶν Στουδίου ἐναγεστάτης μονῆς. Καὶ πρὸς τούτοις
 ἔνεκα τοῦ τελεωτέραν ||¹⁵⁷ ἀσφαλεστέραν τε καὶ παγίαν αὐτὰ λαβεῖν
 τὴν βεβαίωσιν (καὶ) διαμονὴν ἐν τῇ κρίσει καὶ ἐπισκέψει Ἰω(άννου)
 τοῦ φιλαγάθου κρα- ||¹⁵⁸ τιοῦ τε καὶ εἰρηνοποιοῦ βασιλέως ἡμῶν
 ἀνατίθεται, (καὶ) ὡς παρὰ τῆς αὐτοῦ ἀηττήτου καὶ κραταιᾶς βασιλείας
 ζωσῇ ||¹⁵⁹ φωνῇ διορισθέντων (καὶ) ἀπόσταλέντων καὶ διὰ τιμίας καὶ
 ἀγίας κελεύσεως τῶν θείων καὶ βασιλικῶν γραμμάτων ||¹⁶⁰ δεξαμένων
 ἡμῶν τὰ καθ' ἕκαστον ἐξετάσαι (καὶ) ἅπασαν διαλύσαι διαφοράν,
 εἰρηνοποιῆσαι τὲ καὶ τυπῶσαι ἅπαντα ||¹⁶¹ τὰ πραχθέντα, ὡς κανονικῶς
 προβάντα ἀποδέδεκται καὶ βασιλικῇ σφραγίδι ἐπεισφάλισται.

||¹⁶² + ἸΩΑΝΝΗΣ ΕΝ Χ(ΡΙΣΤ)Ω ΤΩ Θ(Ε)Ω ΠΙΣΤΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ
 ΡΩΜΑΙΩΝ +

||¹⁶³ + Αθανάσιος μο(να)χ(ός) (καὶ) (πρῶτος)

(p. 209, 213, 214)

A hírneves Athos-hegy legjámborabb szerzetesei, Athanasios, a
 legjámborabb szerzetes, a Hegy prótosa⁶ és Paulos, a legjámborabb

6 Az Athos-hegyi monastorokat összefogó és irányító szervezet, a Prótaton vezetõje. Athanasios prõtós nem azonos Athosi Szent Athanasiosszal, a Lavra-monostor alapító igumენjével (rõla ld. lejjebb 10. jegyz. és feljebb p. 26.

szerzetes⁷ az istenoltalmazta városba⁸ menvén, jóakarató császáruk⁹ színe elé járulva előadták, hogy egy ideje bizonyos botrányos ügyek és viták vannak közöttük és Athanasios¹⁰, a legjámborabb szerzetes, az úgynevezett Melana császári lavra¹¹ igumenje között, úgy hogy egyesek sérelmet és igazságtalanságot szenvedtek tőle;¹² elmondották azt is, hogy semmilyen módot nem találtak ezek elsimítására és a béke helyreállítására. Ezért istenkoronázta, hatalmas császáruk – minthogy Isten törvényei szerint él és öröklik az igazságosság felett – nagy gondot fordított arra, hogy békét teremtsen a szerzetesek között,¹³ és hogy

7 Paulos a Xéropotamu-monostor szerzetese. A *Vita Sancti Athanasii Xéropotamitésként* emlegeti (A 50/51, B 18 p. 25, 144). Vö. *Actes du Prôtaton*. Ed. par D. CHRYSSANTHOU p. 66–68.

8 Azaz Konstantinápolyba.

9 Jóánnés Tzimiskés (969. dec. 11–976).

10 Athosi Szent Athanasios (925/930–1001 k.). Niképhoros Phókas személyes tanácsadója, lelkiatyja; a főparancsnok, majd császár Niképhoros erkölcsi és anyagi támogatásával alapította 962–963-ban az Athoson a Nagy Lavra monostort. Ld. *Actes de Lavra. I. Des origines à 1204. Édition diplomatique* par P. LEMERLE, A. GUILLOU, N. SVORONOS (Archives de l'Athos t. V.) p. 13–48; P. LEMERLE, *La vie ancienne de Saint Athanase l'Athonite composée au début du XIe siècle par Athanase de Lavra*. In: *Millénaire du Mont Athos 963–1963. Études Mélanges. I.* Chevetogne 1963, p. 59–100; *Actes du Prôtaton*. Ed. par D. CHRYSSANTHOU p. 69–102. Vö. IV. pont 1. jegyz.

11 Niképhoros Phókas legalább három chrysobullonban rendelkezett a monostorról, biztosította annak jogi, anyagi és spirituális jólétét; ezek közül fennmaradt a 964. májusában kiadott irat (*Actes de Lavra. I. Des origines à 1204. Édition diplomatique* par P. LEMERLE, A. GUILLOU, N. SVORONOS p. 103–106). Vö. *Actes du Prôtaton*. Ed. par D. CHRYSSANTHOU p. 69–102.

12 Niképhoros Phókas halála (969. dec. 11) után ezzel az üggyel ellenfelei valószínűleg megkísérelték Athanasioszt megfosztani a császári támogatástól, őt és tanítványait elűzni az Athosról. A szerzetesek ugyanis azt hitték, hogy Jóánnés Tzimiskés nem tanúsít majd szimpátiát Niképhoros Phókas lelki atyja iránt. Szent Athanasios pedig feltehetően nem számított jötevője gyilkosának nagylelkűségére.

13 Jóánnés Tzimiskés, aki Niképhoros Phókas meggyilkolása után lépett trónra – ahogyan a Phókas család befolyásos tagjai is – 970–972 táján abban volt érdekelt, hogy az elődje által támogatott Szent Athanasios és a többi athosi szerzetes közötti viszály békésen oldódjon meg. Szent Athanasios ugyancsak

elvonult és csendes életet élhessenek egyesek,¹⁴ és nem pártfogolta, hogy világi törvénykezés elé kerüljenek, sem azt, hogy ügyeikben tisztviselők döntsenek; s mivel az egymás ellenében elmondottak sok tekintetben különbözőek, és a szerzetesek ügyei a világiak számára nem ismerhetők meg igazán, – hiszen mások a szerzetesek szokásai, vitái és panaszaik, és az azokra kiszabott vezeklések, és mások a világiak vádjai és az azokra rendelt büntetések – szerénységünknek¹⁵ azt a parancsolták,¹⁶ hogy menjünk a helyszínre és mindkét felet hozzuk össze, és az általuk előadottakat hallgassuk meg¹⁷ és fontoljuk meg az ügyek rendezését a szent kánonoknak megfelelően. ...

(l. 1–13)

XXII. Mivel néhány évvel ezelőtt idegen népek támadása miatt a nagy monostor¹⁸ nyájai a Nagy Lavra-beliak tudtával a Hegyre¹⁹ mentek, most szorgalmazzuk, hogy ez soha többé ne forduljon elő szükséghelyzet vagy újabb idegen támadás kivételével; az ügyet pedig a többi igumen felügyelje, hogy ne magánérdekből hajtsák ezeket oda. Azokat a nyájakat illetően pedig, amelyek rendszeresen a Hegyre járnak legelni, a szerzetesek közül választott öregek véleményére bízunk, hogy eldöntsék, megtiltják vagy sem az állatoknak (az Athosra) terelését.

(l. 132–136)

Valamennyi legjámborabb athosi igumen közös véleménye és egyetértése alapján meghatározta és szabályozta Euthymios, a

békülékeny magatartást tanúsított. Egyébként Jóannés Tzimiskés utóbb rendkívüli tisztelettel és bőkezűséggel fordult a Szent felé.

14 Azaz, hogy a Szent Athanasios által a Lavrában megvalósított sajátos (a koinobita és remete) szerzetesi életforma tovább működhessen.

15 Azaz Euthymiosnak, a konstantinápolyi Studios-monostor szerzetesének.

16 Írott parancs (vö. l. 159), amely azonban elveszett. Vö. 20. jegyz.

17 Valamennyi igumennel együtt, meghallgatva mindkét felet, egy hét vizsgálat után Euthymios arra a következtetésre jutott, hogy egyik fél sem bűnös, a viaszlyt az ördög támasztotta közöttük.

18 A Peristerai-beli monostor; ld. feljebb IV. forrásszöveget, ott a 6–7. jegyz. Vö. Actes de Lavra I. p. 16–17, 23, 59.

19 Az Athos-hegyre.

legszenségesebb Studios-monostor szerzetese. És ráadásul, hogy ezek szilárdak és tartósak maradjanak, Jóannésnek, jóságos, hatalmas és béketeremtő császárunknak a vizsgálatában és döntésében szentesítést nyertek, amint ugyanazon legyőzhetetlen császári fenség előszóval döntést hozott, s azt császári irat tiszteletre méltó és szentséges parancsa révén mi megkaptuk,²⁰ hogy mindenre vonatkozóan alapos vizsgálatot folytassunk és az egész nézeteltérést oldjuk meg, teremtsünk békét és minden részletet hivatalos iratba foglaljunk és szabályozzunk a kánonoknak megfelelően és császári pecséttel megerősítve.²¹

+ JÓANNÉS A RÓMAIAK KRISZTUSBAN HÍVŐ CSÁSZÁRA +
+ Athanasios szerzetes és prótos²²

(l. 155–163)

20 Vö. feljebb 16. jegyz.

21 A császári pecsét mellett Jóannés Tzimiskés autográf aláírásával is megerősítette.

22 Ezután 56 igumen és szerzetes aláírása következik.

XI. THEODÓROS Kladón SIGILLIONJA (975) – THEODORI CLADONIS SIGILLIUM AN. 975

Az Athos-hegyi Iviron-monostor levéltárában maradt fenn az az ólompecsétes pergamen irat, sigillion¹, amelyet a Jóannés Tzimiskés császár (969–976) parancsára eljáró Theodóros Kladón prótospatharios adott ki 975. szeptemberében Thessaloniké themában tett revíziója során három, a tartományhoz tartozó monostor (Kolobu, Polygyros és Leontia) ügyében. Ezek közül az egyiknek, a Thessaloniké területén lévő Leontia-monostor *paroikos*ainak VII. (Bíborbanszületett) Konsztantin császár (913–959) 945/46-ban kelt chrysobullonjában mentesítést adott a kincstárnak fizetendő adó alól, egyúttal az egyházi intézményt 36 közeli *oikosszal* gazdagította. Az oklevél kiadásakor, 975. szeptemberében azonban a 36 *oikos* eltűnt a „barbár népek” betörése következtében. Baán István hívta fel a magyar történészek figyelmét az okiratra azzal, hogy az adott helyen és időben (975 előtt) a támadó „pogányok” nagy valószínűséggel a magyarok lehettek.²

Kiadás: Actes d'Iviron I. Des origines au milieu du XIe siècle. Edition diplomatique par J. LEFORT, N. OIKONOMIDÈS, D. PAPACHRYSSANTHOU, avec la collaboration d' H. MÉTRÉVÉLI. Texte. (=Archives de l'Athos. XIV.) Paris 1985, p. 112–113.

Kézirat: Archivum Iviron. No. 2.

1 Pecséttel megerősített irat, amelyet elsősorban tisztviselők, bírák, adószedők adtak ki. A X–XI. században jellegzetességük, hogy az okmány első mondatában közli a kibocsátó és a címzett nevét, olykor a tárgyat, és mindig megadja a dátumot (hónap és indictio).

2 Ezt a lehetőséget felvetette már az Actes d'Iviron I. Des origines au milieu du XIe siècle. Edition diplomatique par J. LEFORT, N. OIKONOMIDÈS, D. PAPACHRYSSANTHOU, avec la collaboration d'H. MÉTRÉVÉLI. Texte. (= Archives de l'Athos. XIV.) Paris 1985, p. 112 is.

Egyéb kiadások és fordítások: I. ΙΒΕΡΙΤΗΣ, Σιγίλλιον περὶ τῶν μονῶν Κολοβοῦ, Πολυγύρου καὶ Λεοντίας Θεοδώρου Ἀσπαθῆ τοῦ Μαγαρᾶ : Grégorios Palamas I. (1917) p. 787–788. – ΒΑÁN I., Újabb lehetséges adalék a magyarok balkáni kalandozásaihoz. In: „Fons, skepsis, lex” Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Almási T. – Révész É. – Szabados Gy. Szeged 2010, p. 23 (részlet, magyar fordítás).

Irodalom: F. DÖLGER: Ioakeim Iberites, Σιγίλλιον περὶ τῶν μονῶν Κολοβοῦ, Πολυγύρου καὶ Λεοντίας Θεοδώρου Ἀσπαθῆ τοῦ Μαγαρᾶ : Grégorios Palamas I. (1917) p. 787–788 (Recenzió): Byzantinische Zeitschrift 29 (1929–1930) p. 104–106. – F. DÖLGER, Zur Textgestaltung der Lavra-Urkunden und ihrer geschichtlichen Auswertung: Byzantinische Zeitschrift 39 (1939) p. 31. – F. DÖLGER, Ein Fall slavischer Einsiedlung im Hinterland von Thessalonike im 10. Jh. (Sitzungsberichte der Bayer. Akad. der Wiss. Philos.-hist. Kl.) 1952. 1. Heft. p. 11, 12, 17. – G. OSTROGORSKY, О византийском державном селянине и вои́нине. Две повеле из доба Йована Цимиска: Глас српске акад. наука 214 (1954) p. 23–46. – G. OSTROGORSKY, Quelques problèmes d'histoire de la paysannerie byzantine. Bruxelles 1956, p. 12–14. – P. LEMERLE, Esquisse pour une histoire agraire de Byzance: les sources et les problèmes: Revue historique 220 (1958) p. 78–79, 83. – Actes de Lavra. Première partie. Des origines à 1204. Édition diplomatique par P. LEMERLE, A. GUILLOU, N. SVORONOS. Texte (= Archives de l'Athos V.). Paris 1970, p. 107–108. – P. LEMERLE, The Agrarian History of Byzantium from the Origins to the Twelfth Century. Galway 1979, p. 167–168. – Actes d'Iviron I. Des origines au milieu du XIe siècle. Edition diplomatique par J. LEFORT, N. OIKONOMIDÈS, D. ΠΑΡΑΧΡΥΣΑΝΘΟΥ avec la collaboration d'H. MÉTRÉVÉLI. Texte (=Archives de l'Athos. XIV.). Paris 1985, p. 25, 109–112. – ΒΑÁN I., Újabb lehetséges adalék a magyarok balkáni kalandozásaihoz. In: „Fons, skepsis, lex” Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Almási T. – Révész É. – Szabados Gy. Szeged 2010, p. 21–25.

+ Σιγίλλιον γενόμενον πα(ρά) Θεοδω(ρου) (πρωτο)σπαθ(αρίου) ἐπὶ τοῦ μαγλα(βίου) καὶ ἐκπροσώπου τοῦ ||² Κλάδωνος, κ(αὶ) ἐπιδ(ο)θ(έν) εἰς τὴν μο(νὴν) τοῦ Κολοβοῦ (καὶ) τοῦ Πολυγύρου (καὶ) τ(ῆς) Λεοντ(ί-ας), μ(ηνὶ) Σεπτε(μβρίῳ) ἰνδ(ικτιῶνος) δ'.

||³ Ἐπειδὴ περ δια τιμίῳ πιττακίῳ τοῦ κρα[ταιοῦ καὶ ἀ]γίου ἡμῶν βασιλε(ως) ἐδεξάμην ἵνα ἐρευνήσω περὶ τῶν στρα-||⁴ τειῶν καὶ προσοδοιარიῶν καὶ δημοσιარიῶν τῶν καταφυγόντων εἰς τὰ ἀρχοντικά πρόσωπ(α) (καὶ) τὰ τῶν ||⁵ ἐκκλησιῶν, (καὶ) ὅπου ἂν ἐφεύρω ὅτι εἰσὶ δημοσιάριοι, ἵνα ἀναρύσωμαι τούτους (καὶ) ἀπαιτήσω (καὶ) ||⁶ εἰσκομίσω τῇ κραταιᾷ κ(αὶ) ἀγία αὐτοῦ βασιλείᾳ· ...

...

Ἐπει δὲ καὶ ἕτερον ||¹⁶ προεκομίσθη μοι χρυσοβούλλιον τοῦ μακαρίτ(ου) βασιλέ(ως) τοῦ κυ(ροῦ) Κωνσταντ(ίνου), ἀποκείμε(νον) ||¹⁷ εἰς τὴν ἐν Θεσσαλονί(κῃ) μο(νὴν) τ(ῆς) Λεοντίας, περιέχον τοῦ ἐξκουσσεύεσθ(αι) αὐτὴν τὴν μο(νὴν) (καὶ) τὰ ||¹⁸ διαφέροντα αὐτῇ προ(ά)στεια καὶ τοὺς ἐν αὐτοῖς προσκαθεζομένους ἀτελεῖς, παροίκους ||¹⁹ (καὶ) δουλοπαροίκους, ἀπὸ πάσης ἐπηρείας κ(αὶ) ἀγγαρείας τοῦ δημοσίου καὶ μηδεμίαν ||²⁰ παρ' οἰουδήποτ(ε) προσώπ(ου) ὑφίστασθ(αι) εἴτε ζημίαν εἴτε ἀδικίαν εἴτε τὴν οἴανούν ||²¹ ἐπήρειαν, πρὸς τούτοις ἀνακεῖσθαι τῇ τοιαύτῃ μο(νῇ) (καὶ) ἐξκουσάτους οἴκους τὸν ἀρι- ||²² θμὸν τριακονταεξ κατὰ τὸ θέμα Θεσσαλονί(κῃς) καὶ διατηρεῖσθαι αὐτοὺς ἀπὸ πά-||²³ σης ἐπαγωγῆς (καὶ) ἐπιθέσεως ἀβλαβεῖς· τὸ τοιοῦτον οὖν χρυσοβούλλιον ἐπισκεψάμ(εν)ο(ς) ||²⁴ (καὶ) τὴν αὐτοῦ δύναμιν ἐπιγνούς, ἐπεὶ τοὺς εἰρημένους τριακονταεξ οἴκους ||²⁵ οὐχ εὔρον ἐν τῇ τοιαύτῃ μο(νῇ) δια τὸ τούτους ἀφανισθῆναι ἐκ τῶν ἐθνῶν, ἀλλὰ μόνον ||²⁶ ἀτελεῖς τινὰς (καὶ) πένητας εὔρον ἐν τοῖς προ(αστείοις) τῆς εἰρημένης μο(νῆς), κατέλιπον ||²⁷ αὐτοὺς εἰς τοῦ Ἀμβακοῦμ καὶ εἰς τὸν Σίβρην (καὶ) τὰ λοιπ(ὰ) μετόχια τῆς αὐτῆς μο(νῆς), ||²⁸ κατὰ τὴν δύναμιν τοῦ χρυσοβουλλίου, τοῦ καθυπηρετεῖν τῇ μο(νῇ)· τοὺς δε λζ' ||²⁹ οἴκους ἐγὼ μὲν οὐχ εὔρον τοῦ ἀνασῶσαι τῇ μο(νῇ), ἀδειαν δὲ ἔχει ἡ εἰρημένη μο(νῇ) (καὶ) ἐξουσίαν, ||³⁰ ὅτε δυνηθῇ, ἐπιλαβέσθ(αι) (καὶ) ἐξκουσσεύειν (καὶ) τοὺς λζ' οἴκους κατὰ τὴν δύναμιν ||³¹ τοῦ χρυσοβουλλίου. ...

Διὸ (καὶ) τὸ παρὸν σιγίλλιον τῇ συνηθῇ ἡμῶν βούλλῃ σφραγίσαντες
ἐπιδεδώ- ||⁴⁰ καμεν, μηνὶ (καὶ) ἰνδ(ικτιῶνι) τῇ προγεγρα(μμένη) +
+ Θ(ΕΟ)ΔΩ(ΡΟΣ) (ΠΡΩΤΟ)ΣΠΑΘ(ΑΡΙΟΣ) (ΚΑΙ) ΕΠΙ Τ(ΟΥ)
ΜΑΓΛΑ(ΒΙΟΥ) Ο ΚΛΑΔ(ΩΝ) ΥΚΕΙΑ ΧΗΡΙ ΥΠ(Ε)ΓΡΑΨΑ +
(p. 112–113)

+ Theodóros Kladón³ prôtospatharios, epi tou maglabiou⁴ és
ekprosópu⁵ állította ki ezt a sigilliont a Kolobu-,⁶ a Polygyros- és a
Leontia⁷-monostorok számára szeptember hónapban, az indikción 4.
évében.⁸

3 Csak ebből az iratból ismert bizánci hivatalnok.

4 Az ἐπὶ τοῦ μαγλαβίου (vagy Μαγγλαβίου) kifejezés a császári testőrséghez való tartozásra, feltehetően korábbi funkciójára utal: a Ma(n)glabitések testületének tagja volt, mielőtt Strymón és Thessaloniké thema magas rangú tisztviselője lett.

5 Az ἐκ προσώπου kifejezéssel a X–XII. században valamely magas rangú személy (pl. stratégos, katepano, metropolita) küldöttét, képviselőjét, megszemélyesítőjét, azaz helyettesét illették.

6 Vö. feljebb IV. dokumentum és 1. sz. térképet.

7 A thessalonikéi metropolíanak valószínűleg a székváros területén épült monostora, amelynek első ránk maradt említése 945-ből való, 979/980-ban lett ténylegesen az Ivroni-monostor filiáléjává. Vö. R. JANIN, *Les églises et les Monastères des grands centres byzantins* (Bithynie, Hellespont, Latros, Galèsios, Trébizonde, Athènes, Thessalonique). Paris 1975, 394–395. Polygyrosról ld. pl. J. Lefort, *Les actes d'Ivion* I. p. 25–28.

8 975. szeptember. A datálásról ld. G. OSTROGOSKY, *О византийском държавном селяцима* p. 23–25 és *Quelques problèmes d'histoire de la paysannerie byzantine* p. 12–14. Ostrogosky megállapítását elfogadta P. LEMERLE (*Actes de Lavra* I. p. 106–108) és az ivroni akták kiadói, J. LEFORT, N. OIKONOMIDÈS, D. PAPACHRYSSANTHOU (*Actes d'Ivion* I. p. 110–111) is.

Miután hatalmas és szentséges császárunk⁹ tiszteletre méltó pittaklonja¹⁰ útján megkaptam az utasítást, hogy kutassam fel azokat az adófizető parasztokat (a strateiakat,¹¹ prosodeiariosokat¹² és démosiariosokat¹³), akik civil és egyházi személyek birtokaira menekültek, és gyűjtsem össze azokat a démosiariosokat, akiket megtalálok, és szedjem be tőlük és küldjem el (az adót) a hatalmas és szentséges császári kincstárba. ...

Azután bemutatták nekem a megboldogult Kónstantinos császár úr egy másik chrysobullonját¹⁴ is, amelyet a Thessalonikében lévő Leontia-monostorban őriznek, s amely azt tartalmazza, hogy maga a monostor, annak különféle birtokai,¹⁵ az azokon letelepedett adófizetésre nem kötelezettek,¹⁶ paroikosok¹⁷ és duloparoikosok¹⁸ mentesség-

9 Jóannés Tzimiskés (969–976). Az okirat egyetlen uralkodó parancsára hivatkozik, társuralkodó(k)ra nem utal; Jóannés Tzimiskés – más okmányokhoz hasonlóan – itt is homályban hagyja a gyermekcsászárokat (II. Basileioszt és VIII. Kónstantinoszt).

10 Pittakion a bizánci korban egyfajta írásos császári utasítás, parancs (prostagma). Jóannés Tzimiskés szóban forgó utasítása nem maradt ránk.

11 Azaz a katonabirtokkal rendelkezőket, akik annak jövedelméből gondoskodtak egy-egy katona ellátásáról.

12 Itt és még egy okiratban (Actes de Lavra no. 5 p. 110) előforduló kifejezés. A *prosodionra* kötelezett paraszt közvetlenül a kedvezményezettnek (pl. a katonának) róttá le kötelezettségét. Vö. P. LEMERLE, *The Agrarian History of Byzantium from the Origins to the Twelfth Century*. Galway 1979, p.176.

13 A *démotionra*, azaz a kincstárnak fizetendő földadóra kötelezett személy.

14 Bíborbanszületett Konstantin 945/946-ban kiadott chrysobullonjáról van szó, amely azonban elveszett; az iratot F. DÖLGER (Regesten No. 669 p. 83) 958-ra datálja.

15 A *προάστειον* szó 'városkörnyéki ház', ill. ebben a korban elsősorban 'városkörnyéki birtok' vagy egyszerűen 'birtok' jelentéssel használt szó.

16 Az *ἀταλεις* adózásra nem kötelezett személyek, azaz nincstelenek.

17 A *paroikos* jelöli a X. századtól Bizáncban a függő helyzetű parasztot; analóg, de nem azonos a nyugat-európai jobbágy fogalommal.

18 A X–XI. századi Bizánci Birodalomban ritkán használt (mindössze négy oklevélben fordul elő) *duloparoikos* jelentése egyértelmű ugyan (dulos 'rabszolga' + paroikos szóból), társadalmi helyzete azonban nem világos.

ben részesülnek minden adóteher és kötelező szolgáltatás alól¹⁹, és senki semmiféle pénzbüntetéssel nem sújthatja őket, sem jogtalan dolgot nem követelhet tőlük, sem adót nem vethet ki rájuk. Ezenfelül ugyanennek a monostornak szám szerint harminchat oikost²⁰ adományoz Thessaloniké tartományban, s ezek mindenféle külön tehertől mentesek maradnak. Miután tehát megvizsgáltam és érvényesnek találtam ezt a chrysobullont, de azután nem leltem fel ebben a monostorban az említett harminchat oikost, mert elhurcolták őket a barbárok,²¹ hanem csak néhány adófizetésre nem kötelezett lakost és szegényt találtam az említett monostor parcelláin, Ambakumban, Sibrében²² és ugyanczen monostor többi majorságában hagytam őket a chrysobullon rendelkezése szerint, hogy szolgáljanak a monostornak. A harminchat oikost ugyan nem tudtam visszaadni a monostornak, ám az említett monostornak jogában áll, hogy amikor tudja, visszaszerezze és adómentesen birtokolja a harminchat oikost a chrysobullon rendelkezése szerint.

Jelen sigilliont szokásos pecsétünkkel megerősítve kiadtuk a fent említett hónapban és indikción idején.

+ THEODÓROS KLADÓN PRÓTOSPATHARIOS ÉS EPI TU MAGLABIU SAJÁT KEZÜLEG ALÁÍRTAM +

19 Ti. az államkincstárral szemben élveznek adómentességet, a monostorral szembeni kötelezettségeik természetesen megmaradtak.

20 Az *oikos* adózási egység, magában foglalt házat, gazdaságot, földet és az azt megművelő háznépet.

21 BAÁN István (op. cit. p. 23–24) Liudprand konstantinápolyi követjárásáról szóló művének egy helyével (Legatio 41: Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum editi. 41. Die Werke Liudprands von Cremona. Hrsg. J. BECKER. Hannover und Leipzig 1915, p. 199) kombinálva az itt szereplő „barbárokat” („pogányokat”) a kalandozó magyarokkal azonosítja. Liudprand közlése szerint a magyarok 965–967 táján Thessaloniké vidékéről ötszáz görögöt hurcoltak el Magyarországra. – A Les actes d’Ivion kiadói (I. p. 112) 945 és 975 közé datálják a „barbárok” támadását, és felteszik a kérdést, vajon nem a magyarokról van-e szó.

22 Ambakum vagy Abbakum, Sibré vagy Sigré. Feltehetően a Kassandra-félszigeten (ld. a 2. térképet) lévő helységek; a szóban forgó 36 oikos ezen a tájon lehetett. Ambokum-monostor birtokairól ld. J. Lefort, Actes d’Ivion I. p. 27–28, 85.

XII. PSEUDO-PATARAI METHODIOS

JÓSLATAI –

PSEUDO-METHODII PATARENSIS ORACULA

A kis-ázsiai Patara, Philippi és Tarsos püspökének, a III-IV. században élt (311 körül mártíromságot szenvedett) Methodiosnak a neve alatt egy ismeretlen szerző, Pseudo-Patarai Methodios egy – a VII. század második felére (legkésőbb a VIII. század elejére) datálható – szír nyelvű apokaliptikus „jóslatokat” tartalmazó művet írt, amelyről görög, majd erről latin és ószláv fordítás is készült. Ennek a műnek a harmadik görög redakciója megemlíti, hogy a Bizánci Birodalom ellen fegyvert fogó *bolgárokat és türköket* – akárcsak korábban a „makedónokat és egyiptomiakat” – legyőzték a bizánciak. Mivel a korábbi redakciókban a bolgár népnév helyén az avar áll, a változtatás valószínűleg azzal magyarázható, hogy a 3. redakció szerzője, az előtte lévő szöveggel egy ismert győzelemre kívánt utalni, amelyet a bizánciak a bolgárok felett arattak. Christo Dimitrov szerint a szóban forgó szöveg a X. század harmadik negyedében történt eseményekre utal, ugyanis Jóannés Tzimiskés bizánci császár (969–976) balkáni hadi sikerei arra indíthatták a harmadik redakció szerkesztőjét, hogy a bolgárokat mint a Bizánci Birodalom ellen fegyvert fogó és elbukó népet említse. A 960–970-es évek fordulóján a bolgárok – mint Szvjatoszlav rusz fejedelem (945 k.–972) szövetségesei – valóban vereséget szenvedtek a bizánciaktól, sőt jogi értelemben 971-től – mégha időlegesen is – a bolgár állam megszűnt létezni.

A harmadik redakció szövegének ilyen értelmezése esetén, a bolgárokkal együtt szereplő *türkök* valószínűleg nem a belső-ázsiai türköket (vagy egykori alattvalóikat, a kazárokat), hanem a bolgárokkal közel egy időben a Bizánci Birodalomra támadó, de hasonlóan vereséget szenvedő népet jelentette. Ebben az esetben a *türk* névvel – a bizánci szerzők korabeli névhasználatának tökéletesen megfelelően – a kárpát-medencei magyarokat jelölhette a harmadik redakció összeállítója. Egyébként a kalandozó magyaroknak (bolgároknak és ruszoknak) 970-

ben Arkadiupolisnál a bizánciaktól elszenvedett veresége után a magyarság valóban nem támadta többé a Bizánci Birodalmat.

Kiadás: Die dritte und vierte Redaktion des Ps.-Methodios. Hrsg. A. LOLOS. Meisenheim am Glan 1978, p. 37.

Kéziratok: Codex Athous, Panteleemonos
789 (saec. XVII.) f. 156^r–165^r
Codex Athous, Docherianou 197 (saec. XV.) f. 34^v–37^v
Codex Patmou 303 (saec. XVIII.) f. 77^v–80^v
Codex Athous, Grigoriou 34 (saec. XVIII.) f. 78^v–85^v
Codex Bodleianus Laud. 27 (saec. XV.)
Codex Taurinus 168 [B. V. 27] (saec. XVI.) ff. 8–12.

Kiadások: В. Истрин, Откровение Мефодія Патарскаго и апокрифическія виденія Даніила въ византійской и славяно-русской литературѣ. Москва 1897, p. 56–57. – L. JONČEV, Methodii Patarensis Narratio de gentium regno: Fontes Graeci Historiae Bulgaricae Tom. V. Serdicae 1963, p. 68 (Istrin szövege alapján, részlet, bolgár fordítással) – Die syrische Apokalypse des Pseudo-Methodius. Herausgegeben, übersetzt von G. J. REININK (= Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium. Vol. 540. Series Syri T. 220, 221.) Leuven 1993. – Die Apokalypse des Pseudo-Methodius die ältesten griechischen und lateinischen Übersetzungen. Herausgegeben von W. J. AERTS und G. A. A. KORTEKAAS. (= Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium Vol. 569) Lovanii 1998.

Irodalom: F. NAU, Révélations et légende. Méthodius – Clément – Andronicus: Journal Asiatique. Série XI. tom. 9 (1917) p. 415–471. – B. KOSSÁNYI, Ephraim, Bischof von Cherson, Missionär der „Оугры“. Aus den Forschungsarbeiten der Mitglieder des Ungarischen Institutes und Collegium in Berlin, dem Andenken Robert Graggers gewidmet. Berlin 1927, p. 100. – M. KMOŠKÓ, Das Rätsel des Pseudo-Methodius: Byzantion 6 (1931) p. 273–296. – MORAVCSIK Gy., A magyar történet bizánci forrásai. Budapest 1934, p. 97. – A. A. VASILIEV, The Emperor

Michael III in Apocryphal Literature: Byzantina – Metabyzantina I. 1 (1946) p. 237. – Gy. MORAVCSIK, Byzantinoturcica. Bd. I. Berlin 1958, p. 426. – Die Apokalypse des Pseudo-Methodius die ältesten griechischen und lateinischen Übersetzungen. Herausgegeben von W. J. AERTS und G. A. A. KORTEKAAS. (=Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium Vol. 569) Lovanii 1998, p. 1–18. – Chr. ΔΙΜΙΤΡΟΒ, Българо-унгарски отношения през средновековието. София 1998, p. 76.

... Ἐκκοπίσης γὰρ τῆς τῶν Μακεδόνων βασιλείας καὶ ἡ τῶν Αἰγυπτίων ὠπλίσθη κατὰ τῶν Ῥωμαίων· οἱ γὰρ βασιλεῖς τῶν βαρβάρων, τουτέστι Τοῦρκοι καὶ Βούλγαροι, καὶ οὗτοι κατεπόθησαν ὑπὸ τῆς τῶν Ῥωμαίων βασιλείας

(p. 37)

... Mert romba dőlt a makedónok birodalma és az egyiptomiaké is a rómaiak ellen fegyverkezett; a barbár királyokat, azaz a türköket és a bolgárokat, ezeket is elnyelte a Római Birodalom.¹

¹ Ebben a szövegösszefüggésben és az újkori szemlélet szerint a „római” a bizáncit jelenti.

XIII. ALEXIOS STUDITÉS
KONSTANTINÁPOLYI PATRIARCHA
SZINÓDUSI AKTÁJA -
ALEXII STUDITAE PATRIARCHAE
CONSTANTINOPOLITANI ACTA SYNODALIA

Alexios Studités konstantinápolyi patriarcha (1025–1043) és a konstantinápolyi szinódus 1028. januári határozata különböző egyházi ügyekről rendelkezik. A dokumentum a résztvevő főpapok felsorolásával végződik. Két kéziratban, amelyeket nem használtak fel a nyomtatott kiadás készítői, a jelen lévő metropoliták listájának a végén, az archiepiscopusok sora előtt szerepel „Jóannés, *Turkia metropolitája*”. 1971-ben N. Oikonomidész hívta fel a korszak kutatóinak a figyelmét a szóban forgó szinódusi akta idézett helyére, és vetette fel először annak a lehetőségét, hogy 1028-ban frissen alapított metropolia létezett és működött (egészen a XII. századig) a Magyar Királyság területén. A magyar tudományosságban pedig új argumentumokkal Baán István támasztotta alá ezt a hipotézist.

Használt kiadás: G. A. RHALLÉS – M. POTLÉS, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων. Vol. V. Athen 1855, p. 25–32.

Kéziratok: Codex Athonites Dionysiou (saec. XIV) ff. 701–703^v
Codex Parisinus Gr. 418 (saec. XV) ff. 255–263.

Egyéb kiadások: J.-P. MIGNE: Patrologiae cursus completus. Patrologia Graeca t. CXIX c. 828–837.

Regesta: V. GRUMEL, Regestes des actes du patriarchat de Constantinople. Vol. I. Fasc. II. Les registes de 715 à 1043. Kadiköy 1936, no. 835 p. 250–252.

Irodalom: G. FICKER, Erlasse des Patriarchen von Konstantinopel Alexios Studites. Kiel 1911, p. 44. – R. JANIN, Turcs Vardariotes: *Échos d'Orient* 29 (1930) p. 437–449. – V. GRUMEL, Regestes des actes du patriarcat de Constantinople. Vol. I. Fasc. II. Kadiköy 1936, no. 835, p. 250–252. – V. LAURENT, Ὁ Βαρδαριωτῶν ἥτοι Τούρκων. Perses, Turcs asiatiques ou Turcs hongrois: *Bulletin de la Société historique bulgare* 16/18 (=Recueil P. Nikov) 1940, p. 275–287. – V. LAURENT, L'évêque des Turcs et le Proèdre de Turquie: *Académie Roumaine. Bulletin de la section historiques* 23 (1942) p. 147–159. – N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, A propos des relations ecclésiastiques entre Byzance et la Hongrie du XIe siècle: le métropolite de Turquie: *Revue des Études Sud-Est Européennes* 9 (1971) p. 527–533. – N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Vardariotes – W.lnd.r – V.n.nd.r: Hongrois installés dans la vallée du Vardar en 934: *Südost-Forschungen* 32 (1973) 1–8. – BAÁN I., A körtvélyesi monostor: *Vigilia* 53 (1988) 749–750. – KRISTÓ Gy., Magyarország története 895–1301. Budapest 1989, p. 71. – MAKK F., bizánci egyház. In: *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század). Főszerk. Kristó Gy. Budapest 1994, p. 109. – BAÁN I., „Turkia metropolíája”. Kísérlet a Szent István-kori magyarországi orthodox egyházszervezet rekonstrukciójára. In: *Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig*. Szerk. H. Tóth I. Szeged 1995, p. 19–26. – BAÁN I., „Turkia metropolitája”. Újabb adalék a bizánci egyház történetéhez a középkori Magyarországon: *Századok* 129 (1995) p. 1167–1170. – MAKK F., Külföldi források és a korai magyar történelem (X–XII. század): *Acta Universitatis de Attila József Nominatae. Acta Historica* 102 (1995) p. 28. – MAKK F., Magyar külpolitika (896–1116). Szeged 1996² p. 60–61. – KOSZTA L., A keresztény egyházszervezet kialakulása. In: *Árpád előtt és után*. Szerk.: Kristó Gy. és Makk F. Szeged 1996, p. 114. – HOLLER L., A magyar korona néhány kérdéséről: *Századok* 130 (1996) p. 935–944, 960. – I. BAÁN, The Fundation of the Archibishopric of Kalocsa: The Byzantine Origin of th Second Archidiocese in Hungary. In: *Early Christianity in Central and East Europe*. Ed. P. Urbanczyk. Warsawa 1997, p. 67–73. – MAKK F., A Turul madártól a kettőskeresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történelméről. Szeged 1998, p. 99. – I. BAÁN, The Metropolitanate of Tourkia. The Organisation of the Byzantine Church in Hungary in the Middle Ages. In: *Byzanz und die Ostmitteleuropa 950–1453. Beiträge zu*

einer table-ronde des XIX. International Congress of Byzantine Studies, Copenhagen 1996. Hrsg. G. Prinzing – M. Salamon. Wiesbaden 1999, p. 45–53. – L. KOSZTA, L'organisation de l'Église chrétienne en Hongrie. In: Les Hongrois et l'Europe: conquête et l'intégration. Textes réunis par S. Csernus et K. Korompay. Paris–Szeged 1999, p. 310–311. – F. MAKK, Ungarische Außenpolitik (896–1196). Herne 1999, p. 40–42. – KRISTÓ Gy., A tizenegyedik század története. Budapest 1999, p. 121. – KRISTÓ Gy.- MAKK F., A kilencedik és tizedik század története. Budapest 2001, p. 143. – MAKK F., Új forrásadatok a X. század végi magyar-bizánci kapcsolatok értékeléséhez: A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 43 (2001) p. 271–274. – MAKK F., A bizánci fenyegetés árnyékában. Géza fejedelem politikai-vallási választása: Hadtörténelmi Közlemények 114 (2001) p. 130–138. – P. STEPHENSON, Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204. Cambridge 2004, p. 191. – G. KISS, Les influences de l'église orthodoxe en Hongrie aux Xe–XIe siècles. In: Specimina nova. Pars prima. Sectio mediaevalis IV (2007) p. 61–62. – F. MAKK, Ausländische Quellen und die frühe ungarische Geschichte (10.–12. Jahrhundert). In: F. MAKK, Vom mythischen Vogel Turul bis zum Doppelkreuz. Herne 2012, p. 57–58. – M. ELIAŠ, Zwischen Rom und Byzanz. Kirche und Kirchenrecht Ungarns im 11. Jahrhundert. In: Cogito, scribo, spero. Ed. M. Bolom-Kotari – J. Zouhar. Hradec Králove 2012, p. 135–146. – É. RÉVÉSZ, Die Siegel der Bischöfe von Turkia und die Rolle der Orthodoxie um das ersten Millennium im Königreich Ungarn. In: Cogito, scribo, spero. Ed. M. Bolom-Kotari – J. Zouhar. Hradec Králove 2012, p. 85, 87, 98–101. – KOSZTA L., A kalocsai érseki tartomány kialakulása. Pécs 2013, p. 33–120. – RÉVÉSZ É., Turkia keleti keresztény főpapjai az első ezredforduló magyar történelmében: Belvedere Meridionale 26 (2014) p. 11, 15–16. – L. KOSZTA, Byzantine archiepiscopal ecclesiastical system in Hungary? In: A Kárpát-medence, a magyarság és Bizánc. (Acta Universitatis Szegediensis. Opuscula Byzantina XI.) Szerk.: Olajos T. Szeged 2014, p. 127–143.

ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΤΑΤΟΥ
ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΑΛΕΞΙΟΥ

Περὶ διαφορῶν Ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων, ἀνηκουσῶν
πάσαις ταῖς μητροπόλεσι καὶ ἀρχιεπισκοπαῖς.

Ἀλέξιος ἐλέφ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινοπόλεως,
νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς Πατριάρχης

Ταῦτα οὕτω συγκεφαλαιωθέντα καὶ ὀρισθέντα, καὶ ἐπὶ συνεδρίου
τῶν θεοφιλεστάτων μητροπολιτῶν, Κυριακοῦ, Ἐφέσου· Νικήτα,
Ἡρακλείας·* Δημητρίου, Κυζίκου· Κωνσταντίνου, Νικαίας· Θεοδώρου,
Χαλκηδόνος· Κωνσταντίνου, Σίδης· Θεοδότου, Σεβαστείας·* Ἰωάννου,
Μελιτηνῆς· Κωνσταντίνου, Τυάων· Ἰωάννου, Κλαυδιουπόλεως· Θεο-
φυλάκτου, Νεοκαισαρείας· Ἰωάννου, Καρίας·* Ἰωάννου, Ἰκονίου·
Γεωργίου, Κορίνθου· Μιχαήλ, Ἀθηνῶν· Θεογνώστου, Μωκισοῦ· Κων-
σταντίνου, Πατρῶν· Κωνσταντίνου, Τραπεζοῦντος· Ἰωάννου, Φιλ-
ίππων· Ἀγαπητοῦ, Ἀδριανουπόλεως· Θεοδώρου, Καμάχου· Κων-
σταντίνου, Χωνῶν· Στεφάνου, Κρήτης· Νικήτα Ὑδροῦντος· Σισινίου,
Κελτζηνῆς· Ἰωάννου, Τουρκίας·* καὶ ἀρχιεπισκόπων, Νικήτα, Βιζύης·
Διονυσίου, Προικονήσου· Νικηφόρου, Κίου· Στρατηγίου, Ἄπρω· Κων-
σταντίνου, Δερκοῦ· Ἀνδρέου, Χερσῶνος· Λέοντος, Βρύσεως· Νικολάου,
Λήμνου· Ἰωάννου, Βοσπόρου· Ἀρσενίου, Σουγδίας· ἐν ὑπομνήμασιν
ἐντεθέντα, τῇ συνήθει διὰ μολύβδον σφραγίδι ἐβεβαιώθη, καὶ ἐπεδόθη
μηνὶ Ἰανουαρίῳ, ἐπινεμήσεως ια', ἔτους ,ςφλς'.

(p. 25, 32)

* Csak a Codex Athonites Dionysiou (saec. XIV) f. 703^v és a Codex Parisinus Gr.
418 (saec. XV) f. 263-ban szereplő nevek.

A LEGSZENTSÉGESEBB ALEXIOS PATRIARCHA HYPOMNÉMÁJA¹

Alexios, Isten kegyelméből Konstantinápoly,
Új-Róma² érseke és egyetemes patriarcha:³
valamennyi metropoliára és érsekségre vonatkozó
különböző egyházi ügyekről

Az Isten előtt legkedvesebb metropolitáknak, így az ephesosi Kyriakosnak, a hérakleiai Nikétasnak, a kyzikosi Démétriosnak, a nikaiai Kónstantinosnak, a chalkédóni Theodórosnak, a sidéi Kónstantinosnak, a sebasteiai Theodotosnak, a meliténei Jóánnésnek, a tyanaei Kónstantinosnak, a klaudiupolisi Jóánnésnek, a neokaisareiai Theophylaktosnak, a kariai Jóánnésnek, az ikonioni Jóánnésnek, a korinthosi Geórgiosnak, az athéni Michaélnek, a mókisosi Theognóstosnak, a patrai-i Kónstantinosnak, a trapezunti Kónstantinosnak, aphilippoi-i Jóánnésnek, az adrianupolisi Agapétosnak, a kamachosi Theodórosnak, a chónoi-i Kónstantinosnak, a krétai Stephanosnak, a hydrusi Nikétasnak, a keltzénéi Sisíniosnak, a **turkiai Jóánnésnek**⁴, és érsekeknek, mint a biziyei Nikétasnak, a proikonésosi

1 A különböző dokumentumokat jelölő terminust a X. századtól elsősorban a patriarchák által kibocsátott legünnepélyesebb iratoknak, dekrétumoknak (ezeket gyakran a szinódus is megszavazta) a megnevezésére használták, s az egyházfő legteljesebb signaturájával és pecsétjével erősítették meg.

2 Már az új főváros alapítása, azaz Nagy Konstantin (306–337) óta nevezték Konstantinupolist Új Rómának is. Az Új-Róma püspöke titulust a VI. század óta viselték a konstantinápolyi egyházfők. Ld. még a 3. jegyz.

3 Az *oikumenikos patriarchés* titulust először Ménas patriarcha (536–552), majd Böjtőlő János (Jóánnés Nésteutés 582–595) használta (ez utóbbi Nagy Szent Gergely pápa heves ellenkezését váltotta ki s tiltakozásul ő nevezte először önmagát, vagyis a pápát *servus servorum Dei*-nek). A IX. században Phótios patriarcha (858–867, 877–886) óta vált a konstantinápolyi egyházfők körüli protokoll állandó elemévé.

4 Jóánnés (ti. *metropolités*) *Turkias*, azaz Jóánnés, *Turkia metropolitája*. A szakemberek többsége (pl. N. Oikonomidès, Baán I., Holler L.) szerint *Turkia* Magyarország megnevezésére szolgál, míg a kisebbség a Vardar menti türkök orszá-

Dionysiosnak, a kiosi Niképhorosnak, az aprósi Stratégiosnak, a derkosi Kónstantinosnak, a chersóni Andreasnak, a brysisi Leónnak, a lémnosi Nikolaosnak, a bosporosi Jóannésnek, a sugdiai Arseniosnak a tanácskozásán ezeket így foglalták össze és rendelték el; a hypomnémába foglaltak a szokásnak megfelelően ólompecséttel megerősítették január hónapban, az epinemésis⁵ 11-dik, a világteremtésének 6536. évében.⁶

gának értelmezi. Egyes kutatók (pl. N. Oikonomidès, Baán I., M. Eliaš) szerint Jóannés Magyarországról, egy működő görög rítusú metropolia, ill. érsekség vezetőjeként érkezett Konstantinápolyba, és a metropoliát a kalocsai, ill. bácsi érsekséggel azonosítják. Más kutatók (pl. Makó F., Koszta L.) viszont úgy vélik, hogy a magyar egyházszervezetből kiszorult, abban szerepet nem kapott bizánci egyház jogigényét mutatja, és nem a valóságos helyzetet tükrözi Turkia metropolitájának a szereplése a jegyzőkönyvben.

5 A bizánci korban az *epinemésis* szót szinonimaként az *indikción* (*indictio*) értelmében is használták; itt erről van szó.

6 Azaz 1027/1028, mivel a datálásban szerepel a hónap is, az időpont egyértelműen az 1028. év januárja.

XIV. PÜSPÖKSÉJEGYZÉK – NOTITIA EPISCOPATUUM

A *Notitia episcopatum* (τάξις, ἑκθεσις) az egyháztartományok listája, amelyben a dioecesisek elsősorban hierarchikus sorba, illetve földrajzi szempontból vannak rendezve. Több tudós generáció (H. Gelzer, E. Gerland, L. Petit, V. Laurent) előmunkálatai nyomán 1981-ben J. Darrouzès adta ki a 21 püspökségjegyzéket. A legrégebb fennmaradt lista a valószínűleg a VII. században összeállított Pseudo-Epiphaniós féle *Notitia*, három jegyzéket feltehetően a VIII–IX. században, többet a X. században kompiláltak. Az utolsót, a 21. listát már az oszmán hódítás korában állították össze. A listák közül a 13. *Notitiához* tartozó kiegészítésnek (Appendixnek) a *Codex Athonites Esphigmenou* alapján rekonstruált E recensioja tartalmazza a 60. sorszámon szereplő „*Turkia metropolitája*” bejegyzést. Az iratra Baán István hívta fel a korszakkal foglalkozó magyar kutatók figyelmét.

Kiadás: J. DARROUZÈS, *Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae*. Paris 1981, p. 354–372; a bennünket érdeklő szövegrész: p. 370.

Kéziratok: Codex Athonites Esphigmenou 131 (saec. XVI) f. 61^{r-v}
Codex Atheniensis 1371
Codex Sinaiticus 1117
Codex Genevensis 23

Irodalom: J. DARROUZÈS, *Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae*. Paris 1981. p. 135–153. – BAÁN I., „*Turkia metropolitája*”. Kísérlet a Szent István-kori magyarországi orthodox egyházszervezet rekonstrukciójára. In: *Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig*. Szerk. H. Tóth I. Szeged 1995, p. 19–26. – BAÁN I., „*Turkia metropolitája*”. Újabb adalék a bizánci egyház történetéhez a középkori Magyarországon: Századok 129 (1995) p. 1167–1170. – HOLLER I., A

magyar korona néhány alapkérdéséről: Századok 130 (1996) p. 940, 960.

– KOSZTA L., A keresztény egyházszervezet kialakulása. In: Árpád előtt és után. Szerk.: Kristó Gy. és Makk F. Szeged 1996, p. 114. – I. BAÁN, The Foundation of the Archibishopric of Kalocsa: The Byzantine Origin of the Second Archdiocese in Hungary. In: Early Christianity in Central and East Europe. Ed. P. Urbańczyk. Warszawa 1997, p. 67–73. – MAKK F., A Turulmadártól a kettőskeresztig. Szeged 1998, p. 99. – I. BAÁN, The Metropolitanate of Turkia. The Organisation of the Byzantine Church in Hungary in the Middle Ages. In: Byzanz und Ostmitteleuropa 950–1453. Beiträge zu einer table-ronde des XIX. International Congress of Byzantine Studies, Copenhagen 1996. Hrsg. G. Prinzing und M. Salamon. Wiesbaden 1999, p. 45–53. – L. KOSZTA, L'organisation de l'Église chrétienne en Hongrie. In: Les Hongrois et l'Europe: conquête et l'intégration. Textes réunis par S. Csernus et K. Korompay. Paris–Szeged 1999, p. 310–311. – F. MAKK, Ungarische Außenpolitik (896–1196). Herne 1999, p. 40–42. – G. KISS, Les influences de l'église orthodoxe en Hongrie aux Xe–XIe siècles. In: Specimina nova. Pars prima. Sectio mediaevalis IV (2007) p. 61–62. – F. MAKK, Ausländische Quellen und die frühe ungarische Geschichte (10.–12. Jahrhundert). In: F. Makk, Vom mythischen Vogel Turul bis zum Doppelkreuz. Herne 2012, p. 57–58. – M. ELIAŠ, Zwischen Rom und Byzanz. Kirche und Kirchenrecht Ungarns im 11. Jahrhundert. In: Cogito, scribo, spero. Ed. M. Bolom-Kotari – J. Zouhar. Hradec Kralove 2012, p. 135–146. – É. RÉVÉSZ, Die Siegel der Bischöfe von Turkia und die Rolle der Orthodoxie um das ersten Millennium im Königreich Ungarn. In: Cogito, scribo, spero. Ed. M. Bolom-Kotari – J. Zouhar. Hradec Kralove 2012, p. 85, 87, 98–101. – RÉVÉSZ É., Turkia keleti keresztény papjai az első ezredforduló magyar történelmében: Belvedere Meridionale 26 (2014) p. 11, 15–16. – L. KOSZTA, Byzantine archiepiscopal ecclesiastical system in Hungary? In: A Kárpát-medence, a magyarság és Bizánc. The Carpathian Basin, the Hungarians and Byzantium (Acta Universitatis Szegediensis. Opuscula Byzantina XI.) Szerk.: Olajos T. Szeged 2014, p. 129–132.

Εἰσὶν οἱ θρόνοι τοῦ Κωνσταντινουπόλεως
κατὰ τὴν τῶν μητροπόλεων καθὼς ἐν τῷ χαρτοφυλακείῳ
ἀναγέγραπται καὶ αἱ ἐπίσκοπαὶ ἐκάστης μητροπόλεως

θρόνος νβ'. – ἡ Ἀμαστρις μητρόπολις καὶ ἔξαρχος Πόντου

θρόνος νγ'. – ὁ τῶν Χωνῶν μητρόπολις καὶ ὁ Χαιρετόπων
ἐπίσκοπος

θρόνος νδ'. – τῇ Ἰδροῦντι καὶ οἱ ἐπίσκοποι αὐτῆς· α' τὸ Τούρσικον

θρόνος νε'. – μητρόπολις Κολωνείας

θρόνος νς'. – μητρόπολις Κελτζηνῇ σὺν τῇ Κορτζενῇ καὶ τὸ Τάρον
καὶ οἱ ἐπίσκοποι αὐτῆς· α' τὸ Μοῦς... ζ' τὸ Ἀμβρῆς

θρόνος νζ'. – ὁ Θηβῶν μητρόπολις

θρόνος νη'. – ὁ Σερρών

θρόνος νθ'. – ἡ Πομπηιούπολις

θρόνος ξ'. – ὁ Τουρκίας

θρόνος ξα'. – ὁ Ῥωσίας

θρόνος ξβ'. – ὁ Αἴνου

...

(p. 354, 370, no. 795–805 ed. Darrouzès)

Konstantinápoly főpapi székei
a metropoliák sorrendjében, ahogyan régi iratokban
feljegyezték és minden egyes metropolia püspökségei

52. (püspöki) székek – Amastris metropolia és Pontos exarchosa
53. (püspöki) székek – Chónoi metropoliája és Chairetopoi püspöksége
54. (püspöki) székek – hidrusi püspökök: 1. Tursikon
55. (püspöki) székek – Kolóneia metropoliája
56. (püspöki) székek – Keltzéné metropoliája Kortzenével és Taron és
annak püspökei: 1. Mous... 7. Ambré
57. (püspöki) székek – Thébai metropoliája
58. (püspöki) székek – Serra metropoliája
59. (püspöki) székek – Pompéiupolis
60. (püspöki) székek – **Turkia metropolitája**¹
61. (püspöki) székek – Rhósia² metropolitája
62. (püspöki) székek – Ainos metropolitája

¹ Darrouzès feltételezi, hogy a *Notitia* összességében a XII. századi állapotokat tükröző kompiláció. Mivel szerepel benne – éppen Turkia metropolitája után – Rhósia egyházmegyéje, amelyről 1039-től vannak adataink, a *Kiegészítés* információja 1039 utáni időre vonatkozhat BAÁN I. („Turkia metropolitája” ...Századok 129 /1995/ p. 1169) és HOLLER (op. cit. p. 940, 960) szerint. Nem tekinti viszont hitelesnek a *Turkia metropolitájára* vonatkozó adatot J. DARROUZÈS (op. cit. p. 150).

² Azaz a kievi Rusz.

XV. A RHÉGIONI METROPOLIA BREBIONJA – REGISTRUM METROPOLIAE RHEGINAE

Az olasz Capiabbi grófi család magánarchívumában a calabriai Vibo Valentia városában őrzik azt a közel hét és fél méter (7,43 m.) hosszú, 23 cm széles, az elején és a végén csonkult pergamentekercset, amelynek recto-ján a bizánci Régió (Rhegium, ma Reggio di Calabria) metropolia brebionjának (vagyonleltárának) egy jelentős része olvasható. A dokumentumot kiadója, André Guillou 1050 körülre datálja. Az okmány 229–245. soraiban a Negyven-Szentekről elnevezett idősotthonnak (gérokomeionnak) a földjei vannak felsorolva, s az idetartozó parcellák egyikének művelője az *Ungros* azaz *Magyar* nevet viselte. Az okiratra Olajos Terézia hívta fel a középkori magyar történelem specialistáinak a figyelmét.

Kiadás: A. GUILLOU, Le Brébion de la métropole byzantine de Région (vers 1050). Città del Vaticano 1974, p. 161–201; facsimile p. 205–230.

Fordítás: A. GUILLOU, Le Brébion de la métropole byzantine de Région (vers 1050). Città del Vaticano 1974, p. 17–83.

Irodalom: A. GUILLOU, Le Brébion de la métropole byzantine de Région (vers 1050). Città del Vaticano 1974, p. V–XIV, 84–157. – OLAJOS T., Felhasználatlan bizánci forrás a magyarság korai történetéhez: Antik Tanulmányok 33 (1987–88) p. 24–27. – Th. OLAJOS, Source byzantine inobservée concernant la protohistoire du peuple hongrois: Philohistör. Miscellanea in honorem Caroli Laga septuagenarii = Orientalia Lovaniensia Analecta 60 (1994) p. 435–441. – MAKK F., Külföldi források és a korai magyar történelem (X–XII. század): Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica 102 (1995) p. 28–29. – MAKK F., A Turulmadártól a kettőskeresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történelméről. Szeged 1998, p. 99–100. – OLAJOS T., Egy felhasználatlan forráscsoport. A 11. századi magyar-

bizánci kapcsolatok történetéhez: Századok 132 (1998) p. 215–222. – OLAJOS T., Bizánci mozaikok. Avarok, szlávok, bolgárok, magyarok – Válogatott tanulmányok. Szeged 2012, p. 184–191, 291–296. – F. ΜΑΚΚ, Vom mythischen Vogel Turul bis zum Doppelkreuz. Herne 2012, p. 58.

Τόπια τῶν Ἀγίων Τεσσαράκοντ(α) τ(οῦ) γειροκομ(είου) τ(ῆς) μ(η)τροπόλε(ως). || ²³⁰ Προ(άσ)τ(ειον) εἰς Τὸ Μοῦρον, ὅπερ ἐκρά(τη)σε Ῥο[] Κουτζηκάρις εἰς τόπον ἐπιλεγόμ(εν)ον < > ἐγγὺς τοῦ Ῥηγί(ου), ἔχον φιλολο(γίαν) σακ(ία) ιε'. Χωρά(φιον) εἰς Τὰ ||²³¹ Ὅρεα εἰς τὴν κάτω μεριὰν τῆς δημο(σίας) ὁδοῦ μοδ(ίων) ι'. Ἔτε(ρον) χωρά(φιον) τῆς Δωραιᾶς, ὅπερ κατέχει Νικηφό(ρος) τοῦ Πολυκάρπ(ου) ὡσεὶ χωρίσεως μοδ(ίων) ||²³² ς'. Ἔτε(ρον) χω(ρά)φιον εἰς τὸν Ἐλαιῶνα μοδ(ίων) β', ὅπερ ἐξέλα(βε) ὁ αὐτὸς Νικηφό(ρος) εἰς ἐμφύτευσιν, συκά(μινα) ἡστάμε(να) β', ἅπερ εἰσὶν εἰς τὸ σύνορον Πολυκάρπ(ου) τῆς ||²³³ Φυτ(.....) (καὶ) Βα(σιλείου) τοῦ Μεσιτά. Ἔτε(ρον) χωρά(φιον) εἰς τὸ Βιτινία τοῦ Μαῖοῦαφα (καὶ) τοῦ Ἀπολινατζάρ(η). Χωρά(φιον) εἰς Τὸ Φουρμουτούρβουλον πλ(ησ)(ίον) τῶν Ἀγίων Τρι(ῶν) ||²³⁴ Παίδ(ων) ἰδιοπεριόριστον. Προ(άσ)τειον ὅπερ κρατ(εῖ) ὁ Φύλακα(ς), τὸ ὄν ἄνωθ(εν) τοῦ Γιασί(ου) πλ(ησίων) τοῦ Ἀφιλιγμοῦ. Ἔτε(ρον) χω(ρά)φιον μοδ(ίων) ιε', ἔχ(ον) συκά(μινα) ἐν αὐτ(ῷ) αὐτούργ(ια) || ²³⁵ σα(κίον) α', (καὶ) ἔτε(ρα) συκαμινοφυτά. Ἔτε(ρον) προ(άσ)τειον ὃ κ(α) τέχει Λέ(ων) ὁ ἀδε(λφός) αὐτ(οῦ) εἰς ἐμφύτ(ευσιν), ἔχ(ον) συκά(μινον) α' σακί(ου) (ἥμισυ), ἔτε(ρον) συκ(α)μ(ινο)φυτ(εῖαν) αὐτούργ(ιον) (καὶ) καλαμό(νων) φυτ(ὰ) αὐτούργ(ια), χω(ρά)φιον || ²³⁶ ἔξωθεν τῆς πόρτ(ας) τῆς Σιδιράς ὡσεὶ χωρίσεως μοδ(ίων) β' πλ(ησ)(ίον) τοῦ Ἀγίου Ἀνδρ(έα), ὃ κρατῖ ὁ Νομικίσ(ης). Χω(ρά)φιον πλ(ησιάζ(ον) τ(οῦ) Γαυζιφὰ (καὶ) τῶν συκαμ(ίνων) ||²³⁷ τοῦ Στραβογρ(ονόμου) ὡσεὶ χωρ(ήσ)(εως) μοδ(ίων) ε'. Ἔτε(ρον) χω(ρά)φιον εἰς Τὸ Βελανίδ(ι), ὅπερ κρατ(εῖ) ὁ πρεσ(βύ)τ(ε)-ρος Ἀνδρ(έας) ὑπὸ ῥώγαν αὐτ(οῦ) ὡσεὶ χωρίσεως μοδ(ίων) ι'. Ἔτερον προ(άσ)τειον εἰς τὸν Ἅγι(ον) Νικ(ή)τ(αν), || ²³⁸ ὁ Ἐριχο(ς), ἔχ(ον) ἀμπ(έλιον) (καὶ) συκά(μινα) (καὶ) καλαμῶ(να) · εἷσ(ιν) (δὲ) ἐν αὐτ(ῷ) ἐμφυτ(ευ)τ(αί) τοῦ Ῥίζικα οἱ υἱοὶ (καὶ) ὁ Ἀνδρ(έας) ὁ Ματζουκλοπ(ό)-δ(ης) (καὶ) Λέ(ων) ὁ υἱὸς αὐτ(οῦ)· τὰ δὲ συκά(μινα) ταῦτα ἔχουσιν ἰδίος, ||

²³⁹ ἐξ ὧν λαμβά(νει) ἡ ἐκκλ(ησ)(ία) νο(μίσματα) ιη', τὰ{ς} δὲ φυτ(ὰ) ἰδίος ἔχουσιν (καὶ) ὄρο(ς) μικρόν. Ἔτε(ρον) προ(άστειον) ὅπερ κρατ(οῦσιν) ὁ Δαυκαν(ά)ρ(ος) (καὶ) ὁ Ἀπελάτ(ης), ἔχ(ον) ἀμπ(έλιον) (καὶ) συκαμ(ινο) φυτ(είαν) || ²⁴⁰ αὐτούργ(ιον) (καὶ) συκέ(αν) (καὶ) καρέαν α'. Ἔτερον προ(άστειον) τ(οῦ) Οὐγγρου, ἔχ(ον) ἀμπ(έλιον) (καὶ) χωρά(φιον) ὥσει χωρ(ήσ)(εως) μοδ(ίων) β'. Ἔτε(ρον) προ(άστειον), ὅπερ κρατ(οῦσιν) τὰ πεδ(ία) τ(οῦ) Λαγιτιάν(ου), ἔχ(ον) || ²⁴¹ ἐριμάμπελον (καὶ) χωρά(φιον) μοδ(ίων) β', συκάμ(ινο)ν εἰς Μανουδ(ά) αὐτούργ(ιον) ῥίζ(αν) α' <.....> (ἡμισυ). Χωρά(φιον) ἐγγὺς τ(ῶν) Μανουδῶν μοδ(ίων) [.]. Ἔτερον χω(ρά)φιον πλ(ησ)(ιον) τοῦ Ῥιζικα μοδ(ίων) β'. Ἔτε(ρα) ἐρι-|| ²⁴² μάμπελα, ἃ κ(α)τέχει ὁ Νικήτ(ας) ὁ παπ(ᾶς). Ἔτε(ρον) χωρά(φιον) εἰς τὴν Γράντζαν μοδ(ίων) β'. Χωρά(φιον) τὸ λεγόμε(νον) Κ[.]πὰ μοδ(ίων) β'. Χω(ρά)φιον εἰς τὰς Ἀρέας μοδ(ίων) η', ἔχ(ον) (καὶ) ἀγρι-|| ²⁴³ ἄδαν. Ἔτε(ρον) χω(ρά)φιον εἰς Τουκκί(ας) ἐπιλεγόμε(νον) Δονάκιν, ἔχ(ον) (καὶ) ὄρο(ς). Ἔτε(ρον) προ(άστειον) εἰς Τὸ Πρόημον, ὅπερ κρατ(οῦσιν) ὁ Γρηγό(ριος) ὁ Μόλορο(ς) (καὶ) ὁ Γύπ(ας), ἔχ(ον) (καὶ) ἀμπ(έλιον) (καὶ) συκάμ(ινα) αὐ-|| ²⁴⁴ τούργ(ια) σακί(ον) α' (καὶ) μυλοστά(σια) β'. τέλ(ος) δὲ (ὑπὲρ) τῶν δύο μύλ(ων) τ(α)ρ(ία) η'. Ἔτε(ρον) προ(άστειον) Τὸ Βράχιον καθὼς ἐστὶν ἔνδοθεν κλιρονόμ(ων) ἀφιεροθ(έντων) αὐτὸ εἰς τὸ γειρο-|| ²⁴⁵ κομ(εῖον), τελῖ δὲ τ(α)ρ(ία) η'.

(p. 178-179)

A metropolia Negyven-Szentekről elnevezett idősotthonának¹ birtokai (229-245. sorok)

Városhörnyéki föld Muronban, amelyet Rho[] Kutzékarés birtokolt, a Régionhoz közeli <.....> nek nevezett helyen>, 15 zsák összegyűjtött eperlevél.²

¹ Egy 1457-ben keltezett hivatalos egyházi feljegyzés említi Rhegium (Reggio di Calabria) egyháztartományban, a székhely, Rhegium közelében fekvő Negyven Szentek-monostort. Valószínű, hogy az azonos (és nem közkeletű) nevű monostor és öregotthon (gérokomeion) összetartozott. Vö. M. H. LAURENT, A. GUILLOU, Le «Liber Visitationis» d'Athanas Chalkéopoulos. Città del Vaticano 1960, p. 37-38, 282.

² Φιλολογία – φυλλολογία helyett; a σακίον itt valószínűleg mértékegység.

Kisbirtok az Orea-n az út alatti részen: 10 modios.³

Körülbelül 6 modios nagyságú Dóreai kisbirtok, amelyet Polykarpos leszármazottja, Niképhoros birtokol.

Elaiónhoz tartozó 2 modios nagyságú kisbirtok, amelyet a fent említett Niképhoros kapott telepítésre: 2 eperfa(ültetvény), amelyek Phyt(...) és Basileios Mesitas leszármazottjának, Polykarposnak a birtokával határos területen vannak.

Maiuaphas és Apollinatzarés kisbirtoka Bitiniában.⁴

Kisbirtok Phurmuturbulonban, Hagioi-Treis-Paides közelében saját határmegjelöléssel.

Városkörnyéki föld, amelyet Phylakas birtokol s amely Giassios⁵ felett található, Aphiligmos közelében

15 modios területű kisbirtok termőképességük teljében lévő eperfa-ültetvényekkel: 1 zsák eperlevél; új ültetésű eperfák.

Városkörnyéki föld, amelyet León, az ő⁶ testvére birtokol telepítésre: 1 eperfa fél zsák, egy teljes termő állapotban levő eperfaültetvény, egy teljes termő állapotban levő zsombék, 2 modios nagyságú mező a Sidéra-kapun⁷ kívül Szent András (monostor) közelében, amelyet Nomikisés birtokol.

3 A *modios* a középgörögben területmértékként és űrmértékként egyaránt használt szó (vö. E. SCHILBACH, *Byzantinische Metrologie*. München 1970, p. 72–73, 103–108, 123). Itt valószínűleg területmérték: 1 modios = 888m². Vö. A. GUILLOU, op. cit. p. 17, 46.

4 Feltehetően a mai Reggio di Calabria tartomány Vitina nevű helye Bianconovóban

5 Feltehetően személynév; ld. G. ALESSIO, *Saggio di toponomastico calabrese*. Firenze 1939, s. v. Jassius.

6 Amennyiben elfogadjuk, hogy az előző földdarabot is Phylakas birtokolta, amit semmi sem bizonyít, akkor León az ő testvére. Valószínűbbnek látszik azonban, hogy itt a brebion szerkesztőjének a szeme átugrott egy sort a forrásként szolgáló vagyronlistában, vagy egy más forrásból vett át egy sort, anélkül, hogy észlelte volna azt, hogy az ott szereplő aűtóc szónak az új kontextusban nincs megfelelője.

7 A *Sidéra* női név, amelynek hímnemű párja *Sidéros*, vö. Fr. TRINCHERA, *Syllabus graecarum membranarum*. Napoli 1865, p. 337. A „Sidéra-kapu” említése jelzi, hogy ez a birtok zártkert lehetett.

5 modios nagyságú kisbirtok Gauziphas és Strabogronomos eperfái közelében.

10 modios nagyságú kisbirtok Belanidi közelében, amelyet Andreas presbyteros birtokol az ő *rogájaként*.⁸

Erichos városkörnyéki birtoka Hagios Nikétas (monostor)nál, amely szőlőt, eperültetvényt és zsombékot foglal magában; a birtokon ültetvénytelepítők Rizikas fiai, Andreas Matzuklopodés és fia, León; az említett eperfákat sajátjaikként⁹ kezelik, amelyekért a templom¹⁰ 18 nomismát¹¹ kap; a frissen ültetett eperfákat és egy kis hegyet is sajátként kezelik.

Daukanaros és Apelatés¹² városkörnyéki birtoka: szőlő, teljes termőkéességében lévő eperfa-ültetvény, 1 füge, 1 diófa.

Ungros¹³ városkörnyéki birtoka, amely szőlőt, mintegy 2 modios nagyságú földet foglal magában.

8 A *roga* azaz illetmény, fizetés. A. GUILLOU (op. cit. p. 46) feltételezi, hogy e földdarab jövedelme képezte a metropoliától Andreas papnak járó javadalma-zást, mivel a tulajdonos öregotthon a metropoliához tartozott. Feltehetően a katedrális egy papjáról lehet szó.

9 Az *ιδίως* itt és a 239. sorban azt jelzi, hogy az eperfákat az öregotthon telepesei sajátjukként birtokolják; ez lehetett a F. DÖLGER által egy XIV. század elejéről való *praktikon* kapcsán meghatározott *ιδιόκτητα* (Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges. München 1948, p. 196).

10 A metropoliához tartozó öregotthon temploma.

11 A Brebionban csak itt szerepel a klasszikus bizánci arany pénzérme, a *nomisma*, máshelyeken a *tarion* megnevezést használja a vagyonlista összeállítója. A *nomisma* valószínűleg a *brebion* szerkesztője által itt használt forrásból került a szövegbe; vö. 18. jegyz. és a XVII. textus 6. és 12. jegyz.

12 Az *apelatés* a X. században könnyűfegyverzetű katona, akiket az erődök védelmére alkalmaztak (vö. P. LEMERLE, Esquisse pour une histoire agraire de Byzance : Revue Historique 220 /1958/ p. 56; H. GLYKATZI-AHRWEILER, Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IXe-XIe siècles: Bulletin de Correspondance Hellénique 84 /1960/ p. 14; A. PERTUSI, Tra storia e legenda: akritai e ghâzi nella frontiera orientale di Bisanzio. In: XIVe Congrès International des Études Byzantines /1971/. Rapports préliminaires, t. II. Bucarest 1971, p. 38). A terminus itt személynévvé vált. Vö. OLAJOS T., Felhasználatlan bizánci forrás a magyarság korai történetéhez p. 26; Th. OLAJOS, Source byzantine inobservée concernant la protohistoire du peuple hongrois p. 438–439.

13 Az Ούγγρος, *Ung(a)ros* népnévét a görög nyelvű források kizárólag a magya-

Városkörnyéki birtok, amelyet Lagitianos gyermekei birtokolnak: új telepítésű szőlőt, teljes termőerejében lévő eperfa ültetvényt Manudában ... felét.

Kisbirtok Manuda közelében: ... modios.¹⁴

Kisbirtok Rizikas közelében, 2 modios.

Új ültetésű szőlők, amelyeket Nikétas papas¹⁵ birtokol.

Kisbirtok Grantza-ban, 2 modios.

A K.pa-nak nevezett kisbirtok, 2 modios.

Kisbirtok Areaiban, 8 modios, amelyhez egy elvadult terület is tartozik.

A Donakisnek¹⁶ nevezett kisbirtok Tukkiaiban,¹⁷ amelyhez egy kis hegy is tartozik. Városkörnyéki birtok Próimonban, amelyet Grégorios Moloros és Gypas birtokolnak: szőlő, teljes termőképességű eperfák, 1 zsák, 2 malom; a 2 maloméért a járandóság 8 tarion.¹⁸

rokra használták; vö. MORAVCSIK Gy., Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Budapest 1984, p. 10. Népnevek személynévi használata a Brebionban is előfordul. Például a 187. sorban Ἰωάννης Λαγουβάρδος, a 75. sorban Κωνσταντῖνος Σάρδος, a 465-466. sorokban pedig Δημητρίος Βλάκος szerepel. Vö. OLAJOS T., Felhasználatlanp. 25; Th. OLAJOS, Source inobservée ... p. 437; OLAJOS T., Bizánci mozaikok p. 180, 292; OLAJOS T., Felhasználatlan bizánci forrás a román nép korai történetéhez. A vlach népnév második legrégibbi előfordulása: Történelmi Szemle 1987-1988/4 p. 512-515.

14 Valószínűleg a metropoliának évente beszolgáltatandó termékmennyiségről van szó úrmértékben meghatározva.

15 A. GUILLOU (i. m. p. 46) a régióni metropolia hivatalának egy σεκρητικός παπᾶς-ára gondol itt. A funkcióról vö. J. DARROUZÈS, Recherches sur les ὁφίκια de l'Eglise byzantine. Paris 1970, p. 33.

16 Bova, Antonimina, Filogaso és Joppolo körül számos ilyen nevű hely volt (vö. G. ROHLFS, Lexicon graecanicum. Tübingen 1864, s. v. δόναξ), de ezek egyike sem található Tuccio közelében; vö. 17. jegyz.

17 Τουκία-nak is írták (vö. Brebion 130. sorával; GUILLOU kiadásában p. 171). A helység az évszázadok során eltűnt ugyan, de a Tuccio, Tuchio patak mentén lehetett, amely a Bagaladi közelében folyó Melito-ba torkollott.

18 A muszlim arany negyed-dénár pénzérmének (rubā'i) Sziciliában és Dél-Itáliában a X-XIII. században használt neve a tarion; ld. S. M. STERN, Tari: Studi Medievali 11 (1970) p. 177-207; vö. a 11. jegyz.

**XVI. KYRILLOS SPATHAROKANDIDATOS ÉS
DOMESTIKOS OKLEVELE (1053/1054) –
CYRILLI SPATHAROCANDIDATI ET
DOMESTICI CHARTA
(1053/1054)**

A spanyol Medina hercegi család archívuma őrzi Sevillában azt az 1053/1054-es keltezésű görög nyelvű oklevelet, amely egy magas rangú férfiú ajándékozási és monostoralapítási szándékát rögzíti. Kyrillos spatharokandidatos és domestikos, egy magyar csapattest parancsnoka saját földtulajdonából egy darabot a bizánci Kalabria tartomány (thema) Salinai elnevezésű vidékén egy Asekrétis nevű monostor igumenjének és szerzetestársainak ajándékoz avégből, hogy ott, feltehetően az Asekrétis monostorhoz kapcsolódó, új egyházi intézményt alapítson, amelyben a maga és családja lelki üdvéért imádkozhatnak. Az okmány megállapodásként (ὁμολογία) tisztázza az adományozó és az adományozott jogait és kötelességeit, és szankcionálja a megállapodás megsértését. Az okmány záró része (34–39. sorok) megadja az írnok nevét, a dátumot (a világ teremtésének 6562. és az indictio 7. éve) és a 7 tanú saját kezű aláírásával végződik. Az oklevélre Olajos Terézia hívta fel az Árpád-kor kutatóinak figyelmét.

Kiadás: A. GUILLOU – Chr. ROGNONI, Une nouvelle fondation monastique dans le thème de Calabre (1053–1054): Byzantinische Zeitschrift 84/85 (1991–1992) p. 423–424, facsimile: Tafel XVI.

Kézirat: Sevilla 643/1308.

Irodalom: A. GUILLOU – Chr. ROGNONI, Une nouvelle fondation monastique dans le thème de Calabre (1053–1054): Byzantinische Zeitschrift 84/85 (1991–1992) p. 423–429. – Th. OLAJOS, Source

byzantine inobservée concernant la protohistoire du peuple hongrois: Philohistôr. Miscellanea in honorem Caroli Laga septuagenarii = Orientalia Lovaniensia Analecta 60 (1994) p. 441. – МАКК F., Külföldi források és a korai magyar történelem (X-XII. század): Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica 102 (1995) p. 29. – МАКК F., Magyar külpolitika (896–1196). (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.) Szeged 1996², p. 63. – OLAJOS T., Egy felhasználatlan forráscsoport. A 11. századi magyar-bizánci kapcsolatok történetéhez: Századok 132 (1998) p. 215–222. – МАКК F., A Turulmadártól a kettőskeresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történelméről. Szeged 1998, p. 100. – Th. OLAJOS, Contribution à l'histoire des rapports entre Constantin Monomaque et le roi hongrois André Ier. In: Byzanz und Ostmitteleuropa 950–1453. Beiträge zu einer table-ronde des XIX International Congress of Byzantine Studies, Copenhagen 1996. Hrsg. von G. Prinzing und M. Salamon. Wiesbaden 1999, p. 85–95. – Th. OLAJOS, Contingent hongrois au service de Byzance en Italie. In: Les Hongrois et l'Europe: conquête et intégration. Textes réunis par S. Csernus et K. Korompay. Paris–Szeged 1999, p. 223–229. – F. МАКК, Vom Mythischen Vogel Turul bis zum Doppelkreuz. Herrne 2012, p. 58–59. – OLAJOS T., Bizánci mozaikok. Avarok, szlávok, bolgárok, magyarok – Válogatott tanulmányok. Szeged 2012, p. 184–192, 295, 29–304.

$\frac{\Sigma\iota}{\chi\iota} \mid \frac{\gamma\nu\omicron(v)}{\rho\delta\varsigma}$ Κυρίλλ(ου) σπαθ(αρο)κανδ(ι)δ(άτου) (καὶ) δ(ο)μεστικῶ
 τῆς παραταγῆς τῶν Ὀνυγρον – : –

² Ἐν ὀνόματ(ι) τ(ο)ῦ Π(ατ)ρ(ὸ)ς (καὶ) τ(ο)ῦ Υἱοῦ κ(αὶ) Ἀγί(ου) Πν(εύματος). Ὁ προγραφ(εῖς) Κύριλλ(ος) || ³ σπαθ(α)ρ(ο)κανδ(ι)δ(ᾶτος) (καὶ) δωμεστικός, ὁ τὸ σίγνο(v) τ(ο)ῦ τιμί(ου) (καὶ) ζωοποιοῦ στ(αυ)ροῦ || ⁴ σὺν κ(αὶ) τῷ ὀνόματ(ι) (καὶ) τῷ ὕφ(ει) ἰκίω οἰκεία χειρὶ καθυπογράψας || ⁵ ἐκτὸς πάσ(ης) βίας τε (καὶ) ἀνάγκ(ης), δηλονότι πρὸς || ⁶ ὑμᾶς τόν τε Λεόντιο(v) τὸ(v) ἡγούμενον τ(ο)ῦ Ἀσικρίτ(ου) (καὶ) || ⁷ Κωσμάν μο(να)-

χ(όν) [...] (καὶ) Λεόντιο(ν) μο(να)χ(όν) τὸ(ν) κουράτωρ || ⁸ (καὶ) Κωσμᾶν μο(να)χ(όν) τὸ(ν) παπᾶ(ν) (καὶ) Βιτάλιο(ν) μο(να)χ(όν). ||

⁹ Ἐπειδὴ ἐξετήσαται με πολλάκις (καὶ) τῇ παρακλήσει || ¹⁰ ὑμῶν ἤξας τοῦ δοῦναι ὑμῖν τόπο(ν) ἐκ τῶ(ν) τοπίων μ(ου) || ¹¹ τῶ(ν) ὄντων (καὶ) διακειμένων εἰς τῷ Φέλλαν εἰς Σαλινὰς θέ- || ¹² ματος Καλαβρίας συνοριαζόμενο[ς] ὁ τοιοῦ<τος> τόπω(ς) || ¹³ εἰς τὸ(ν) ὄχθον εἰς τ(ήν) βίαν τ(ήν) κατερχομένην ἀπ(ὸ) τὸ Φινέλη, || ¹⁴ καθὼς περιέχ(ει) τὸ τοιοῦτ(ο) σύνορο(ν)· πρὸς τὸ κατοικῆσ(αι) (καὶ) κατα- || ¹⁵ φυτεύειν ἀμπελῶν(α) (καὶ) ποιεῖν κήπ(ου)ς (καὶ) σπείρειν (καὶ) ἢ || ¹⁶ δυνατὸν (καὶ) μυλοστάσιον ποιεῖσ(αι) (καὶ) εἴ τ(ι) ἕτερον βουλεύ(ειν) || ¹⁷ ποιεῖσε, ἀκολύτως ποιεῖν ὑμᾶς (καὶ) ἵνα κτήσω || ¹⁸ ἐκκλησίαν εἰς τὸν τοιοῦτ(ον) τόπο(ν) ἐκ τῶ(ν) οἰκείων μ(ου) ἀναλω- || ¹⁹ μάτων (καὶ) προσεύχεσθ(αι) ὑπὲρ ἐμ(οῦ) (καὶ) τ(ο)ῦ οἴκου μ(ου) (καὶ) τῶ(ν) τέκνων μ(ου) || ²⁰ ἀδιαλείπτως, μὴ ἰδιοποιούμενοι ἢ ἀτάκτουντ(ε) παρὰ κανῶν(ων) || ²¹ ἢ δολιεύ(ου)ντές με ἔξο φον(οῦ)ντες τὸν τοιοῦτον τόπον || ²² τὸν παρ' ἐμ(οῦ) δωθέντα ὑμῖν εἰς ξένα πρόσωπα· || ²³ ἢ δέ τι τοῦτ(ο) ἐπιχειρίσετε τ(ο)ῦ ποιεῖσε εἰς τὸν τοιοῦτ(ο)ν τόπον μ(ου) || ²⁴ ἔχειν με ἐξουσίαν διώκειν ὑμᾶς (καὶ) ἀπὸ μ(ου) ὁ κληρονόμος μ(ου) || ²⁵ (καὶ) ὅσα ὑποφέρητ(αι) ἢ διμη(ου)ργήσητ(αι) τὸ τοιοῦτ(ω) μ(οῦ) τόπ(ω) ἐπιμένην || ²⁶ ὀλικῶς τῇ ἐκκλησίᾳ μ(ου)· ἢ δέ (καὶ) ἡγούμενος ἀποτίχ(η) τελευτεῖσ(αι), || ²⁷ ἔξεστ(ιν) ποιεῖσε ἕτερον ἡγ(οῦ)μεν(ὸν) τ(ῆ)ς ἐμῆς ἐπιτρέψεως (καὶ) παρακλή- || ²⁸ σεως ὑμῶν. Τὰ αὐτὰ (καὶ) ἀπ' ἐμ(οῦ) ὁ κληρονόμος μ(οῦ). Καὶ ταῦτ(α) πάντα || ²⁹ παρουσία τῶ(ν) παρευρεθ(έντων) ἀξιοπίστω(ν) μαρτ(ύρων) (καὶ) κατούνομα δηλο... || ³⁰ οἰκείων ὑπογραφῶ(ν) παρ' ἐμ(οῦ) ὁμολογεῖτ(αι) (καὶ) βεβαίωτ(αι). Καλῶς δὲ διαπράττοντ(ες) || ³¹ (καὶ) κανονικῶ<ς> ταῦτα ποιοῦντ(ες), μὴ ἔχ(ειν) ἐξουσίαν διόκειν ὑμ(ῖν) μήτε κληρονό- || ³² μος μ(ου). Ἡ τὶ κατεργάζεσθ(αι) καθ' ὑμῶ(ν) πονηρ(όν), εἰ δέ τι τοῦτ(ο) γένητ(αι) παρ' ἐμ(οῦ) κα- || ³³ θ' ὑμῶ(ν), ἔσωμ(αι) ἀπόβλητος τ(ῆς) τ(οῦ) Χ(ριστο)ῦ πίστεως (καὶ) ὑμ(εῖς) ἀπαρασάλευτοι ὑπάρχητ(ε) || ³⁴ εἰς τὸν τοιοῦτ(ον) μ(ου) τόπ(ον). Ἐγράφη διὰ χειρ(ὸς) Φιλίππου(ν) εὐτελ(οῦς) πρε(σβιτέρου) ἐν ἔτ(ει) ,ςφξβ' ἰνδ(ικτιῶνος) ζ'- :- ³⁵ Κωνστ(αντίνος) (πρωτο)σπ(α)θ(ά)ρ(ιος) (καὶ) ἐπὶ τ(ο)ῦ Μαγλαβί(ο)υ ὁ κριτ(ῆς) μαρ- τ(υρῶν) ἐπὶ τ(ῇ) ὁμολογίᾳ τ(ο)ῦ αὐτ(ο)ῦ Κυρίλλου(ν) ὑπ(έγραψα) ἰδιοχ(εῖ) ρ(ως) +

³⁶ - : - Παγχ(άριος) (πρωτο)σπαθ(ά)ρ(ιος) ό Κοντ(ο)νικίτ(ας)
μ(α)ρ(τυρῶν) ἐπὶ τ(ῇ) όμωλογία τοῦ κῦ(ρ) Κυρίλλ(ου) ὑπ(έγραψα)
οἰκεί(α) μ(ου) χ(ει)ρ(ί)

³⁷ + Κομείτας πρεσ(βύτερος) (καὶ) ἔκδικος μ(α)ρ(τυρῶν) ὑπ(έγραψα).
+ Ἰω(άννης) διάκο(νος) (καὶ) χαρτ(ο)φύλ(αξ) μ(α)ρ(τυρῶν) ὑπ(έγραψα)
+

³⁸ + Θεόδωρος ταξιάρχ(ης) τ(ῶν) Βιζινέων ό τ ...[...]...τ... μ(α)
ρ(τυρῶ) + Χριστόδουλ(ος) εὐτε(λῆς) πρεσ(β)ύτερος) κ(αὶ) κληρικὸς
μ(α)ρ(τυρῶν) ὑπ(έγραψα).

³⁹ - : - Θω(μᾶς) εὐτ(ελῆς) δι(ά)κο(νος) χαρτ... καὶ κλη[ρικὸς]
μαρτ(υρῶν) ὑπ(έγραψα) ἰδιοχείρ(ως)

(p. 423-424)

1 χιρὸς : lege χειρὸς; παραταγῖς : lege παραταγῆς || 4 τῶ : lege τῶ; ικίω : lege
οικείω || 6 Ἀσικρίτου : lege Ἀσηκρήτου; Κωσμάν : lege Κοσμάν || 9 ἐξετήσεται
: lege ἐξαιτήσατε πρὸ ἐξητήσατε || 11 τῶ : lege τὸ; Σαλήνας : lege Σαλίνας || 12
τόπως : lege τόπος || 15 ἡ : lege εἰ || 17 κτήσω : lege κτίσω || 19 προσεύχεσθαι
: lege προσεύχεσθε || 21 φονοῦντες : lege φωνοῦντες || 23 ἡ : lege εἰ || 25
ὑποφέρηται : lege ὑποφέρειτε; διμηνουργήσεται : lege δημιουργήσετε; τῶ :
lege τῶ; ἐπιμένην : lege ἐπιμένειν || 26 ἡ : lege εἰ; ἀποτίχη : lege ἀποτύχη;
τελευτεῖσαι : lege τελευτήσαι || 31 διόκειν : lege διώκειν || 33 ἔσωμαι : lege
ἔσομαι || 36 Κοντονικήτας : lege Κοντονικήτας; όμωλογία : lege όμολογία || 37
Κομειτᾶς : lege Κομητᾶς.

Kyrrillos spatharokandidatosnak¹, a magyar² csapattest³ domestikosának⁴ a kézjegye – : –

Az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében.

Fentnevezett Kyrrillos⁵ spatharokandidatos és domestikos, miután a drága és életadó kereszt jelét saját nevével együtt, minden erőszak és kényszer nélkül saját kezűleg leírta, egyértelműen rendelkezik a ti

1 A *spatharokandidatos* előkelő rang a bizánci hierarchiában a IX–XII. században. Vö. N. OIKONOMIDÈS, *Les listes de préséances byzantines des IXe et Xe siècles*. Paris 1972, p. 297.

2 Az oklevél írnoka a görög kiejtés változása miatt a korabeli gyakorlatnak megfelelően helyesírási hibákat vét: *o*-t ír *ω* és *ou* helyett, ahogyan a klasszikus *yy* helyett fonetikusán *vy*-t (*τῶν Ὀυγγοῦν – τῶν Οὐγγυρῶν* helyett). – A bizánci forrásokban az *Οὐγγυροι* népvnevét kizárólag a magyarságra használták; vö. MORAVCSIK Gy., *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Bp. 1984, p. 10.

3 Az írnok az itacizmus hatására *ι* –t ír *η* helyett: *τῆς παραταγῆς – τῆς παραταγῆς* helyett. A *paratagḗ* létszámára vonatkozóan ld. OLAJOS T., *Egy felhasználatlan forráscsoport*. A 11. századi magyar-bizánci kapcsolatok történetéhez p. 216–217; OLAJOS T., *Bizánci mozaikok*, p. 185. A magyar csapattest létszáma mindenképpen tekintélyes, valószínűleg ezred nagyságú lehetett. – A XI. században a themák tartományi hadseregét belső (bizánci) vagy külső (idegen) zsoldosok csapatai váltották fel. A magyarok a X. századtól vettek részt a bizánci hadseregben, illetve a császári testőrségben; vö. MORAVCSIK Gy., *Byzantinoturcica*. Berlin 1958. II. p. 225–227, 321.

4 A *domestikos* titulust katonai, civil és egyházi tisztségek betöltői egyaránt viselték. Vö. pl. R. GUILLAND, *Recherches sur les institutions byzantines I*. Berlin – Amsterdam 1967, p. 588–593; N. OIKONOMIDÈS, *op. cit.* p. 329–333, 372–373. Kyrrillos katonai tisztséget töltött be, a császári hadsereg egyik, magyarokból álló csapattestének parancsnoka volt. A calabriai csapattest egy ideje már a helyszínen állomásozhatott, hiszen minden valószínűség szerint magyar harcosok is részt vettek II. Basileios császár 1025. decemberében Szicília visszaszerzésére indított hadjáratában. Erről és a magyar kontingens további sorsáról ld. OLAJOS T., *Egy felhasználatlan forráscsoport* p. 215–222; Th. OLAJOS, *Contribution à l'histoire des rapports entre Constantin Monomaque et le roi hongrois André Ier* p. 85–95; Th. OLAJOS, *Contingent honnois au service de Byzance en Italie* p. 223–229; OLAJOS T., *Bizánci mozaikok* p. 184–191. Vö. a XV. és XVII. textussal.

5 Nem zárható ki, hogy a magyar csapattest parancsnoka maga is magyar lehetett. A Kyrrillos név, amelyet a keresztségben kapott, nem bizonyítja automatikusan görög nemzetiségét. Vö. A. GUILLOU – Chr. ROGNONI, *op. cit.* p. 426.

javatokra, Leontios, az Asikritis (monostor)⁶ igumenje, Kosmas szerzetes, Leontios szerzetes és kurator, Kosmas szerzetes és papas valamint Bitaios szerzetes.⁷

Miután sokszor kértetek engem, kéréseteknek eleget téve a Kalabria thema-beli⁸ Salinai-ban⁹ Phella¹⁰ mellett fekvő birtokaimból földet ajándékozok nektek; ez az (ajándékozott) földdarab körülhatárolt, egy dombon és a Phinélés-től¹¹ lefolyó patakocska mellett, olyan és annyi területet foglal magába, amelyen ház emelhető, szőlő telepíthető, konyhakert ültethető, gabona vethető és malom is építhető¹² és ha bármi mást is kívántok tenni, hasonlóan megtehetitek, és ezen a földdarabon saját költségemre templomot építek, hogy ott szüntelenül imádkozzanak értem, házam népéért és gyermekeimért.

Ti (ti. a szerzetesek) nem vehetitek saját tulajdonba vagy engedetlenül, a kánonok megsértésével vagy engem csalárdul becsapva idegen személyeknek nem adhatjátok el ezt az általam nektek adományozott földet. Ha pedig valamiképpen mégis megpróbálnátok ezt tenni az én földemmel, nekem és utódaimnak jogunkban áll elűzni titeket. Amit a

6 A monostor alapítója valószínűleg a császári kancellária egy írnoke (*asekrétis*) lehetett, aki Calabriában kapott hivatalt vagy egy neves calabriai, aki Konstantinápolyban a császári kancelláriába került s utóbb szülőföldjén tett kegyes alapítványt.

7 Az adományozás kedvezményezettjei az Asekrétis-monostor igumenje és négy szerzetestársa. Leontios kurator feltehetően a monostor külső ügyeit intézte, míg Kosmas presbyteros és *papas* talán írnoke feladatát látott el; vö. J. DARROUZÈS, *Recherches sur les offikia de l'Eglise byzantine*. Paris 1970, p. 33.

8 A bizánci Kalabria themáról (tartományról) ld. pl. Calabria bizantina. Reggio di Calabria 1974, 1977, 1983, 1986.

9 Salinai – 'Sópárlók' vidéke a mai Gioia síksága a Petrace és Mesima folyók mentén, a mai Reggio di Calabriától északnyugatra. A XI. században termékeny, gabonafélékben, szőlőültetvényekben és a selyemhernyó tenyésztéséhez nélkülözhetetlen eperfa-ligetekben gazdag táj. Vö. A. GUILLOU – Chr. ROGNONI, op. cit. p. 427–428.

10 Nem azonosított hely

11 Nem azonosított hely.

12A birtokon átfolyó patak vize mellé épülhetett a malom.

földemre hoztok vagy oda építetek, az teljes egészében a templomé¹³ marad. Ha pedig az igumen elhalálozna, a ti kérésetekre és az én megbízásom – s ugyanígy az örököseimé – alapján választható másik igumen. És mindezeket hitelt érdemlő tanúk jelenléte és neve ... saját aláírásommal egyetértésemet fejezem ki és megerősítem.

Ha helyesen jártok el és a törvények szerint cselekedtek, ne lehessen sem nekem, sem utódaimnak elűzni titeket innen. Ha részemről történne ellenetek valami gonosz dolog, legyek kiközösítve Krisztus egyházából és ti háborítatlanul birtokoljátok az (általam adományozott) földet.

Írásba foglaltatott Philippos, az alázatos presbyteros keze által (a világ teremtésének) 6562-ik, az indikción 7. évében¹⁴ –:-

Kónstantinos, prótopatharios¹⁵ és epi tu Manglabiu, bíró, Kyrillos megállapodását tanúsítva sajátkezűleg aláírtam +

–:- Pancharios Kontonikitas, prótopatharios Kyrillos úr megállapodását tanúsítva sajátkezűleg aláírtam +

13 Azaz az új monostoré, amely az Asekrétis-monostorhoz kapcsolódott és amelyet Kyrillos építtetett.

14 Azaz 1053/1054. Az *annus mundi* átszámítására ld. V. GRUMEL, *La chronologie* (Traité d'Études Byzantines publié par P. Lemerle). I. Paris 1958, p. 97; E. BICKERMANN, *Chronologie*. Leipzig 1963, p. 47. A bizánci polgári év szeptember 1-ével kezdődött. – Az írnok nem nevezi ugyan meg az okmány kiállításának a helyét, de abból a tényből, hogy a tanúk Kalabria thema legmagasabb rangú közigazgatási tisztviselői közé tartoztak, illetve püspökök vagy metropoliták mellett dolgozó egyházi személyiségek voltak, joggal tételezzük fel, hogy a tartomány fővárosában, Rhégionban (a mai Reggio di Calabriában) kelt az oklevél.

15 A kor szokása szerint a tanúk a hierarchia rendjében követik egymást. *Prótopatharios*: a VIII. századtól dokumentált magas méltóság a császári hierarchiában (a spatharokandidatos felett állt), például fontos udvari tisztségviselők, katonai funkciók, tartományi kormányzók viselték; vö. R. GUILLAND, op. cit. II. p. 99–131; N. OIKONOMIDÈS, op. cit. p. 297. – Kónstantinos Kalabria thema *kritése*, aki az adott korban a tartomány főbírája és adóügyeinek legfőbb tisztviselője volt. Az *epi tou Manglabiou* kifejezés a császári testőrséghez való tartozására, feltehetően korábbi funkciójára utal: Kónstantinos a Manglabitések testületének tagja volt, amikor Kalabria thema főbírájává való kinevezést megkapta

Komeitas presbyteros és ekdikos¹⁶ tanúsítva aláírtam +
Jóannés diakonos és chartophylax¹⁷ tanúsítva aláírtam +
Theodóros, a Bizinaiak¹⁸ taxiarchosa¹⁹ ...tanúsítom +
Christodulos alázatos presbyteros és klérikos²⁰ tanúsítva aláírtam +
Thomas alázatos diakonos ... és klérikos²¹ tanúsítva sajátkezűleg
aláírtam

16 Komeitas egyházi ember, a katedrális *ekdikosa* (ἐκκλησιέκδικος), azaz *defensor ecclesiae* (cf. J. DARROUZÈS, op. cit. p. 16, 97).

17 A negyedik tanú, Jóannés a katedrális *diakonosa* és *chartophylaxa*, azaz a püspöki kancellária vezetője (cf. J. DARROUZÈS, op. cit. p. 334–353).

18 A kis-ázsiai Nikomédiából Paphlagoniába vezető út mentén fekvő Bitzinianáról (vö. R. JANIN, *Les églises et les monastères des grands centres byzantins*. Paris 1975, p. 79, 133) kapta a nevét a katonai egység.

19 Az ötödik tanú a *taxiarchos* magas katonai rangot viselte. A X. században a taxiarchosok ezred nagyságú kontingens parancsnokai voltak (vö. N. OIKONOMIDÈS, op. cit. p. 335–336).

20 Feltehetően a rhégioni katedrális papja.

21 Feltehetően a rhégioni katedrális diakonosa. A diakonosok gyakran a püspökök vagy metropoliták tisztviselei voltak.

XVII. CALABRIAI FÖLD-ADÁSVÉTELI
SZERZŐDÉS (1076–1077) –
CHARTA DE VENDITIONE AGRI
CALABRIENSIS (an. 1076–1077)

A párizsi Bibliothèque Nationale kéziratárában őrzött Codex Parisinus Graecus Suppl. no. 1315 10-dik, palimpszesztusz pergamen-lapján olvasható az az adásvételi szerződés, pontosabban annak XII. századi másolata, amely szerint Bónophilén eladja 3 modios területű parcelláját Kónstantinos Stoileitanosnak (Stilitanosnak) és amely aktus nagy valószínűséggel 1076–1077-re datálható. A pergamenlapot, amelyen eredetileg egy X–XI. századi Ménaion szövegének részlete volt olvasható, kettőbe hajtották és az üresen hagyott verso-ra, a recto írásirányára merőlegesen írta egy XII. századi kéz a szóbanforgó adásvételi szerződés másolatát. A valószínűleg 1076/1077-ben kelt eredeti okmányt a calabriai Vibo Valentia (és Catanzaro) közelében fekvő Mesiano helység jegyzője állította ki. Feltehetően a vásárló vagy utódai elajándékozták a földet a messinai S. Maria kolostornak s ekkor kerülhetett az eredeti dokumentum vagy annak másolata az egyházi intézményhez, amely 1537-ben elpusztult. Az irat azért érdekes számunkra, mert az adásvétel tárgyát képező földet egyebek mellett azzal határozza meg az irat, hogy az „*az Ugrosének mondott föld*”. Az okiratra Olajos Terézia hívta fel a magyar történészek figyelmét.

Kiadás: A. GUILLOU, Les actes grecs de S. Maria di Messina. Enquête sur les populations grecques d'Italie du Sud et de Sicile (XIe–XIVe s.). Palermo 1963, p. 46.

Kézirat: Codex Parisinus Graecus Suppl. No 1315, 10 (XII. saec.)

Irodalom: Bibliothèque Nationale. Département des Manuscrits. Catalogue des Manuscrits grecs. Troisième partie. Le Supplément grec.

Tome III. Nos 901–1371 par Ch. ASTRUC et M.-L. CONCASTY. Préface de A. DAIN. Paris 1960, p. 600. – A. GUILLOU, Les actes grecs de S. Maria di Messina. Enquête sur les populations grecques d'Italie du Sud et de Sicile (XIe–XIVe s.). Palermo 1963, p. 41–46. – I. DUJČEV, I documenti greci di S. Maria di Messina (rec.): *Rivista di storia della Chiesa in Italia* 18 (1964) p. 505 (= I. DUJČEV, *Medioevo Bizantino-Slavo*. Roma 1968. Vol. II p. 529). – OLAJOS T., Felhasználatlan bizánci forrás a magyarság korai történetéhez: *Antik Tanulmányok XXXIII* (1987–88) p. 24–27. – Th. OLAJOS, Source byzantine inobservée concernant la protohistoire du peuple hongrois: *Philohistôr. Miscellanea in honorem Caroli Laga septuagenarii* = *Orientalia Lovaniensia Analecta* 60 (1994) p. 435–441. – MAKK F., Külföldi források és a korai magyar történelem (X–XII. század): *Acta Univ. Szeged. de Attila József Nominatae. Acta Historica* 102 (1995) p. 29. – OLAJOS T., Egy felhasználatlan forráscsoport. A 11. századi magyar-bizánci kapcsolatok történetéhez: *Századok* 132 (1998) p. 215–222. – MAKK F., A Turulmadártól a kettőskeresztig. Szeged 1998, p. 99–100. – Th. OLAJOS, Contingent hongrois au service de Byzance en Italie. In: *Les Hongrois et l'Europe: conquête et intégration. Textes réunis par S. Csernus et K. Korompay*. Paris–Szeged 1999, p. 229. – Th. OLAJOS, Contribution à l'histoire des rapports entre Constantin Monomaque et le roi hongrois André Ier. In: *Byzanz und Ostmitteleuropa 950–1453. Beiträge des XIX International Congress of Byzantine Studies, Copenhagen 1996*. Hrsg. von G. Prinzing und M. Salamon. Wiesbaden 1999, p. 95. – F. MAKK, Vom mythischen Vogel Turul bis zum Doppelkreuz. Herne 2012, p. 59. – OLAJOS T., Bizánci mozaikok. Avarok, szlávok, bolgárok, magyarok. Válogatott tanulmányok. Szeged 2012, p. 184–191, 291–296.

+ Σίγνον χειρὸς Βωνοφίλην ἀπὼ χορείον τῶν Καμποιγζίων,

2 ὁ τῷ σίγνον τοῦ τοιμίου καὶ ζωποιοῦ στ(αυ)ρ(οῦ) εἰκείες χερσὴν
 || 3 καθειπογράψαντες, φένωμε πουλῶν τῷ χ(ω)ρ(ά)φειον προσσὲ ||
 4 κῦρην Κοσταντῖνον τὸν Στοιλειτάνον τῷ ἐποιλεγώμενω το(ῦ) || 5
 Οὔγρου, πλοισίον τοῖς Κουντούρας τοῦ 'Ραεινάλδου, κατὰ ἀνα- || 6 τωλὰς

οἱ Κουντούρα καὶ κατὰ μεσηνβρίας τὸν Κρισαρούς- || 7 κον, κα[τὰ] δῆσας τοῦ Φαζαλάρει καὶ κατὰ ἄρκτον Φειλείππου || 8 τοῦ Σγούρου, πέπρακα αὐτῷ τοῦ κυροῦ Κονσταντίνου διὰ νό(μισμα) ἔν· ἔστη[ν] || 9 δὲ ὦ περειωρησμός τοῦ αὐτοῦ χ(ω)ρ(α)φύου μ(ό)δ(ια) γ'. Καὶ πεποίεικα || 10 τ[ῆν] τ[οιαύτην] τελείαν καὶ πλοισεστάτην πρᾶσιν· τοῦ ἔχην ἐπεξουσίως || 11 αὐτῷ πουλῆν χαρείζην ἀνταλάγτην (καὶ) εἰς πρῆκαν υἱ(ῶν) υἱ(ῶν) καὶ || 12 θειγαταίρων καταγράφην, ὡς τῷ κύρος καὶ τὴν ἐξουσίαν κατ' ἐ- || 13 μου εἰλεφώς, (καὶ) ἑάν τοις καιρῷ χρ(ό)νω φωραθεῖ ζήτησιν κείναι- || 14 σιν οἱ ἀγωγὴν ποιεῖσαι, οἷτε ἐγὼ ὁ πρωγεγραμ(μ)ένος οἱ ἐκ τοὺς οἰδίους || 15 οἱ ἐκ τοὺς κλοιρωνώμους μου, καὶ οὐ στοίκω καὶ διεμφενδεύσω || 16 σαι, ἀλλὰ καὶ μετάμελως γοίνωμε, ἐμπ(ρώ)τοις εἶνα ὑπάρκω || 17 χεικατοираμένος παρὰ Π(ατ)ρ(ό)ς, Υἱοῦ καὶ Ἀγίου Πν(εύματος), τῶν ,τιή' ἀγίω[ν] || 18 θεοφώρων πατέρων (καὶ) τὴν λλέπραν Γειζεῖ τοῦ πεδα[ρ]α ροίου || 19 (καὶ) τῷ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ὑπώντων, ἄρον, ἄρον στ(αὺ) ροσον αὐτ(όν), || 20 ζειμιούσθω καὶ ὑπὲρ παραβάσεως τοῦ τημίου στ(αυ) ρ[οῦ] || 21 νο(μίσματα) λς'. (Καὶ) εἰθούτο στέρ- || 22 γη καὶ ἐμμένει εἰ τοιαύτει πρᾶσεις ἀπλοῖ καὶ ἀπαρασάλευ- || 23 τως μέχροι τερμάτων αἰώνων, ὅτι ὦ πωλῶν ἐκδίκος που- || 24 λεῖ καὶ ὦ ἀγωράζων ἄνευ μὲν ἀμφυβωλεῖς ἀγοράζει, ἐμπ(α)ρου- || 25 σία μ(α)ρ(τυρων). + Γροιγώρηος Φαλάρεις μ(α)ρ(τυρῶ). + Πετρος Μα- || 26 λακουρούνας μ(α)ρ(τυρῶ). + Ἰω(άννης) ὁ Σίτενης μ(α)ρ(τυρῶ). + Κάλλοια τοῦ Χρ(υ)- || 27 σικοῦ μ(α) ρ(τυρῶ). Ἐγράφει οἱ τοιαῦτοι πρᾶσεις χειρὴ Ἀρκουμάνου πρ(εσβυτέρου) || 28 καὶ [τ]αβουλλαρίου ἄστεως Μεσσοειάνου ἐν ,ς<φ>πε' ἰνδ(ικτιῶνος) ιε' [+].

² εἰκείας : lege οἰκείαις || ³ καθειπογράψαντες : lege καθυπογράψαντες || ⁵ πλοισίον : πλησίον || ⁶⁻⁷ τὸν Κρισαρούσκον : lege τῶν Κρισαρούσκων || ¹⁴⁻¹⁵ οἱ ... οἷτε ... οἱ ... οἱ : lege ἡ ... εἶτε ... ἡ ... ἡ || ¹⁶ εἶνα : lege ἵνα || ὑπάρκω pro ὑπαρχω || ¹⁷ χεικατοираμένος : lege κεκατηραμένος || ¹⁸ πατέρων : lege πατέρων || ¹⁹ ὑπώντων : lege εἰπόντων || ²² εἰ τοιαύτει πρᾶσεις : lege ἡ τοιαύτη πρᾶσις || ²³ ἐκδίκος : lege ἐκδίκως.

+ A Kampigzioi¹-ból való Bónophilén kézjegye;
a drága és életadó kereszt jelének saját kezű
leírása után megerősítem az Ugrosénak² mondott,
Raeinaldos³ hitvesének, Kunturának a birtoka mellett fekvő
földnek az eladását Kostantinos Stoileitanosnak⁴;
a parcellát keleten Kuntura, délen Krisaruskos birtoka,

1 Kampigzioi vagy Kampigzia ma azonosítatlan helység Mesiano vidékén, ugyanis ennek a településnek az írnoke foglalta írásba az adásvételi szerződést. Mesianoról ld. lejjebb a 15. jegyz.

2 Az Οὔγρου minden bizonnyal az Οὔγγρου alaknak (vagyis a görög nyelvben magyarokat jelölő népnévnek) haplogáfiás elírása, amint ez a korszak írásbeliségében gyakori hiba, s ebben az iratban máshol is előfordul (vö. pl. a 14. sorban πρωγεγραμμένος προγεγραμμένος helyett). De XI. századi dél-itáliai görög nyelvben ekkortájt zajló hangtani változás, a denazalizáció hatása éppúgy lehetett a szóban forgó alak (vö. pl. Κοσταντινον – Κωυσταντινον helyett). Először A. Guillou könyvéről írt recenziójában I. DUJČEV vetette fel – bővebb érvelés nélkül – azt a lehetőséget, hogy az itt szereplő Ugros a magyarokat jelölő Ungros népnévvel hozható összefüggésbe (op. cit. p. 529). A rhégioni Brebion (vö. feljebb XV.) és a jelen föld-adásvételi szerződés alapos vizsgálata alapján OLAJOS T. (Felhasználatlan bizánci forrás p. 24–27; Source byzantine inobservée p. 435–331) tette szinte bizonyossá, hogy a calabriai dokumentumokban szereplő Ungros (Magyar) nevű férfiak vagy a X. század folyamán bizánci császári szolgálatba szegődött harcosok, vagy ugyancsak a X. században itáliai kalandozó hadjárat során fogságba esett és Itáliában maradt férfiak utódai lehettek. Megerősítette, ugyanakkor árnyalta a képet, amikor A. Guillou 1992-ben közölte az 1053/54-es oklevelet (vö. feljebb XVI.). A Calabriában élő magyarok valószínűleg a Szent István és II. Basileios szövetségének eredményeként a császár 1025-ös szicíliai hadjáratára toborzott sereggel kerülhettek Dél-Itáliába, s utóbb I. András és IX. Kónstantinos Monomachos együttműködésének keretében egészülhettek ki. (OLAJOS T., Egy felhasználatlan forráscsoport p. 215–222; Contingent hongrois p. 223–229; Contribution à l’histoire des rapports entre Constantin Monomaque et le roi André Ier p. 85–95).

3 Azaz Rainald.

4 Kostantinos a megszokott Kónstantinos helyett a nazális hangzó nem ejtése és írásbeli elhagyása következtében; vö. feljebb 2. jegyz. – Stoileitanos azaz Stilitanos az itacizmus hatása, ill. helyesírási bizonytalanság miatt.

nyugaton Phazalarés és északon Pheilippos⁵ Sguros földje határolja; egy nomismáért⁶ eladtam Konstantinos úrnak azt a földdarabot, amely 3 modios⁷ területű. És a jelen végleges és teljeskörű⁸ adásvételi szerződést kötöttem: (a vevő) eladhatja, elajándékozhatja, elcserélheti és fiai fiainak és lányainak hozományba számba veheti, minthogy erre a jogot és a lehetőséget tőlem megszerezte, (és) ha idővel valaki, akár én, a fentnevezett (eladó), vagy az enyéim vagy az örököseim közül való meg akarná változtatni (a szerződést) vagy pert indítana, és ha nem állnék ki és nem kelnék védelmedre, hanem még meg is változtatnám szándékomat, először is sújtson engem az Atya, a Fiú és a Szentlélek, a 318 szent, istenhordozó atya⁹ ítélete és viselje(m) Giezi, a szolga lepráját¹⁰ és az ő osztályrészét azokkal együtt, akik azt kiáltják: „el vele, el vele, fessítsd meg őt”¹¹ a drága kereszt megsértéséért is a büntetés legyen 36 nomisma.¹² És maradjon változatlanul a jelen becsületes adásvétel az idők végezetéig, hiszen az eladó jogosan ad el, és a vásárló kétértelműség nélkül vásárol¹³ tanúk jelenlétében.

5 Azaz Philippos.

6 Ezen a helyen fordul elő a *nomisma*-nak, mint funkcionáló pénznek az utolsó említése Dél-Itáliában; ebben az időben már valóságos pénzként a *tarion* lépett a *nomisma* helyébe.

7 A modios itt nem űrmérték, hanem területmérték (1 modios = 888 nm) jelen-téssel szerepel.

8 Azaz minden tekintetben érvényes adásvételi szerződést. A „végleges és teljes(körű)” a római jog *plena et perfecta emptio* fogalomnak megfelelő formula.

9 Az I. (nikaiai) egyetemes zsinaton résztvevő 318 egyházatya. Vö. pl. a *Typicon Vespremiense* eschatocollumával.

10 Ótestamentumi utalás: Giezi Elizeus szolgálja; vö. 2 Kir 5,20–27.

11 Újtestamentumi citátum: János ev. 19,15. Ezt kiáltozta a tömeg, amikor Pilátus Jézust szabadon akarta bocsátani.

12 A kincstárnak fizetendő büntetés, amelyet hagyományos, ám már a forgalom-ból eltűnt *nomisma*-ban és nem a valóságos pénzben, *tarion*-ban (4 *tarion* = 1 *nomisma* a XII. századig) határoznak meg. A XI–XIV. századi dél-itáliai és szicíliai adás-vételi szerződésekben leggyakrabban ez a büntetési összeg szerepel. Vö. A. GUILLOU, *Les actes grecs* p. 43 további szakirodalommal.

13 Régi római jogi reminiscencia lehet, vö. pl. MOLNÁR I., Egy dáciai házvételi

+ Groigóréos Phalareis¹⁴ tanúsítom. + Petros Malakurunas tanúsítom.

+ Jóannés Sitenés tanúsítom. + Chrysikos neje Kalloia tanúsítom.

Ezt az adásvételi szerződést Arkumanos presbyterosnak, Messueiano¹⁵ jegyzőjének a keze írta a (világ teremtésének) 6(5)85. az indikción 15. évében.¹⁶

szerződésből levonható tanulságok, különös tekintettel mai jogunkra nézve. In: Jusztinger J. – Pókecz Kovács A. (szerk.), Jogtörténeti tanulmányok IX. Pécs 2008, p. 253–259.

14 Azaz Grégorios Phalaris.

15 Azaz Messiano; a korabeli iratokban gyakran említett falu, a XVIII. században földrengés következtében pusztult el, majd újjáépült; ma Vibo Valentia megyében Filandari helység településrésze.

16 Az irat bizánci szokás szerint a világ teremtésétől számított *annus mundi*-val és *indictio*-val datált. Az okmányban szereplő évszám 6085, azaz 576/577 azonban túl korai időpont, és nem is egyezik a 15. indictioval. Valószínűleg a XII. századi másoló kihagyta a dátumból a századot jelölő betűt, ami gyakran előforduló másolási hiba a görög nyelvű kéziratokban. A 15. indictioval kombinálva a 6285 (=776/777), 6585 (=1076/1077) és 6885 (=1376/1377) jöhet szóba, ám ezek közül csak a 6585-ös *annus mundi* (=1076/1077) áll összhangban az irat paleográfiai és tartalmi jegyeivel. Vö. A. GUILLOU, *Les actes grecs* p. 44.

XVIII. MÁRIA NŐVÉR VÉGRENDELETE (1098) – SORORIS MARIAE TESTAMENTUM

Az athosi Iviron-monostor iratai között maradt fenn Mária nővérnek – eredeti nevén Kalé Basilakiné – Symbatios Pakurianos¹ kuropalatés² özvegyének 1098. november 4-én készült végrendelete egykorú, hitelesített másolatban.³ Ivironban, az ibérek (georgiaiak) monostárában⁴ megőrződött az örmény-georgiai származású Symbatios Pakurianos kuropalatés 1090. januárjában írt végrendelete⁵ is, amelyben javainak

-
- 1 Az örmény-georgiai eredetű bizánci arisztokrata Pakurianos-család tagjai a X. század végétől szerepeltek a császári hadsereg vezetésében, illetve töltöttek be fontos pozíciókat a bizánci adminisztrációban. A család legismertebb tagja, Grégorios Pakurianos védte 1064-ben a szeldzsukok ellen az örmény fővárost, Anit, majd Alexios Komnénos császár (1081–1118) a nyugati haderők parancsnokává nevezte ki, s ezen a poszton a Balkánt védte a normannok és a besenyők ellen. Monostort alapított és – mint családja többi tagjai is – támogatta az Iviron-monostort; cf. 4. jegyz. .
 - 2 A késő antik *cura palatii*, a konstantinápolyi *kuropalatés* tisztség Justinianos császár (527–565) óta igen magas méltóság, amelyet gyakran a császári család tagjai, mellettük idegen (örmény, ibér stb.) hercegek, majd a XI. századtól egyes bizánci főparancsnokok (pl. Katakálón Kekaumenos) töltöttek be.
 - 3 Actes d'Iviron II. Du milieu du XIe siècle à 1204. Édition diplomatique par J. LEFORT, N. OIKONOMIDÈS, D. PAPACHRYSSANTHOU avec la collaboration de V. KRAVARI et d'H. MÉTRÉVÉLI (=Archives de l'Athos XVI.) Texte. Paris 1990, no. 47 p. 178–183 vö. 170–178. – Ld. lejjebb az okirat 69–70. sorait..
 - 4 Ἰβήρων μονή. A monostorról, alapításáról és korai történetéről ld. Actes d'Iviron I. Des origines au milieu du XIe siècle. Édition diplomatique par J. LEFORT, N. OIKONOMIDÈS, D. PAPACHRYSSANTHOU avec la collaboration d'H. MÉTRÉVÉLI. Paris 1985, p. 3–97; D. PAPACHRYSSANTHOU, La Vie de saint Euthyme le Jeune et la métropole de Thessalonique à la fin du IXe et au début du Xe siècle: Revue des Études Byzantines 32 (1974) p. 225–245.
 - 5 Actes d'Iviron II. no. 44, p. 154–156. Az eredeti végrendeletéről 1093-ban készített másolatnak 1112-ben kiállított hitelesített másolatát őrizték meg Ivironban.

jelentős részét feleségére, Kaléra, néhai Basilakios kuropalatés⁶ lányára hagyta, emellett, hogy rokonai, az Iviron-monostor, Alexios Komnénos császár (!),⁷ a szolgálai és mások is kaptak vagyonából. És ugyanebben a monostorban⁸ fennmaradt az az 1093-ban kelt irat is, amelyben Symbatios özvegye, Kalé (férje halála után immár Mária nővér⁹) nyilatkozatot tesz¹⁰ a kuaistór¹¹ hivatala előtt arról, hogy elvállalja férje végrendeletének végrehajtását. A három összefüggő, egyazon család két tagjának (és a többi hozzátartozónak) az ügyeit rendező, 1090-es, 1093-as és 1098-as keltezésű dokumentumok (az ivironi akták kiadásában a 44., 46. és 47. sorszám alatt¹²) rendkívüli lehetőséget kínálnak arra, hogy a XI. század végi bizánci világot, benne a társadalmi elit életét sokoldalúan és árnyaltan megismerhessük.¹³

A korai magyar történelem kutatói számára az utolsó említett irat, Mária nővér testamentuma hordoz tanulságokat. A rendkívül részletes, a végrendelező minden ingatlan és ingó vagyonát (az ékszerekig és ru-

6 Nem sokkal 1090 előtt elhunyt, ugyanis Symbatios Pakurianos végrendeletében mint nem régen eltávozottat említi (44. akta p. 154, l. 4–5 és 47. akta p. 178, l. 2; ld. lejjebb p. 114, 115). Előkelő bizánci család egyik tagja, ám a történeti forrásokból (Anna Komnéné, Niképhoros Bryennios) ismert egyik Basilakiosszal sem azonosítható.

7 Nyolc különleges lovat ajándékozott Alexios Komnénosnak.

8 Végakaratának megfelelően az Iviron-monostorban temették el Symbatios Pakurianost; ld. a végrendelet (44. akta p. 155) 14–15. sorát. Ld. továbbá az ivironi Synodicon no. 60, 103, 120, 121 (Actes d'Iviron II. p. 6, 7, 8, 33–34).

9 Καλή ή γνησία θυγάτηρ τοῦ ἀποικομένου Βασιλακίου κουροπαλάτου, ἡ διὰ τοῦ ἁγίου καὶ μοναχικοῦ σχήματος μετονομασθεῖσα Μαρία μοναχή ... (46. ivironi akta p. 169, l. 1).

10 Ld. a 46. ivironi aktát (p. 169).

11 Azaz quaestor. Nagy Konstantin óta a birodalmi törvények alkalmazását felügyelő császári tisztségviselő. A VIII./IX. századtól vesztett presztízséből, Philotheos Klétorologion-ja szerint a bizánci hierarchia 34. helyét foglalta el.

12 Mária nővér a férjétől örökölt jelentős nagyságú, Rhadolibosban fekvő birtokát az ivironi monostorra hagyta, amely 1103-ban, halála után valóban a monostoré lett (ld. Actes d'Iviron II. p. 31–32; továbbá a 48., 51. és 53. aktát).

13 Rendkívül gazdag, sokszínű és érdekes információkat kapunk a korabeli gazdasági élet különböző területeiről, a pénz-, és adóügyekről, különböző társadalmi csoportokról, az életmódról és mentalitásról, a hitéletéről, az egyházi intézményekről, egyes művészeti ágakról, stb.

hákig bezáróan) számba vevő és azokat elajándékozó¹⁴ végrendeletében az előkelő bizánci asszony gondol szolgálaira és szolgálóira (többnyire felszabadított rabszolgákra) is.¹⁵ A tíz név szerint említett szolgálóra aranytárgyakat, ruhákat, szövetet, pénzt, stb. hagyományozott. Közülük ketten nővérek, akik feltehetően úrnőjükkel együtt lettek szerzetesnők. Egyiküket *Maria Unkraina-nak*, azaz Magyar Máriának nevezi a végrendelező.

A dokumentum most kerül először a magyar középkort kutatók látókörébe. Arra a kérdésre persze, hogy mikor, hogyan, a bizánci-magyar kapcsolatok mely mozzanata kapcsán, milyen történeti eseménnyel összefüggésben került Maria Unkraina Kalé Basilakiné, azaz Mária nővér házába és szolgálatára, biztos (vagy akárcsak valószínű) választ adni szinte lehetetlen. Nem ismerjük ugyanis Maria Unkraina életkórát, nem dönthető el, hogy Magyarországról került Konstantinápolyban, vagy pedig esetleg egy Bizáncban élő magyar férfi gyermekeként ott született.

Kiadás: Actes d'Ivion II. Du milieu du XIe siècle à 1204. Édition diplomatique par J. LEFORT, N. OIKONOMIDÈS, D. PAPACHRYSSANTHOU avec la collaboration de V. KRAVARI et d'H. MÉTRÉVÉLI (=Archives de l'Athos XVI.) Texte. Paris 1990. No. 47, p. 178–183.

Kézirat: Archivum Ivion. no. 48.

Egyéb kiadások: I. IBÉRITÉS: Ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς ἐν ἁγίου ὄρει ἱερᾶς μονῆς τῶν Ἰβήρων Βυζαντιναὶ διαθῆκαι: Ὁρθοδοξία 6 (1931) p. 364–371.
– G. САНКОВА-РЕТКОВА, За аграрните отношения в средновековна

14 Örökséget hagyott édesanyjára és három nővérére, fivérére, sógoraira, unoka-öccsére, unokatestvérére; értékes kegytárgyakat és könyveket hagyományozott lelki atyjára és különböző templomok és monostorok papjaira, szerzeteseire. Vö. 12. jegyz.

15 Sőt, Mária nővér arról is rendelkezik, hogy a halála idején a birtokain található gabonát és bort osszák szét emberei (szabadok és rabszolgák, férfiak és nők) között, a maradvány pedig a szegényeké legyen. Úgy rendelkezik, hogy halála évében valamennyi birtokán valamennyi paroikosnak engedjék el az esedékes adót, mert azt szeretné, ha ők is imádkoznának érte (47–52. sor).

България (XI–XIII в.). Sofia 1964, p. 178–185. – G. CANKOVA-ΠΕΤΚΟΒΑ, *Symbatii Calisque testamenta: Fontes Graeci Historiae Bulgaricae t. VII.* (=Fontes Historiae Bulgaricae t. XIV.) Sofiae 1968, p. 70–78 (bolgár fordítással).

Irodalom: K. AMANTOS, I. IBÉRITÉS: Ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς ἐν ἁγίου ὄρει ιερᾶς μονῆς τῶν Ἰβήρων Βυζαντιναὶ διαθήκαι: Ὁρθοδοξία 6 (1931) p. 364–371 (Recenzió): Hellenika V (1932) p. 231–232. – F. DÖLGER, *Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges.* München 1948, p. 180 (1084). – S. VRYONIS, *The will of a provincial magnate, Eustathius Boilas (1059):* *Dumbarton Oaks Papers* 11 (1957) p. 263. – St. LIŠEV, *За проникването и ролята на парите във феодална България.* София 1958. – G. G. LITAVRIN, *Болгария и Византия в XI–XII. вв.* Москва 1960, p. 179, 187–188. – G. OSTROGORSKY, *Радоливо: Zbornik radova Vizantološkog Instituta* 7 (1961) p. 67. – G. THÉOSCHARIDÈS, *Μία διαθήκη καὶ μία δίκη βυζαντινῆ.* *Makedonika, Parartema 2.* Thessaloniké 1962, p. 4. – G. CANKOVA-ΠΕΤΚΟΒΑ, *За аграрните отношения в средновековна България (XI–XIII в.).* Sofia 1964, p. 41–43, 174–192. – P. TIVČEV – G. CANKOVA-ΠΕΤΚΟΒΑ, *Au sujet des relations féodales dans les territoires bulgares sous la domination byzantine: Byzantinobulgarica II.* Sofia 1966, p. 109–125. – G. CANKOVA-ΠΕΤΚΟΒΑ, *Symbatii Calisque testamenta: Fontes Graeci Historiae Bulgaricae t. VII.* (=Fontes Historiae Bulgaricae t. XIV.) Sofiae 1968, p. 67–78. – *Actes d'Iviron II. Du milieu du XIe siècle à 1204. Édition diplomatique* par J. LEFORT, N. OIKONOMIDÈS, D. PAPACHRYSSANTHOU avec la collaboration de V. KRAVARI et d'H. MÉTRÉVÉLI (=Archives de l'Athos XVI.) Texte . Paris 1990, No. 47 p. 150–183.

+ Δίκαιόν ἐστι (καὶ) λίαν ἀρμόδιον πάντας θνητοὺς γεγονότας καὶ τὴν τοῦ θανάτου ἀπαρα[ίτη]τ(ον) ἔ[λευσιν σκέψεως] φροντίδ(α) ποιῆσθαι, πλέον δὲ τ(ῶν) ἄλλ(ων) τοὺς τ(ὸν) μονήρη βίον ἀσπασαμένους (καὶ) συνθήκας πρὸς(ς) Θ(εὸν) ἔχοντας ||² ἀποτά[ξα]σθαι μ(έν) τ(οῖς) γηϊνοῖς, ποθῆσαι δὲ τὰ οὐ(ρά)νια. Διὰ τοι τοῦτο κάγώ Μαρία (μον)αχ(ή), ἡ

θυγάτηρ Βασιλακίου κουροπ[αλάτου τοῦ] ἀποικομ(έ)ν(ου) καὶ Ξέν(ης) (μον)αχ(ῆς) τ(ῆς) Διαβατ(η)ν(ῆς) τῆς (καὶ) περιούσ(ης), νόσω μ(έν) περικειμ(έν)η τὸν δὲ νοῦν ἐρρωμ(ένον) καὶ τ(ὰς) φρένας ἀβλαβ(εῖς) ἔχουσα, ||³ τῇ τοῦ Θεοῦ μου χάριτι ἠθέλησα τ(ὴν) σήμερ(ον) φανερ(ῶς) διαθέσθαι, δειλιάσασα μήπ(ως) αἰφνιδί(ως) τ(ῆς) τοῦ θανάτου ἀπ[αραι]- τήτου τομ(ῆς) ἐπαλθούσ(ης) μοι ἀδιοίκητα (καὶ) ἀπρονόητα ἐαθῶσι τὰ [κατ' ἐμ]ἐ ἅπαντα.

||⁴² ... τῇ (μον)αχ(ῇ) Χριστίνη τῇ ἀποδούλ(η) μου, λίτρ(ας) δύο τραχ(έας), βοῖδ(ιον) ἓν, ἱμάτι(ον) καὶ μανδ(ύαν) ἀπὸ τ(ῶν) ἐμ(ῶν) τ(ῶν) καλογερικ(ῶν)· τῇ (μον)αχ(ῇ) Θεοδούλ(η), λίτρ(αν) μί(αν) τραχ(έαν) καὶ τὸ σαγί(ον) τὸ βένετ(ον)· τῇ οἰκογεννεῖ ἀποδούλ(η) μου τῇ Θαυμαστῇ, νο(μίσματα) τριάκοντα ἐξ /τ(ρα)χ(έα)/· ||⁴³ τῇ (μον)αχ(ῇ) Μαρία τῇ Οὐγκραίνῃ τῇ ἀποδούλ(η) μου, λίτρ(ας) δύο τραχ(έας)· τῇ Μαγκούσῃ τῇ ἀποδούλ(η) μου, τὸ ἱμάτ(ιον) μου τὸ μολχάμ(...) τὸ πράσιν(ον), τ(ὸν) μανδ(ύαν) μου τ(ὸν) χάσδ(ιον) τ(ὸν) μαυροπρά(σινον), λίτρ(αν) μί(αν) τραχ(έαν), σαγί(ον) δίμαλ(ον) ὀλοβάμματ(ον) (καὶ) βηλάρ(ια) δύο, ἓν μ(έν) χάσδ(ιον) βένετ(ον) (καὶ) ἕτερ(ον) βαμβακηρ(ὸν) πρά(σινον)· ||⁴⁴ τῇ Χουδάνα τῇ ἀποδούλ(η) μου, βηλάρ(ια) τρία, ἓν μ(έν) χάσδ(ιον) βένετ(ον), βαμβακηρὰ δὲ δύο, πράσιν(ον) καὶ ἀληθ(ι)ν(όν), καὶ λίτρ(αν) μί(αν) τραχ(έαν)· τῇ Μαρία τῇ ἀποδούλ(η) μου τῇ θυγατρὶ τ(ῆς) Βαρβάρ(ας), βηλάρ(ια) τρία, ἓν χάσδ(ιον) βένετ(ον), βαμβακηρὰ δύο, πράσιν(ον) (καὶ) βένετ(ον), (καὶ) λίτρ(αν) μί(αν) τραχ(έαν)· τῇ Εὐφημ(ια) ||⁴⁵ τῇ ἀποδούλ(η) μου, βηλάρ(ια) τρία, ἓν μ(έν) χάσδ(ιον) βένετ(ον), βαμβακηρ(ὸν) ἄσπρ(ον) ἓν καὶ ἕτερ(ον) βαμβακηρ(ὸν) πράσιν(ον), καὶ νο(μίσματα) τριάκοντ(α) ἐξ τραχ(έα)· τῇ Ἀγάθῃ τῇ ἀποδούλ(η) μου, βηλάρ(ια) τρία, ἓν μ(έν) χάσδ(ιον) βένετ(ον), ἕτερα βαμβακηρ(ὰ) δύο, ἄσπρ(ον) (καὶ) πρά(σινον), καὶ νο(μίσματα) τριάκοντ(α) ἐξ τραχ(έα)· τῇ Προθυμία ||⁴⁶ τῇ ἀποδούλ(η) μου, βηλάρ(ια) τρία, ἓν χάσδ(ιον), ἕτερ(ον) βαμβακηρ(ὸν) ἄσπρ(ον) καὶ ἕτερ(ον) πράσιν(ον), καὶ νο(μίσματα) τριάκοντ(α) ἐξ τραχ(έα)· τῇ Ἐπιλεικτῇ τῇ ἀποδούλ(η) μου, βηλάρ(ια) τρία, χάσδ(ιον) βένετ(ον), ἕτερα δύο βαμβακηρ(ὰ), ἄσπρ(ον) καὶ πράσιν(ον), καὶ νο(μίσματα) τριάκοντ(α) ἐξ τ(ρα)χ(έα)· Μελιτηνῇ τῇ ἀποδούλ(η) μου, βηλάρ(ια) τρία, ||⁴⁷ χάσδ(ιον) βένετ(ον), ἕτερα βαμβακηρ(ὰ) δύο, ἄσπρ(ον) καὶ πράσιν(ον), καὶ νο(μίσματα) τριάκοντ(α) ἐξ τραχ(έα)·

ἵνα δὲ ἔχωσιν αἱ προγεγραμμέναι ἀποδοῦλαι μου καὶ τὴν ἅπασαν ἱματοφορεσίαν αὐτῶν) σὺν ἐγκοίτοις καὶ πεκουλίοις). ...

... Ἐγράφη τὸ παρὸν Ἰσον διὰ Ἰωάννου νοτ(α)ρ(ίου) τοῦ Φορίτου, μη(νὶ) Νο(εμβρίῳ) δ' (ιδνικτιῶνος) ζ' ἔτους ,ςχζ', κατὰ παρουσίαν ||⁷⁰ τ(ῶν) ἐν τῷ πρωτοτύπ(ω) ὑπογραφ(άν)τ(ων) μαρτύρ(ων), ἡγουν Γεωργ(ίου) πρεσβυτέρου τοῦ Ἀγ(ίου) Μηνα τοῦ Καραβιδᾶ· Βασιλείου πρεσβυτ(έ)ρ(ου) τῆς ὑπεραγί(ας) Θεοτόκου τ(ῆς) Ἐλεούσ(ης) τοῦ Βόιλα τῇ θέσει εὐνούχ(ου)· Κων(σταν)τ(ί)ν(ου) πρεσβυτ(έ)ρ(ου) τῆς ὑπεραγί(ας) Θεοτόκου τοῦ Εὐκτηρίου τοῦ Βουνιν(οῦ) τῇ θέσει εὐνούχ(ου)· ||⁷¹ Νικήτ(α) πρεσβυτ(έ)ρ(ου) τοῦ Ἀγ(ίου) Νικολάου τ(ῆς) Βίγλ(ας) τοῦ τ(ῆς) Κουβουκλεισίνης Κων(σταν)τ(ί)ν(ου) πρεσβυτ(έ)ρ(ου) τοῦ Ἀγ(ίου) Πανταλεήμονο(ς) τ(ῶν) Σοφι(ῶν) τοῦ Λουπαδιώτ(ου)· Ἰωάννου βασιλ(ικοῦ) κληρ(ικοῦ) καὶ νοταρ(ίου) τοῦ Σοφιώτ(ου)· καὶ Κων(σταν)τ(ί)ν(ου) κριτοῦ (καὶ) ταβουλλαρίου τοῦ Φορίτου + + +

||⁷² Νικήτας κοιαίστωρ ὁ Ξιφιλῖνο(ς) τὸ παρὸν ἀντίγραφον τῆς φανεράς διαθήκης Μαρίας (μον)αχ(ῆς) τῆς τοῦ Βασιλακίου ἀπ' αὐτῆς τῆς πρωτοτύπου ||⁷³ ἀνοιγμένης παρεκβαλὼν (καὶ) δι' ὅλου τοῦ ὕφους εὐρῶν ἀπαράλλακτον ὑπεγραψα εἰς βεβαίωσιν (καὶ) ἐσφράγισα + + +

(p. 178, 180–181, 182–183.)

Méltányos és nagyon helyes, hogy minden halandó ember, aki megszületett, gondoljon a halál elkerülhetetlen eljövetelére, s másoknál is inkább azok, akik az elvonult életet választották és Istennel kötöttek szövetséget, elbúcsúzzanak a földi dolgoktól és az égiek felé vágyakozzanak. Ezért hát én is, Mária szerzetesnő, néhai Basilakios kuropalátés és a túlélő Xené Diabaténé szerzetesnő leánya, betegségtől szenvedve, de erős lélekkel és nyugodt szívvel Istenemnek hálát adva a mai napon végrendelkezni kívántam, attól félve, hogy az elkerülhetetlen halál hirtelen ér el és minden engem érintő dolog rendezetlenül és átgondolatlanul marad utánam. ...

... *Krisztina* nővérnek, felszabadított rabszolgámnak két font¹⁶ tracheát,¹⁷ egy borjút, ruhát és köpenyt az én szerzetesi ruháimból; *Theodulé* nővérnek egy font tracheát és kék színű ruhát; a házban született felszabadított rabszolgámnak, *Thaumastének* harminchat nomismát¹⁸ tracheában; *Mária Unkraina*¹⁹ nővérnek, felszabadított rabszolgámnak két font tracheát; *Mankusének*²⁰, felszabadított rabszolgámnak a zöld ruhámat, a sötétzöld selyem²¹ köpenyemet, egy font tracheát, két oldalán festett gyapjú ruhát és két anyagot,²² egy kék színű selymet és egy másikat zöld szövetből; *Chudánának*²³, felszabadított rabszolgámnak három ruhaanyagot, egy kék selymet, két szövetet, zöldet és világos színűt és egy font tracheát; *Máriának*, Barbara lányának, felszabadított rabszolgámnak három szövetet, egy kék selymet és két anyagot, zöldet és kéket és egy font trachát; *Euphemiának*, felszabadított rabszolgámnak három ruhaanyagot, egy kék selymet, egy fehéret és egy másik, zöld szövetet és harminchat nomismát tracheában; *Agathének*, felszabadított rabszolgámnak három

16 Αλίτρα (lat. *libra*) megfelel a font súlymértéknek, azaz 324–318 grammnak; vö. E. SCHILBACH, *Byzantinische metrologie. Handbuch der Altertumswissenschaft* XII. 4. München 1970, p. 277–278.

17 Eredetileg νόμισμα τραπεζίου – plur. τραπεζία konkáv formája miatt; a XI. század közepe óta forgalomban lévő bizánci arany pénzérme. Itt feltehetően az Alexios Komnénos által 1092-től veretett új és értékes tracheáról van szó.

18 A *nomisma* általában pénzérme, speciálisan a bizánci aranypénz (lat. *solidus*) neve, amely értékállóan a római-bizánci pénzrendszer alapjául szolgált Diocletianus császártól a XI. század közepéig. A *nomismát* ezután főleg mint elszámolási alapot használják. Vö. feljebb p. 94, 108.

19 A kizárólag a magyarokat jelölő népnév, az Οὐγγροι nőnemű alakja kis, korabeli helyesírási bizonytalansággal. A szóban forgó személy magyar eredetére utal Actes d'Ivion t. II. p. 175. – Ld. feljebb XV.–XVII. és lejjebb XXIII.–XXIV. forrást.

20 Török eredetű személynév lehet; vö. a XIII. századi tatár férfinak, Szvetoszlav bolgár cár apósának a nevével (Μαγκούσης; Gy. MORAVCSIK, *Byzantinoturcica*. Berlin 1958, Bd. II. p. 179).

21 A χάσδιον jelentése Du Cange s. v. szerint velurszerű anyag; feltehetően a selyemszövet valamilyen változatát jelölheti.

22 A szó 'takarót' és 'szövetdarabot', ruhaanyagot egyaránt jelenthet.

23 Nem görög eredetű név.

anyagot, egy kék selymet, és másik két szövetet, egy fehérét és zöldet és harminchat nomismát tracheában; *Prothymiának*, felszabadított rabszolgámnak három anyagot, egy selymet, egy fehér és zöld szövetet és harminchat nomismát tracheában; *Epileiktének*, felszabadított rabszolgámnak három anyagot, egy kék selymet és még két szövetet, egy fehérét és egy zöldet és harminchat nomismát tracheában; *Meliténének*, felszabadított rabszolgámnak három ruhaanyagot, egy kék selymet és másik két szövetet, egy fehérét és egy zöldet és harminchat nomismát tracheában; fent nevezett felszabadított rabszolgáim teljes ruházatukkal, ágyfelszerelésükkel és pénzeikkel mint saját tulajdonukkal rendelkezzenek. ...

... Jelen másolatot Jóannés Phoritész²⁴ notarios készítette november hó 4. napján, az indikción 7. és (a világteremtés) 6607. évében²⁵ az eredeti iratot aláíró tanúk jelenlétében, azaz

Geórgios Karabidasnak, a Szent Ménas templom²⁶ presbyterosának,
Basileiosnak, a mindenekfelett Szent és Könyörületes Istenszülő temploma²⁷ presbyterosának,

Kónstantinosnak, a mindenekfelett Szent Istenszülő tu Euktériu-templom²⁸ presbyterosának,

Nikétasnak, a Szent Miklós és Biglas-templom²⁹ presbyterosának,
Kónstantinos Lupadiótésnek, a Szent Pantaleimón tón Sophión-templom³⁰ presbyterosának,

24 Az eredeti végrendeletet és a másolatot a konstantinápolyi Phoronnál (a Forum Constantini baloldali porticusánál) lévő Theotokos-templom notariosa szerkesztette, amint Symbatios Pakurianos végrendeletének másolatát is 1093-ban (vö. Actes d'Ivion t. II. no. 44 és 46 p. 153, 168). A Θεοτόκος τοῦ Φόρου-templomról ld. R. JANIN, La géographie ecclésiastique de l'Empire Byzantin. Première partie. Le siège de Constantinople et le patriarcat oecuménique. T. III. Les Églises et les monastères. Paris 1969, p. 236–237.

25 Azaz 1098. november 4-én.

26 Cf. R. JANIN, op. cit. p. 333–335.

27 Cf. R. JANIN, op. cit. p. 176–177.

28 Csak itt szerepelő konstantinápolyi templom. Cf. R. JANIN, op. cit. p. 184.

29 Csak itt említett konstantinápolyi templom. Cf. R. JANIN, op. cit. p. 371.

30 Ismeretlen konstantinápolyi templom; valószínűleg a Sophia-kikötőtől keletre épült. Cf. R. JANIN, op. cit. p. 388.

Jóannés Sophiótésnek, császári klérikosnak és notariosnak,
és Kónstantinos Phorités,³¹ krités és tabullariosnak³² a jelenlétében.

Nikétas Xiphilinos³³ quaestor,³⁴ miután Mária nővérnek, Basilakios lányának a végrendeletéről készült jelen másolatot magával a még lezáratlan eredetivel összevetettem, és teljes egészében azonosnak találtam, aláírtam és megerősítésül lepecsételtem.

31 Vö. 24. jegyz.

32 *Krités*, magas rangú tisztviselő, a bírói, adminisztratív és pénzügyi jogi területeken működött. A *tabullarios* (notarios, tabellion, symbolographos, nomikos neveken is) a jegyző; legfőbb dolga az ügyek regisztrálása és az iratok hitelesítése volt.

33 Cf. Archives de l'Athos XIII. Actes de Docheiariou. Édition diplomatique par N. OIKONOMIDÈS. Paris 1984, p. 55–56; N. OIKONOMIDÈS, A Collection of Dated Byzantine Lead Seals. Washington 1986, p. 102.

34 Vö. 11. jegyz.

XIX. I. ALEXIOS KOMNÉNOS CHRYSOBULLONJA - ALEXII COMNENI CHRYSOBULLON

II. Isaakios (Angelos) császár (1185–1195) 1192 februárjában Konstantinápolyban egyezményt kötött Pisa városával, s ebben megerősítette azokat a privilégiumokat, amelyeket még I. Alexios Komnénos (1081–1118), majd unokája, Manuél Komnénos (1143–1180) adott a pisaiaknak, sőt újabb engedményekkel és konstantinápolyi koncessziókkal bővítette azokat.¹ Alexios Komnénos császárnak 1111-ben, majd Manuél Komnénosnak 1170-ben a Pisai Köztársasággal kötött egyezményei tehát az 1192-ben II. Isaakios Angelos által kiadott chrysobullonba illesztve maradtak fenn.²

1111-ben a bizánciak számára egész sor háború kezdődött újra. Ebben a helyzetben Alexios császár – feltehetően más itáliai erők mellett – a Pisai Köztársasággal való megegyezést gondolta célszerűnek. Ez év áprilisában küldte el az itáliai városállamba követét, Basileios Mesimeriost, s végül októberben kötötték meg a pisai kereskedők számára számos előnyt biztosító egyezményt. Ugyanakkor ellentételezésként – egyebek mellett – Pisa városa ígéretet tett arra, hogy ezután nem tesz olyan lépéseket, amelyek következtében a Bizánci Birodalom Horvátországban és Dalmáciában birtokolt területeit elveszítené. A szerződés szövegéből tehát világosan kiolvasható, hogy a teljesen a magyar király hatalma alatt álló Horvátországra és a részben a magyarok által birtokolt

1 A bizánciak egyidejűleg tárgyalásokat folytattak a genovaiakkal is, velük az egyezményt 1192. áprilisában kötötték meg. Vö. FR. MIKLOSICH – J. MÜLLER, *Acta et diplomata graeca medii aevi*. Tomus III. Vindobonae 1865, p. 25; F. DÖLGER, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches*. 2. Teil. Zweite, erweiterte und verbesserte Auflage Bearbeitet von P. WIRTH. München 1995, Nr. 1610 p. 310–311.

2 A rendkívül terjedelmes chrysobullon szövegét természetesen görögül és latinul egyidejűleg rögzítették. A egyezmény Pisában őrzött példánya maradt fenn s ebben a görög és a latin szöveg külön lapokon olvasható.

Dalmáciára Bizánc a XII. században igényt tartott. Az okmány rövid magyar vonatkozású részletét Györffy György közölte a *Diplomata Hungariae antiquissima I. (1000–1131)* kötetében.

Kiadás: Documenti sulle relazioni delle città Toscane coll'Oriente cristiano e coi Turchi fino all'anno MDXXXI. Raccolti ed annotati da G. MÜLLER. Firenze 1879, p. 40–49, a vonatkozó rész p. 45 (repr. Roma 1966).

Kézirat: Archivio di Stato Pisa, Atti Publici (diplomi) n. 17.

Egyéb kiadások: Fr. MIKLOSICH – J. MÜLLER, Acta et diplomata graeca medii aevi. Tomus III. Vindobonae 1865, p. 3–23. – Diplomata Hungariae antiquissima. Vol. I. Edendo operi praefuit G. GYÖRFFY. Budapestini MCMXCII, p. 389 (részlet).

Latin verzió: F. DAL BORGO, Dissertazioni supra l'istoria pisana e raccolta di scelti diplomi pisani. III. Pisa 1765, p. 147–163. – J. A. BUCHON, Nouvelles recherches historiques sur la principauté française de Morée. t. II. 2. Paris 1845, p. 12–22. – G. MÜLLER, Documenti sulle relazioni delle città Toscane coll'Oriente cristiano e coi Turchi fino all'anno MDXXXI. Firenze 1879, p. 49–58 (repr. Roma 1966). – J.-P. MIGNE, Patrologia Graeca t. 135. Parisiis 1887, col. 471–484. – I. ZEPOS – P. ZEPOS, Jus Graecoromanum. I. Athen 1930, p. 457–468.

Regesta: F. DÖLGER, Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches. 2. Teil. Zweite, erweiterte und verbesserte Auflage Bearbeitet von P. WIRTH. München 1995, Nr. 1255 p. 174 és Nr. 1607 p. 306–308.

Irodalom: J. A. BUCHON, Nouvelles recherches historiques sur la principauté française de Morée. t. II. 1. Paris 1844, p. 1. – E. v. MURALT, Essai de chronographie byzantine 1057–1453. Sanktpetersburg 1871, II. p. 110, 244. – G. MÜLLER, Documenti sulle relazioni delle città Toscane coll'Oriente cristiano e coi Turchi fino all'anno MDXXXI. Firenze 1879, p. XXVI–XXXIII. – B. KUGLER, Geschichte der Kreuzzüge (Allgemeine

Geschichte in Einzeldarstellungen. II. Hauptabt., 5. Teil) Berlin 1880, p. 88. – O. LANGER, Politische Geschichte Genuas und Pisas im 12. Jahrhundert (Historische Studien, 7.) Leipzig 1882, p. 9. – W. HEYD, Histoire du commerce du Levant au moyen âge. I. Leipzig 1885, p. 193, 230. – C. NEUMANN, Über die urkundlichen Quellen zur Geschichte der byzantinisch-venetianischen Beziehungen vornehmlich im Zeitalter der Komnenen: Byzantinische Zeitschrift 1 (1892) 372–378. – F. CHALANDON, Les Comnène. Études sur l'Empire Byzantin aux XIe et XIIe siècles. I. Essai sur le règne d'Alexis Ier Comnène (1081–1118). Paris 1900 (repr. New York 1971), p. 258–259. – A. SCHAUPE, Handelsgeschichte der romanischen Völker des Mittelmeergebiets bis zum Ende der Kreuzzüge. München 1906, p. 130, 250. – L. THALLÓCZY – C. JIREČEK – M. ŠUFFLAY, Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia I. Vindobonae 1913, p. 27. – M. ŠUFFLAY, Zu den ältesten kroatisch-ungarischen Beziehungen: Ungarische Rundschau 4 (1915) p. 888. – F. CHALANDON, The Earlier Comneni. The Later Comneni. In: Cambridge Medieval History IV. 1. Cambridge 1923, p. 344–345. – R. JANIN, Les sanctuaires des colonies latines à Constantinople: Revues des Études Byzantines 4 (1946) p. 171. – A. BON, Le Péloponnèse byzantin jusqu'en 1204. Paris 1951, p. 84. – F. DÖLGER, Die Urkunden des byzantinischen Kaisers Andronikos II. für Aragon-Katalonien unter der Regierung König Jakobs II. In: Byzanz und die europäische Staatenwelt. Ettal 1953, p. 130. – W. HEINEMEYER, Die Verträge zwischen dem oströmischen Reich und den italienischen Städten Genua, Pisa und Venedig vom 10. bis 12. Jahrhundert: Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde 3 (1957) p. 84, 89–92, 95, 98, 127–131, 133–134, 140. – G. OSTROGORSKY, Geschichte des byzantinischen Staates. München 1963, p. 303. – H. ANTONIADIS-BIBICOU, Recherches sur les douanes à Byzance. L'octava, le 'kommerkion' et les commerciaux, Paris 1963, p. 109. – A. PERTUSI, Monasteri e monaci italiani all'Athos nell' alto Medioevo. In: Le millénaire du Mont Athos. I. Chevetogne 1963, p. 218–219. – S. BORSARI, Il commercio veneziano nell' impero bizantino nel XII secolo: Rivista di storia italiana 76 (1964) p. 1000. – A. HOHLWEG, Beiträge zur Verwaltungsgeschichte des Oströmischen Reiches. München 1965, p. 139, 150. – W. HECHT, Die byzantinische Außenpolitik zur Zeit der letzten

Komnenenkaiser (1180-1185). Neustadt/Aisch 1967, p. 36-37, 48, 53-54. – F. DÖLGER - J. KARAYANNOPOULOS, Byzantinische Urkundenlehre, 1.: Die Kaiserurkunden. München 1968, p. 28, 94, 96-98. – Ch. M. BRAND, Byzantium confronts the West 1180-1204. Cambridge Mass. 1968, p. 58-59, 110, 207, 209, 211, 218, 233, 330, 369-370. – M. F. HENDY, Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081-1261 (Dumbarton Oaks Studies, 12.) Washington 1969, p. 212. – M. BALARD, Amalfi et Byzance (XIe - XIIIe ss.): Travaux et Mémoires 6 (1976) p. 87, 94. – F. THIRIET, La Romanie vénétienne au moyen âge. Paris ²1977, p. 40, 56. – M. BALARD, La Romanie génoise. I. Genova - Roma 1978, p. 20. – A. R. GADOLIN, Alexis I Comnenus and the Venetian Trade Privileges. A new Interpretation: Byzantion 50 (1980) p. 444. – R.-J. LILIE, Byzanz und die Kreuzfahrstaaten: Studien zur Politik des Byzantinischen Reiches gegenüber den Staaten der Kreuzfahrer in Syrien und Palästina bis zum Vierten Kreuzzug (1096-1204): Ποικίλα Βυζαντινά 1. München 1981, p. 79, 385. – E. MALAMUT, Les îles de la mer Égée de la fin du XIe siècle à 1204: Byzantion 52 (1982) p. 334. – R.-J. LILIE, Handel und Politik zwischen dem byzantinischen Reich und den italienischen Kommunen Venedig, Pisa und Genua in der Epoche der Komnenen und der Angeloi (1081-1204). Amsterdam 1984, p. 60, 69, 79, 231, 357, 381, 572. – C. OTTEN-FROUX, L'enregistrement du chrysobulle de 1192 aux Pisans: Revue des Études Byzantines 42 (1984) p. 241-248. – F. DÖLGER, Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches. 2. Teil. Zweite, erweiterte und verbesserte Auflage bearbeitet von P. WIRTH. München 1995, Nr. 1255, 1607. – MAKK F., Külföldi források és a korai magyar történelem (X-XII. század): Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 102 (1995) p. 29. – M. ANGOLD, The Byzantine Empire, 1025-1204. A political history. London-New York 1997², p. 167. – MAKK F., A Turulmadártól a kettőskeresztig. Szeged 1998, p. 100-101. – E. MALAMUT, Alexis Ier Comnène. Paris 2007, p. 430-431. – F. MAKK, Vom mythischen Vogel Turul bis zum Doppelkreuz. Herne 2012, p. 59-60.

...

Οἱ δὲ διαληφθέντες χρυσόβουλλοι λόγοι ἔχουσι καθὼς δηλωθήσεται· ὁ μὲν τοῦ βασιλέως δηλαδὴ κυροῦ Ἀλεξίου οὕτως ...

... Ἡμεῖς πάντες οἱ ἔποικοι τοῦ κάστρου καὶ τῆς χώρας Πίσσης ὑπισχνούμεθά σοι τῷ ἀγιωτάτῳ βασιλεῖ κυρῷ Ἀλεξίῳ καὶ τῷ κυρῷ Ἰωάννῃ τῷ ἡγαπημένῳ σου υἱῷ καὶ βασιλεῖ τῷ πορφυρογεννήτῳ, ὡς ἡμεῖς ὁ ἅπας Πισσαϊκὸς λαὸς ἀπὸ τῆς τοιαύτης ὥρας καὶ ἐς τὰ ἔμπροσθεν οὐκ ἐσόμεθα ἐν βουλῇ ἢ πράξει, δι' ἧς ὑμεῖς ἀπολέσετε τὴν βασιλείαν ὑμῶν ἢ τὴν Ῥωμανίαν ἢ τὰς νήσους τῆς θαλάσσης ἢ τὰς χώρας, ἃς νῦν κρατεῖτε ὑπὸ τὴν ὑμετέραν ἐξουσίαν καὶ ἃς ἀπὸ ταύτης τῆς ὥρας καὶ ἐς τὰ ἔμπροσθεν ἐπικτήσεσθαι μέλλετε ἀπὸ τε Χορβατίας, Δαλματίας καὶ τοῦ Δυρραχίου καὶ ἄχρι τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ αὐτῆς, οὔτε ἡμεῖς οἱ τῆς χώρας καὶ τοῦ κάστρου τῆς Πίσσης ἔποικοι συμφωνήσομεν μετὰ τινος προσώπου ἢ λαοῦ ἐχθραينوμένου τῇ ὑμετέρᾳ βασιλείᾳ πρὸς τὸ ἀφελεῖν ταῦτα ἀφ' ὑμῶν καὶ τῆς Ῥωμανίας

...

...

† ἈΛΕΞΙΟΣ ΕΝ ΧΡΙΣΤΩ ΘΕΩ ΠΙΣΤΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΚΑΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ῬΩΜΑΙΩΝ Ὁ ΚΟΜΝΗΝΟΣ.

... τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου λόγου τῆς βασιλείας μου βεβαίου καὶ ἀρραγοῦς διαμένειν ὀφείλοντος, μέχρις ἂν καθ' ὁλόκληρον συντηρῶσιν οἱ ἀναγεγραμμένοι πάντες τὰ ἀνωτέρω ἀναταχθέντα, γεγεννημένου κατὰ τὸν φεβρουάριον μῆνα τῆς παρούσης δεκάτης ἰνδικτιῶνος τοῦ ἑξακισχιλιοστοῦ ἑπτακοσιοστοῦ ἔτους, ἐν ᾧ καὶ τὸ ἡμέτερον εὐσεβὲς καὶ θεοπρόβλητον ὑπεσημήνατο κρατός. †

ἸΣΑΑΚΙΟΣ, ἘΝ ΧΡΙΣΤΩ ΘΕΩ ΠΙΣΤΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΚΑΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ῬΩΜΑΙΩΝ Ὁ ἈΓΓΕΛΟΣ.

(p. 43, 45, 49)

...
A meghatározott chrysobullos logosok³ pedig, amint látható, a következőképpen szólnak: a császáré, Alexios úré eképpen ...

...
... Mi valamennyien, Pisa városának és vidékének lakosai megígérjük neked, a legszentségebb császárnak, Alexios Úrnak, és Jóannés Úrnak, a te szeretett fiadnak, a bíorbanszületett császárnak⁴, hogy mi, az egész pisai nép ettől az órától kezdve és az ezutáni időben nem tervezünk és nem teszünk olyat, amelynek következtében elveszítitek uralmatokat vagy Rhómaniát⁵ vagy a tenger szigeteit vagy szárazföldi vidékeket, amelyeket most hatalmatok alatt tartotok, és amelyeket ettől az órától és az ezutáni időben meghódítani készültök Horvátországtól, Dalmáciától és Dyrrachiumtól egészen magáig Alexandreiáig.⁶ És mi Pisa városának és vidékének lakosai nem fogunk egyezkedni olyan személlyel vagy néppel, amelyik ellenséges a ti birodalmatokkal, a célból, hogy elragadják tőletek és Rhómaniától ezeket (ti. a területeket).

...
...† ALEXIOS KOMNÉNOS, A RÓMAIAK KRISZTUS ISTENBEN HÍVŐ CSÁSZÁRA ÉS EGYEDURALKODÓJA⁷

...
... császárságom jelen chrysobullos logosának pedig szilárdan és sértetlenül érvényben kell maradnia, ameddig valamennyi fent említett minden részletében tökéletesen betartja a fentebb elmondottakat; készült február hónapban az indikción tizedik, a (teremtés) hatezer

3 A chrysobullon egyik fajtája, a XI. századtól a legünnepélyesebb dokumentum, többnyire privilégiumok garantálására, nyugat-európai országokkal kötött egyezmények megerősítésére, új törvények közzétételére.

4 II. Jóannés Komnénos (1118–1143).

5 Azaz a Római (ebben a korban a Bizánci) Birodalmat.

6 A VII. század közepétől arab kézen lévő Alexandria említése jelzi – elsősorban a keresztesek számára –, hogy a bizánci császár igényt tart egykori területeire, a Földközi-tenger keleti partvidékére, nem mondott le Szíriáról és Palesztináról sem.

7 Amint a chrysobullos logos esetében szokás volt, itt is a császár bíborszínű tintával írt sajátkezű aláírása teljes titulussal szerepel.

hét századik évében,⁸ amikor is a mi kegyes és Istentől származó fenségünk is sajátkezűleg aláírta. †

ISAAKIOS ANGELOS, A RÓMAIAK KRISZTUS ISTENBEN HÍVÓ CSÁSZÁRA ÉS EGYEDURALKODÓJA⁹

⁸ 1192. február.

⁹ Ld. 7. jegyz.

XX. THEODÓROS PRODROMOS PANEGYRICUSA (XXX 173–228) – THEODORI PRODROMI PANEGYRICUS (XXX vv. 173–228)

A Komnénos-kori irodalom egyik legismertebb és legsokoldalúbb szerzője Theodóros Prodromos; művei a theológiai és filozófiai jellegű témáktól a retorika legkülönbözőbb műfajain át a költészet különböző formáiig, vagy éppen a szerelmi regényig ívelnek, a klasszikus mintákat követő prózai és verses alkotások, de közöttük a korabeli népnyelven írott művek is megtalálhatók. Életéről (1100 k.–1170 k.) keveset tudunk, az azonban egyértelmű, hogy sikereinek csúcsát Jóannés Komnénos császár (1118–1143) uralkodásának idején érte el. Számunkra az elsősorban az uralkodókhoz, illetve a császári család tagjaihoz írt mintegy 80 alkalmi költeménye érdekes, amelyekben – a verses panegyricus műfaját tovább fejlesztve – a császároknak (II. Jóannésnak és Manuélnak) és a bizánci arisztokrácia kiemelkedő képviselőinek a harci sikereit ünnepelte, vagy életük különböző jeles pillanatait (születés, házasságkötés, koronázás stb.) örökítette meg. Egyes pangyricusai II. Jóannés Komnénos és I. Manuél hadjáratainak megismeréséhez történeti forrásként is szolgálhatnak. Udvari karrierje feltehetően Jóannés Komnénos császár halála (1143) után véget ért, s végül szegényen, a Szent Apostolok templomának szerzeteseként halt meg. Kortársai körében nagy népszerűségnek örvendett, műveit, stílusát utánozták, és neve alatt számos ismeretlen szerző alkotását őrizte meg a hagyomány. Ma már egyértelműen elkülöníthetők és ugyancsak értékes történeti forrásként használhatók az ún. Manganeios Prodromos panegyricusai.

Moravcsik Gyula több prodromoszi alkalmi költeményrészletet szerepeltet szöveggyűjteményében.¹ Mivel azonban a számunkra érdekes verses panegyricusokat tartalmazó kritikai edíció csak 1974-ben, a

¹ Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Budapest 1984, p. 168–190.

nagy magyar tudós halála után jelent meg, Moravcsik Gyula nem rendelkezett a bizánci szerző egész életművét tartalmazó modern szövegkiadással² s nem ismerhetett meg egy olyan művet, amelynek egyértelmű magyar vonatkozása van. W. Hörandner kiadásában a XXX. sorszám alatt közölt verses panegyricusszal a bizánci szerző Manuél császárt (1143–1180) ünnepli 1149 karácsonyán (vagy 1150 vízkeresztkor)³, abból az alkalomból hogy Korfu szigetének 1149 nyarán történt visszafoglalása⁴ és más katonai sikerei után diadalmenetben visszatért Konstantinápolyba. Theodóros Prodromosnak erre a művére, illetve ennek magyar vonatkozására Makk Ferenc hívta fel a magyar kutatók figyelmét.

2 Az esetek egy tekintélyes részében a Migne Patrologia Graeca, ill. E. Miller kiadása alapján közli a szöveget. Szerencsére Rácz I., Bizánci költemények Manuel császár magyar hadjáratairól c. kötete (Magyar–Görög Tanulmányok, 16. Budapest 1941) rendelkezésre állt.

3 A művet 1149 karácsonyára datálja W. HÖRANDNER, Theodoros Prodromos Historische Gedichte. Wiener Byzantinische Studien, Band XI. Wien 1974, p. 348; M. MATHIEU, La Sicile normande dans la poésie byzantine: Bolletino del Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani 2 (Palermo 1954) p. 64, 70; F. MAKK, The Árpáds and the Comneni. Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century. Budapest 1989, p. 50, 51; P. MAGDALINO, The empire of Manuel I Komnenos, 1143–1180. Cambridge 1993, p. 54. Ezzel szemben 1150. január 6-ra teszi E. BLANGEZ-MALAMUT – M. CACOUROS, L'image des Serbes dans la rhétorique byzantine de la seconde moitié du XIIe siècle. In: Byzantium, Identity, Image, Influence. XIX International Congress of Byzantine Studies (Copenhagen, 18–24 August 1996). Major Papers. Ed. K. Fledelius. Copenhagen 1996, p. 120.

4 Korfu visszafoglalásáról és annak datálásáról ld. pl. F. CHALANDON, Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile. Tome II. Paris 1907 (Reprint New York 1969) p. 135, 139–145; F. CHALANDON, Les Comnène. Études sur l'Empire Byzantin au XIe et au XIIe siècles. Tome II. Jean Comnène (1118–1143) et Manuel I Comnène (1143–1180). Paris 1912 (Reprint New York 1961), p. 321–333; P. RASSOW, Zum byzantinisch-normannischen Krieg 1147–1149. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 1954, p. 215; P. MAGDALINO, op. cit. p. 53–54.

Kritikai kiadás: W. HÖRANDNER, Theodoros Prodromos Historische Gedichte. Wiener Byzantinische Studien, Band XI. Wien 1974, p. 349–362 (a bennünket érdeklő hely: p. 354–355).

Kéziratok: Codex Laurentianus Acq. e Doni 341 (saec. XVI.) ff. 126^r–131^r

Egyéb kiadások, fordítások: Theodóros Prodromos különböző műveinek korábbi kiadásairól tájékoztat MORAVCSIK Gy., Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai p.168. – MAKK F., Megjegyzések a II. Géza-kori magyar-bizánci konfrontáció kronológiájához: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica 67 (1980) p. 44 n. 13 (a lejjebb közölt szemelvény egy részének magyar fordítása). – F. MAKK, The Árpáds and the Comneni. Polical Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century. Budapest 1989, p. 50–51 (a lejjebb közölt szemelvény egy részének angol fordítása).

Irodalom: Az 1970 előtti munkákról tájékoztat MORAVCSIK Gy. i. m. p. 168–169. – F. CHALANDON, Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile. Tome II. Paris 1907 (Reprint: New York 1969) p. 135–149. – F. CHALANDON, Les Comnène. Études sur l'Empire Byzantin au XIe et au XIIe siècles. Tome II. Jean Comnène (1118–1143) et Manuel I Comnène (1143–1180). Paris 1912 (Reprint: New York 1961), p. 383–391. – C. GALLAVOTTI, Novi Laurentiani Codicis Analecta: Studi Bizantini e Neoellenici 4 (1935) p. 203–236. – V. LAURENT, La Serbie entre Byzance et la Hongrie à la veille de la quatrième Croisade: Revue Historique du Sud-Est Européen 18 (1941) p. 109–130. – C. GALLAVOTTI, Laurentiani codicis altera analecta: Atti della Accademia Nazionale dei Lincei. Anno 346, 1949. Serie VIII. Rendiconti. Classe di Scienze morali, storici e filologici. Vol. IV. Roma 1949, p. 352–379. – M. MATHIEU, Cinq poésies byzantines des VIe et XIIe siècles: Byzantion 22 (1953 [1954]) p. 131–142. – M. MATHIEU, La Sicile normande dans la poésie byzantine: Bolletino del Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani 2 (Palermo 1954) p. 64, 70. – R. BROWNING, The Patriarchal School at Constantinople in the Twelfth Century: Byzantion 32 (1962) p. 167–202 és 33 (1963) p. 11–40. – H. HUNGER, Die byzantinische

Literatur der Komnenenzeit. Versuch einer Neubewertung (Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Philologisch-Historische Klasse 105.) Wien 1968, p. 59–76. – E. CASPAR, Roger II (1101–1154) und die Gründung der normannisch-sicilischen Monarchie. Innsbruck 1904 (Repr. Darmstadt 1968), p. 377, 297–408. – B. FERJANČIĆ, Теодор Продром. In: *Fontes Byzantini historiam populorum Jugoslaviae spectantes. Tomus IV.* Beograd 1971, p. 173–183. – W. HÖRANDNER, Theodoros Prodromos Historische Gedichte. Wien 1974, p. 21–174, 348, 360–362. – МАКК F., Megjegyzések a II. Géza-kori magyar-bizánci konfrontáció kronológiájához: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica* 67 (1980) p. 43–44. – F. МАКК, Contribution à la chronologie des conflits hungaro-byzantins au milieu du XIIe siècle: *Zbornik radova Vizantološkog Instituta* 20 (1981) p. 25–41. – A. KAZHDAN – S. FRANKLIN, *Studies on Byzantine Literature of the Eleventh and Twelfth Centuries.* Cambridge 1984, p. 87–114. – A. KAMBYLIS, *Prodromea. Textkritische Beiträge zu den Historischen Gedichten des Theodoros Prodromos* (Wiener Byzantinische Studien, 11. Suppl.) Wien 1984, p. 12, 46, 54–64. – A. KAZHDAN, The aristocracy and the imperial ideal. In: *M. Angold, The byzantine Aristocracy IX–XII Centuries* (Collection B.A.R. International Series 221.) Oxford 1984, p. 46–47, 54–55. – C. VARZOS, Ἡ Γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν (Κέντρον Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν. Βυζαντινὰ κείμενα καὶ μελέται 20 α-β.) Thessalonike 1984. Vol. II. – F. МАКК, The Árpáds and the Comneni. Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century. Budapest 1989, p. 49–52, 142. – P. MAGDALINO, *The empire of Manuel I Komnenos, 1143–1180.* Cambridge 1993, p. 50–55. – P. STEPHENSON, Manuel I Comnenus and Geza II: A revised Context and Chronology for Hungaro-Byzantine Relations, 1148–1155: *Byzantinoslavica* 55 (1994) p. 251–277. – J. C. ANDERSON – M. J. JEFFREYS, The Sevastokratorissa's Tent: *Byzantion* 54 (1994) p. 8–18. – E. BLANGEZ-MALAMUT – M. CACOUROS, L'image des Serbes dans la rhétorique byzantine de la seconde moitié du XIIe siècle. In: *Byzantium, Identity, Image, Influence. XIX International Congress of Byzantine Studies* (Copenhagen, 18–24 August 1996). Major Papers. Ed. K. Fledelius. Copenhagen 1996, p. 97–122. – G. T. DENNIS, Imperial

Panegyric: rhetoric and reality, in: H. Maguire (ed.): *Byzantine Court Culture from 829 to 1204*. Washington 1997, p. 131–140. – МАКК F., *A Turulmadártól a kettőskeresztig*. Szeged 1998, p. 101. – P. STEPHENSON, *Byzantium's Balkan Frontier. A political study of the Northern Balkans, 900–1204*. Cambridge 2004, p. 222–226, 234–237. – M. FONT, *Emperor Manuel Comnenus and the Hungarian Kingdom: Byzantina et Slavica Cracoviensia V* (2007) p. 223–235. – W. HÖRANDNER, *Les conceptions du bon souverain dans la poésie byzantine*. In: P. Odorico, *L'éducation au gouvernement et à la vie. La tradition des «règles de vie» de l'Antiquité au Moyen Age*. Colloque international, Pise 18 et 19 mars 2005, organisé par l'École normale supérieure de Pise et le Centre d'Etudes byzantines, néo-helléniques et sud-est européennes de l'EHESS. *Autour de Byzance*, 1. Paris 2009, p. 103–114. – V. СТАНКОВИЋ, *Срби у поезији Теодора Продрома и Анонима Манганског* (Serbs in the poetry of Theodore Prodromos and Anonymous Manganeios): *Zbornik radova Vizantološkog Instituta* 43 (2006) p. 437–450. – I. VASSIS, *Das Vocabular des Festes in der mittelbyzantinischen Hofdichtung*. In: S. Kotzabassi – G. Mavromatis (Hrsg.), *Realia Byzantina*. (Byzantinisches Archiv, 22.) Berlin – New York 2009, p. 293–301. – M. JEFFREYS, *Versified press-releases on the role of Komnenan emperor: the public poems of Manganeios Prodromos*. In: G. Nathan – L. Garland (eds.): *Basileia: essays on imperium and culture in honour of E. M. and M. J. Jeffreys* (=Byzantina Australiensia, 17.). Brisbane 2011, p. 27–38. – F. МАКК, *Vom mythischen Vogel Turul bis zum Doppelkreuz*. Herne 2012, p. 60–61. – G. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΙΣ, *Philoprodromica*. Beiträge zur Textkonstitution und Quellenforschung der historischen Gedichte des Theodoros Prodromos. (Wiener byzantinische Studien, 19.) Wien 2012, p. 123–136.

ἀλλ' ἡ μὲν νησιωτικὴ τοῦ βασιλέως νίκη
 τῷ λόγῳ προπαρείληπται, καὶ ἀμυδρῶς ἐρρήθη,
 175 τὸ δ' ἐν θαλάσῃ τρόπαιον ἐδευτερολογήθη.
 τί δ' ἀλλ' ἡ χέρσος ἀμοιρεῖ βασιλικῶν τροπαίων

- οὐδ' ἔχομεν αὐχήματα καὶ παρὰ ταῖς ἡπείροις;
καὶ τίς ποτε λαμπρότερος ἄλλος ἀνάκτων ἄθλος
τῶν νέων δὲ ἡπειρωτῶν τοῦ βασιλέως ἄθλων,
- 180 οὓς κατὰ πάσης Δακικῆς καὶ πάσης Παιονίας
καὶ σύμπαντος Ἰλλυρικοῦ καὶ τῶν αὐτῷ προσχώρων
εὐτόλμως ἐναθλήσαντα καὶ μετ' ἀστέκτου ῥώμης;
τριχῇ γὰρ τῶν περὶ ἡμᾶς πραγμάτων τεμνομένων
εἰς ἡπειρον καὶ θάλασσαν καὶ τὰς ἐν μέσῳ νήσους
- 185 οὐκ ἔστιν ὅπερ τῶν τριῶν τούτων ἀφῆκας μέρος
ἀκόσμητον τοῖς ἄθλοις σου τῆς νέας ἐκστρατείας,
ὥς σοὶ καὶ μόνῳ, βασιλεῦ, ὑπὲρ τοὺς ἄλλους πάντας
τὴν κλῆσιν ἐφαρμόζεσθαι τὴν τοῦ τρισαριστέως
ὥς ἀριστεύσαντι πρὸς γῆν καὶ θάλασσαν καὶ νήσους.
- 190 τὰ μὲν οὖν νησιωτικὰ καὶ τὰ θαλάττια σου
ἐρρήθησαν, ὥς ἔφαμεν, συντόμως καὶ μετρίως,
τὸ δὲ τῆς ἡπειρωτικῆς θαῦμα σου στραταρχίας
αὐτὸς ὁ μέγας οὐρανὸς ἡμῖν ἀφηγησάσθω
ῥήξας βροντὴν ὥσει φωνὴν ἀμφὶ τὴν πᾶσαν κτίσιν
- 195 καὶ τὰς ἀπάντων ἀκοὰς ταύτη κατακτυπήσας.
κινεῖ γὰρ καὶ τὸν βάρβαρον ἀρχισερβοζουπάνον,
τὸν σὺν τὸν οὐρεσίτροφον, τὸν τρίδουλον ἐκ γένους,
ἄλογον θράσος καθ' ἡμῶν καὶ κατὰ τοῦ δεσπότου
συναιρομένας ἔχοντα τὰς Οὐγγρικὰς δυνάμεις,
- 200 τοῦ Σικελίας δράκοντος αὐτοὺς ὑποδραμόντος
καὶ δώροις περισαίοντος καὶ τὰς σπονδὰς κυροῦντος
ὥς τῆς ὁρμῆς τῆς κατ' αὐτοῦ τὸν βασιλέα στήσῃ,
ὅθεν καὶ ληϊσάμενος τινὰ τῶν ἡμετέρων
τάχει φυγεῖν ὑπέστρεφεν εἰς τὰς οἰκείας λόχμας.
- 205 ἀλλὰ τι γοῦν τὸ φρόνημα τοῦ βασιλείου κράτους
ἐπύθετο τὸ γεγονός, συνῆκε τὴν αἰτίαν
καὶ τίς ὁ τὴν Σερβουγγρικὴν ταύτην ἀνάψας μάχην,
ὥς σβέσῃ τὴν καθ' ἑαυτοῦ πυρπολουμένην φλόγα
καὶ τὸ μηχανῆμα κενὸν ἐλέγξῃ τοῦ βαρβάρου,
- 210 ὥς δύναιτο καὶ περὶ γῆν καὶ θάλασσαν πονεῖσθαι
καὶ Σικελοῖς ἀνταίρεσθαι κατὰ ταυτόν καὶ Σέρβοις,

μάλλον δὲ πᾶσιν ὁμαδὸν τοῖς ἀμφοπλιζομένοις,
 συντάττει μὲν τὸ ναυτικὸν καὶ καταρτίζει πρῶτον
 τὰς νῆας τὰς ἱππαγωγούς, τὰς σιτηγούς φορτίδας,
 215 τὰς νῆας τὰς φλογαγωγούς καὶ τὰς πολεμιστρίας
 εἰς ἀναρίθμητον πληθὺν ἀπάσας μετρουμένας,
 ἐγκατατίθουσιν αὐταῖς τῆς στρατιᾶς τὸ πλεόν,
 πάντας τροφίμους Ἄρεος, πάντας ἐθάδας μάχης,
 καὶ στρατηγούς περιφανεῖς αὐτοῖς ἐγκαταστήσας
 220 καὶ σύμπαντα τὰ κατ' αὐτοὺς ἀρίστως διοικήσας
 τοὺς μὲν ἐπλεῖν ἐκέλευσε κατὰ τῆς Σικελίας
 ὑπὸ θεῶ καὶ τῇ μητρὶ τῇ τούτου κυβερνήταις,
 αὐτὸς δὲ μοῖραν ἱκανὴν στρατιωτῶν εὐζώνων
 ἔθναδα καὶ Ῥωμαϊκὴν ἀπόλεκτον ἀθροίσας
 225 καὶ συλλαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ κατὰ πολὺ τὸ τάχος
 ὀλοχωρεῖ τῷ χαλινῷ κατὰ τῶν ἀλαστόρων
 ἀπροσδοκῆτως ἐμπεσεῖν ἐθέλων τοῖς βαρβάροις,
 ὥς ἂν αὐτὸν τὸν ἀρχηγὸν τῆς παροινίας ἔλῃ
 καὶ μὴ φυγῇ τὴν ἑαυτοῦ κερδάνη σωτηρίαν.

(p. 353–355)

177 τί δ' ἄλλ' : τί δ' ; ἀλλ' ... PAPAGIANNIS; παρὰ : περὶ GALLAVOTTI || 179
 fortasse ἡπειρωτικῶν vel τῶν ἡπειρωτῶν legendum || 180 Δακικῆς L || 202
 στής ἡ' L: στήσαι GALLAVOTTI || 205 ἀλλὰ τί L: ἀλλὰ τί GALLAVOTTI et
 PAPAGIANNIS, κράτους : κράτους ; PAPAGIANNIS || 207 ἀνάψειν GALLAVOTTI
 || 208 πυρπολλουμένην GALLAVOTTI || 210 ὥς δύναιτο : ὥς δύνηται /δυνηθῇ
 PAPAGIANNIS : ὅς δύναιτο KAMBYLIS || 215 πολεμιστρίας L GALLAVOTTI ||
 226 an ὕλοχαρεῖ legendum ?

...
 Ám a császár szigetekén szerzett győzelmének
 megörökítését felvállalta az ékesszólás, még ha homályosan
 175 hangzott is el, a tengeren nyert diadal megismétlődött.
 De mennyire részesül a szárazföld a császár győzelmeiből,
 nem szereztünk dicsőséget a szárazföldi területeken is?

Az uralkodóknak ugyan melyik másik háborúja nagyszerűbb
a császár iménti szárazföldi küzdelmeinél,⁵

- 180 amelyeket egész Dakia⁶ és egész Paionia⁷ szerte és
teljes Illyrikonban⁸ és az ezzel szomszédos területeken
bátran harcolt végig ellenállhatatlan erővel?
Mert miközben a bennünket körülvevő világ három részre
tagolódik:⁹ szárazföldre és tengerre és középen szigetekre,
185 e három közül nincs olyan hely, bármelyikhez érkezel is,
amelyiket ne ékesítenének a te legújabb hadjárataid
dicső tettei! Így egyedül hozzád illik, ó császár,
mindenki más fölött, a háromszor-legkiválóbb-férfiú
elnevezés, mivel szárazföldön, tengeren és szigetekeken is győztél.
190 Míg a szigetekeken és a tengeren végrehajtott tetteid
elhangzottak, amint tömören és mértéktartóan
elmondottuk, a te csodálatos szárazföldi hadjáratodat¹⁰
mesélje el nekünk maga a magas ég
mennydörgés kitörésével, a teremtet világ

5 A 173–179. és még markánsabban a 183–185. valamint a 189–193. sorokban a költő a földrajzi tér hármas tagolódását hangsúlyozza: tenger, szigetek szárazföld. A tenger és a szigetek említésével II. Roger és a szicíliai normannok ellen vívott háborúra (1147–1149) utal, míg a szárazföld (a szárazföldi győzelem) a szerb felkelők elleni harcra és megbüntetésükre (1149) alludál. A tengeri győzelmek a bizánci flottának 1149 első felében a normannokkal szemben elért sikereire céloz, a szigetekeken aratott győzelem Korfu visszafoglalását idézi fel. Cf. F. MAKK, *The Árpáds and the Comneni. Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century*. Budapest 1989, p. 50. – Vö. a 4., 11., 15–16. és 24. jegyz.

6 A *dákok* és *Dakia* archaizáló nép- és országnevet több nép megnevezésére használták a XII. századi bizánci szerzők, így a magyarokra is (pl. Anna Komnéné). Theodóros Prodromos azonban itt – kortársaihoz hasonlóan – a szerbeket, illetve a szerbek országát nevezi így.

7 *Paionia* a bizánci szerzőknél általában Magyarország értelmében szerepel.

8 *Illyrikon* (*Illyricum*), az egykori római provincia, majd a IV. századtól praefectura neve a XII. századi bizánci szerzőknél (pl. Anna Komnéné) a horvátok és szerbek által lakott észak-nyugat balkáni területeket jelöli.

9 Vö. a 5. jegyz.

10 Vö. a 5. jegyz.

195 szavát és a mindenség hangjait megzengetve.
 Mert esztelen vakmerőség hajtja ellenünk és ura¹¹ ellen
 a barbár szerb főzsupánt,¹² a hegyek táplálta¹³ vadkant,
 a származása révén háromszoros rabszolgát,¹⁴
 aki szövetséges magyar haderőkkel rendelkezik,¹⁵ miután
 200 Szicília sárkánykígyója¹⁶ megkörnyékezte és ajándékokkal

-
- 11 Manuél Komnénos bizánci császár (1143–1180). II. Jóannés Komnénos császár (1118–1143) döntő győzelmet aratott a szerbek felett, akik 1129-től kénytelenek voltak elismerni a vazallusi függést a Bizánci Birodalomtól. Először 1149-ben keltek fel ez ellen. Vö. pl. J. KALIĆ, Рашки велики жупан Урош II: Zbornik padova Vizantološkog Instituta 12 (1970) p. 35; G. OSTROGORKY, A bizánci állam története. Budapest 2001, p. 329–330.
- 12 II. Uroš raskai szerb uralkodó (1131–1155, másodszor 1155–1160 k). Róla ld. pl. J. KALIĆ, op. cit. p. 25, 35.
- 13 Homérosi reminiscencia; cf. Ilias XII 299 és Odysseia IX 292.
- 14 Vö. 11. jegyz.
- 15 II. Géza magyar királynak (1141–1162) édesanyja, Helena Uroš (I. Uroš leánya) révén nagybátyja a szerb főzsupán. – A magyar katonai segítség 1149-ben valószínűleg szerény lehetett, ezért nem említik a bizánci történeti művek. A magyar és a szerb uralkodók együttműködéséről ld. pl. МАКК F., Megjegyzések a II. Géza-kori magyar-bizánci konfrontáció kronológiájához: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica 67 (1980) p. 41–53; F. МАКК, Contribution à la chronologie des conflits hungaro-byzantins au milieu du XIIe siècle: Zbornik radova Vizantološkog Instituta 20 (1981) p. 25–41; F. МАКК, The Árpáds and the Comneni. Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century. Budapest 1989, p. 49–62; P. MAGDALINO, The empire of Manuel I Komnenos, 1143–1180. Cambridge 1993, p. 50–55; МАКК F., Magyar külpolitika (896–1196). Második, bővített és átdolgozott kiadás. Szeged 1996, p. 181–190; P. STEPHENSON, Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204. Cambridge 2004, p. 224–226, 237–238.
- 16 II. Roger, a szicíliai normann állam királya (1130–1154). Ld. pl. E. CASPAR, Roger II (1101–1154) und die Gründung der normannisch-sicilischen Monarchie. Innsbruck 1904 (Repr. Darmstadt 1968), p. 377, 397–408; F. CHALANDON, La domination normande en Italie et en Sicile. I. p. 355–404, II. p. 1–166; P. RASSOW, Zum byzantinisch-normannischen Krieg, 1147–1149: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 62 (1954) p. 213–218; P. LAMMA, Comneni e Staufer. I. Roma 1955, p. 85–147.

körbehízelegte őket,¹⁷ és szövetséget kötött (velük), hogy a császárt¹⁸ az ellene készülő hadjárat¹⁹ leállítására kényszerítse, amiért aztán ő,²⁰ rabolva-fosztogatva betört területeinkre,²¹ majd gyors futással visszatért saját odújába.

- 205 Ám miután a császári fenség elméje tudomást szerzett arról, ami történt, és megértette az okot, és hogy ki volt az, aki lángra gyújtotta ezt a szerb–magyar háborúskodást, hogy eloltsa az ellene fellobbantott lángot és bizonyítsa a barbár mesterkedésének hiábavalóságát,
- 210 minthogy képes szárazon és vízen egyidejűleg teljes erővel harcolni és a szicíliaiakkal és a szerbekkel, sőt valamennyi háborúra készülővel egyszerre szembeszállni, hadrendbe állította hajóhadát. Először a lovakat szállító hajókat, azután a gabonaszállító teherhajókat,
- 215 majd a tűzfegyvereket²² szállító és hadihajókat valamennyit, megszámlálhatatlan sokaságban, megfelelő arányba rendezve

17 Azaz II. Géza magyar királyt és II. Uroš szerb uralkodót. A magyar és szicíliai királyok dinasztikus kapcsolatairól, továbbá a két császár, III. Konrád és Manuél valamint Velence ellen felállt szicíliai – Welf – magyar szövetségről ld. pl. F. CHALANDON, *La domination normande en Italie et en Sicile*. I. p. 301, 347; F. MAKK, *The Árpáds and the Comneni. Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century*. Budapest 1989, p. 12–13, 38–40, 45–46, 50–52; P. MAGDALINO, *op. cit.* p. 50–55; MAKK F., *A magyar külpolitika (896–1196)* p. 183–188; P. STEPHENSON, *op. cit.* p. 224–226, 237–238.

18 Azaz Manuél bizánci császárt.

19 Ti. II. Roger szicíliai uralkodó ellen. Manuél császár a Bizánci Birodalom déli-italiai területeinek visszaszerzésére tervezett hadjáratot; ld. pl. F. CHALANDON, *La domination normande en Italie et en Sicile* II. p. 145; MAKK F., *Megjegyzések a II. Géza-kori magyar-bizánci konfrontáció kronológiájához*: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica* 67 (1980) p. 42–43; G. OSTROGORSKY, *A bizánci állam története*. Budapest 2001, p. 333.

20 Azaz II. Uroš.

21 A raškai szerbekkel szomszédos bizánci területekre.

22 A görögtűz (ὕγρον πυρ, folyékony tűz) az ellenséges hajók ellen kitűnően bevethető volt. Vö. pl. E. MCGEER, *Greek Fire: The Oxford Dictionary of Byzantium*. Ed. in chief A. P. Kazhdan. New York – Oxford 1991, Vol. II. p. 873.

vonta irányítása alá, katonák tömegét helyezte el azokon,
mindet Arés táplálta-nevelte,²³ harchoz szokott valamennyi,
és nagyszerű vezéreket állított följük,
220 és miután minden őket érintő dolgot a lehető legjobban
elrendezett,
parancsot adott a kormányosoknak, hogy Szicília felé kihajó-
zanak²⁴ az Isten és az Istenanya oltalma alatt.
Ő maga pedig, miután elegendő jól felszerelt katonát,
válogatott szövetséges és római²⁵ haderőt vont össze,
225 és vett magához, a gonosztevők ellen nagy gyorsasággal,
megegyezett kantárszárral, váratlanul akart a barbárokra tá-
madni, hogy a részeg elvakultság legfőbb vezérét elfogja,
és az, futással egérutat nyerve, ne menekülhessen el.

...

23 Klasszikus reminiscencia.

24 Manuél császár Avlonában Jóannés Axuch megas domestikos főparancsnok-
sága alá rendelte a flottát, amely Ancona érintésével dél-itáliai hadműveletekre
indult. Vö. pl. F. CHALANDON, La domination normande en Italie et en Sicile
II. p. 145; P. MAGDALINO, i. m. p. 54.

25 Római, azaz bizánci.

XXI. THEODÓROS CHRYSOBALANTITÉS FÖLDÁTADÁSI IRATA ARETÉ KRALAINA PARANCSÁRA – THEODORI CHRYSOBALANTITAE CHARTA CONFECTA IUSSU ARETAE KRALAINAE

Az egykori kis-ázsiai Priéné közelében létesült a Szent Niképhoros milétosi püspök által alapított, virágzó Hiera-Xérochoraphion monostor; ennek a levéltárából származó dokumentumokat tartalmazott az a manuscriptum, amely Itáliába kerülve szétszóródott, és egyes foliumai különböző helyekenn (Firenzében, Velencében, Milánóban, Bécsben) őrzött kódexek borítójába építve maradtak fenn. A szétszóródott iratok között az egyik – az elején és több más helyen sérült pergamenlapon – a Hiera-Xérochoraphion monostor korábbi jogait és kapott kedvezményeit erősíti meg egy elbirtokolt területre vonatkozóan. A szóban forgó okiratot a *panhypersebasté despoina*, Areté kralaina parancsára Theodóros Chrysobalantítés szerkesztette valószínűleg 1157-ben, a kis-ázsiai Maiandros folyó völgyében, Priéné közelében fekvő birtok (Akeros vagy Sampson ?) helyszínén.

A *kral* és *kralaina* cím a XII. században kizárólag a magyar királyokat és hitveseiket illette, tehát ebben az okiratban is egy magyar királynét jelöl. Az okiratra és annak a trónkövetelő Borisz özvegyéhez való valószínű kapcsolatára Makk Ferenc hívta fel a magyar történészek figyelmét.

Kiadás: N. WILSON – J. DARROUZÈS, Restes chartulaires de Hiéra-Xérochoraphion: *Revue des Études Byzantines* 26 (1968) p. 33–34, a magyar vonatkozású rész p. 34.

Kézirat: Codex Bodleianus Roe 9. (folio anterior) a^{r-v}

Irodalom: G. SCHLUMBERGER, Un sceu de plomb au nom d'un prince de famille royale de Hongrie au XIIe siècle au service de l'empire Byzantin en Asie: *Revue des Études Grecques* 32 (1919) p. 490–494. – N. WILSON – J. DARROUZÈS, Restes chartulaires de Hiéra-Xérochoraphion: *Revue des Études Byzantines* 26 (1968) p. 31–34. – D. I. POLEMIS, The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography. University of London. Historical Studies, Vol. XXII. London 1968, p. 79, 123–124. – V. LAURENT, Arété Doukaina, la kralaina: *Byzantinische Zeitschrift* 56 (1972) p. 35–39. – МАКК F., Magyar-bizánci kapcsolatok a XII. században. Kandidátusi értekezés. Szeged 1978, p. 123, 268. – R. KERBL, Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn zwischen 1050–1200 und ihr Einfluß auf das Arpadenkö nigreich (Dissertationen der Universität Wien). Wien 1979, p. 84–88. – МАКК F., Borisz, egy XII. századi magyar trónkövetelő: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Antiqua et Archaeologica. Supplementum VI*. Szeged 1987, p. 61–65. – F. МАКК, The Árpáds and the Comneni. Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century. Budapest 1989. p. 31–36. – F. МАКК, Boris, un prétendant du XIIe siècle: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Dissertationes Slavicae* 91 (1990) p. 41–53. – МАКК F., Külföldi források és a korai magyar történelem: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica* 102 (1995) p. 29–30. – МАКК F., A Turulmadártól a kettőskeresztig. Szeged 1998, p. 101. – F. МАКК, Vom mythischen Vogel Turul bis zum Doppelkreuz. Herne 2012, p. 60.

[Πρακτικὸν παραδόσεως. Ἀποκατάστασις]

||²⁶... μ(ηνὶ) σε(πτεμβρίῳ) (ινδικτιῶνος) ζ' ἔ(τους) ,ςχζ(.) ...

||³³...† Ὁ καθ' ὁρισμὸν ἔγγραφον τῆς πανυπερσέ(βαστης) ἀγ(ίας) μου κυρᾶς Ἀρετῆς τῆς κραλαίν(ης) τὴν παροῦσαν παράδοσιν καὶ ἀποκατά-
||³⁴στασ(ιν) ποιησάμενο(ς) Θε(ό)δ(ω)ρο(ς) ὁ Χρυ(σο)βαλαντίτ(ης) †

Εἶχε δὲ καὶ τὴν [διὰ] ||³⁵ μολίβδου σφραγίδαν ἔχουσιν τὸν ἄ(γιον)
Γεώργ(ιον) καὶ στίχ(ον). Ἀρετὴν τὴν δ[έσποιναν] σκέπης με μάρτυς †
(p. 33, 34)

[Földátadást rögzítő irat. Határkijelölés]

... ||²⁶ szeptember hónapban, az indikción 6. és a (világteremtés)
666(.)-ik évében.¹

... ||³³ † A jelen föld-átadást és határkijelölést a **panhypersebasté**
szentséges úrnőmnek, Areté² kralainának³ az írásbeli rendelkezése
alapján készítettem, Theodóros Chrysobalantítés †

1 A harmadik számot jelölő betű lehet „ζ” (= 7) vagy „ξ” (= 60) és a sor legvégén feltételezhető egy további betű is (6660 + X), ami az indictio 6. évével kombinálva 6666 lehet. Az a. m. 6666. szeptembere pedig 1157. szeptemberével azonos. – A dátum után a 16 tanú kézjegye következik.

2 Feltehetően megözvegyülése után, monostorba lépésekor vette fel az *Areté* nevet; vö. a 3. jegyzettel

3 A *kralaina* egyértelműen valamelyik magyar király feleségét vagy özvegyét jelöli, kérdés csupán az, melyikét? Az okirat kiadói, N. WILSON és J. DARROUZÈS (p. 31–32, 40) nem találtak valószínűsíthető megoldást; I. Géza (1074–1077) feleségére, Theodulos Synadénos lányára gondoltak, akiről tudjuk, hogy férje halála után visszatért Bizáncba. Ám ő sokkal korábban élt az irat rekonstruált, ill. kikövetkeztetett idejénél, ezért kronológiai okokból itt aligha jöhet számításba. Ezzel szemben V. LAURENT (*Areté Dukaina, la kralaina: Byzantinische Zeitschrift* 56 /1972/ p. 36–39) meggyőzően érvel Könyves Kálmán (1095–1116) el nem ismert fiának, a trónkövetelő és a bizánci udvarban hosszú évekig tartózkodó Borisz „Kalamanos” (1113–1156) feleségével, ill. özvegyével való azonosítás mellett. Borisz felesége a császári családdal a legközelebbi rokonságban levő Dukas-familia egyik leánya volt; fiuk, Kónstantinos Dukas „Kalamanos” ismert személy a Manuél-kori bizánci történelemben, főleg a kis-ázsiai háborúkban vett részt (ld. pl. G. SCHLUMBERGER, *Un sceau de plomb au nom d'un prince de famille royale de Hongrie au XIIe siècle au service de l'Empire Byzantin en Asie: Revue des Études Grecques* 32 /1919/ p. 490–494). Hozzá kapcsoló forrásokat közöl MORAVCSIK Gy., *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai* p. 190–191, 192. *

Van egy Szent Györgyöt ábrázoló ólompecsét⁴ is és egy sor: Mártír, oltalmaz engem, Areté despoinát.⁵

4 Az irat szerkesztője a hitelesítő pecsétet, amely nem maradt fenn, szavakkal leírja. LAURENT (op. cit. p. 37) idézi az itt szereplő pecsét hasonmását, amely ma a híres Dumbarton Oaks-i gyűjteményben (58. 106, n. 1642) található. A Dumbarton Oaks-i, előlapján ugyancsak Szent Györgyöt ábrázoló pecsét felirata a hátoldalon a következő: *Mártír, oltalmaz engem, Areté Dukainát*. Vö. a 3. jegyz.

5 Azaz „úrnőt”. Vö. a 3. és 4. jegyz

XXII. KONSTANTINOS KANITÉS SAKELLARIOS AKTÁJA (1167) – CONSTANTINI CANITAE SACELLarii CHARTA (an. 1167)

A kis-ázsiai Hiera-Xérochoraphion-monostor¹ egykori irattárához tartozott az a szerződés is, amely a konstantinápolyi patriarchátusi kincstár², ill. annak képviselője, Konstantinos Kanités³ és a Hiera-Xérochoraphion-monostor konstantinápolyi metochionjának⁴ előljárója között jött létre 1167. március 22-én a fővárosban. A több helyen sérült és a végén csonkult irat a patriarchátus, a metochion és a bérlők közötti jogi és pénzügyi feltételeket rendezte. Az okirat a protokollumban a jogi aktus résztvevőinek, a megkötés helyének és idejének megadása mellett megnevezi az aktuális uralkodókat titulusaikkal együtt. Ez számunkra azért érdekes, mert az uralkodók sorában a harmadik helyen szerepel *Alexios despotés*, a leendő III. Béla, magyar király (1172–1196). Az okiratra Makk Ferenc hívta fel a középkori magyar történelem kutatóinak figyelmét.

Kiadás: N. WILSON – J. DARROUZÈS, *Restes chartulaires de Hiéra-Xérochoraphion: Revue des Études Byzantines* 26 (1968) p. 24–26 (a releváns szöveg p. 24).

1 Ld. a XXI. dokumentum bevezetését.

2 A patriarchátus (a Hagia Sophia) kincstáráról ld. pl. A. KAZHDAN, *Sakellion: The Oxford Dictionary of Byzantium*. New York–Oxford 1991, vol. III. p. 1829–1830.

3 Konstantinos Kanités a konstantinápolyi Hagia Sophia székesegyház diakonosa és sakellariosa. A sakellariosról ld. pl. A. KAZHDAN, *Sakellarios: The Oxford Dictionary of Byzantium*. New York–Oxford 1991, vol. III. p. 1828–1829.

4 Egy nagyobb monostor által alapított, az anyaintézménytől függő, kisebb monostor.

Kézirat: Codex Ambrosianus P. 121 sup. f. 1^{vr}, 159^r = a^{r-v}, b^{r-v}.

Fordítás: A magyar vonatkozású részlet fordítása: KRISTÓ Gy. – МАКК F., III. Béla emlékezete. Budapest 1981, p. 52.

Irodalom: G. OSTROGOSKY, Urum-despotes. Die Anfänge der Despotenwürde in Byzanz: Byzantinische Zeitschrift 44 (1951) p. 448–460. – MORAVCSIK Gy., Bizánc és a magyarság. Budapest 1953 (Reprint: Makk F. bevezető tanulmányával, Budapest 2003) p. 87–93, 115–116. – R. GUILLAND, Études sur l’histoire administrative de l’Empire Byzantin. Le Despote: Revue des Études Byzantines 17 (1959) p. 53–54. – B. FERJANČIĆ, Деспоти у Византии и јужнословенским земљама. Београд 1960, p. 27. – L. STIERNON, B. Ferjančić, Despoti u Vizantiji i južnoslovenskim Zemljama (Die Despoten in Byzanz und den südslavischen Ländern). Recenzió: Revue des Études Byzantines 21 (1963) p. 291–292. – Gy. MORAVCSIK, Pour une alliance byzantino-hongroise (seconde moitié du XIIe siècle) In: Gy. Morvcsik, Studia Byzantina. Budapest 1967, p. 305–313. – N. WILSON – J. DARROUZÈS, Restes chartulaires de Hiéra-Xérochoraphion: Revue des Études Byzantines 26 (1968) p. 21–26. – Gy. MORAVCSIK, Byzantium and the Magyars. Budapest 1970, p. 89–94, 139–140. – P. WIRTH, Die Genesis der byzantinischen Despotenwürde im Lichte der zeitgenössischen Titulatur: Byzantina 5 (1973) p. 422–425. – A. P. KAŽDAN, Севастократори и деспоти в Византи XII в. (Sebastokratores und Despoten in Byzanz des 12. Jh.): Zbornik radova Vizantološkog Instituta 14–15 (1973) p. 41–44. – МАКК F., Magyar-bizánci kapcsolatok a XII. században. Kandidátusi értekezés. Szeged 1978, p. 179. – KRISTÓ Gy. – МАКК F., III. Béla emlékezete. Budapest 1981, p. 5–14. – A. FAILLER, Les insignes et la signature du despote: Revue des Études Byzantines 40 (1982) p. 171–186. – F. МАКК, The Árpáds and the Comneni. Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century. Budapest 1989, p. 77–79, 86–88, 96–101, 165–166. – P. MAGDALINO, The empire of Manuel I Komnenos, 1143–1180. Cambridge 1993, p. 200, 214–215. – МАКК F., Külföldi források és a korai magyar történelem (X–XII. század): Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica 102 (1995) p. 30. – МАКК F., Külföldi

források és a korai magyar történelem (X–XII. század): A Turulmadár-
től a kettőskeresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történelméről.
Szeged 1998, p. 102. – P. STEPHENSON, Byzantium's Balkan Frontier. A
Political study of the Northern Balkans, 900–1204. Cambridge 2004,
p. 247–259, 266–269, 282–284, 294. – F. ΜΑΚΚ, Vom mythischen Vogel
Turul bis zum Doppelkreuz. Herne 2012, p. 61.

Μηνὶ μαρτίῳ κβ' ἰνδικτιῶνος ιε' ἔτους) ,ζχοε'

||² Ἐν ὀνόματι τοῦ Π(ατ)ρ(ὸ)ς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πν(εύματος)
||³ καὶ τῆς κυρί(ως) καὶ ἀληθῶς ὑπερενδόξου εὐλογημένης ||⁴ δεσποίνης
ἡμῶν Θ(εοτόκ)ου καὶ ἀειπαρθ(έ)ν(ου) Μαρίας, ἐπὶ τῆς ||⁵ βασιλείας
τῶν εὐσεβεστάτων καὶ κοσμοπόθ(ή)τ(ων) ||⁶ καὶ ἐκ Θεοῦ ἑστεμμένων,
μεγάλων, νικητῶν καὶ εἰρηνοποι(ῶν) ||⁷ βασιλέων ἡμῶν, Μανουήλ
μεγάλου βασιλέως ||⁸ πορφυ(ρογεννή)του καὶ αὐτοκράτορο(ς)
Ῥωμαί(ων) τοῦ Κομνηνοῦ, ἔτει τῆς ||⁹ βασιλείας αὐτοῦ εἰκοστῷ τετάρτῳ,
καὶ Μαρίας τῆς ||¹⁰ εὐσεβεστάτης αὐγούστης, Ἀλεξίου δεσπότη καὶ
Μαρίας ||¹¹ τῆς εὐσεβεστάτης βασιλίσσης καὶ πορφυρογε- ||¹² ννήτου,
τῇ κβ' τοῦ παρόντο(ς) μαρτ(ί)ου μηνός(ς) τῆς νῦν τρεχούσης ||¹³
πεντεκαιδεκάτης ἰνδικτιῶνο(ς), ἔτ(ει) ἀπὸ κτίσεως ||¹⁴ κόσμου ,ζχοε',
ἐν ταύτῃ τῇ λαμπρᾷ καὶ θεοσώστῳ ||¹⁵ Κωνσταντινουπόλ(ει) νέᾳ
Ῥώμῃ, Κωνσταντῖνος διάκονος ||¹⁶ τῆς ἀγιωτάτης τοῦ Θ(εο)ῦ μεγάλης
ἐκκλησίας ||¹⁷ καὶ ἐπὶ τῆς π(ατ)ριαχικ(ῆς) σακέλλ(ης) ὁ Κανίτης ...

(p. 24,1–17)

*Március hónap 22-én, az indikción 15.
és a (világ teremtésének) 6675. évében⁵*

Az Atya, a Fiú és a Szentlélek, a fenségesen és
igazán fölötté dicsőséges, áldott úrnőnk,

5 Azaz Kr. u. 1167.

az Istenszülő és örökké szűz Mária nevében,
 a legkegyesebb és az egész világ által szeretett,
 Isten koronázta, hatalmas, győzedelmes és békeszerző császáraink
 uralkodása idején, amikor bíborbanszületett Manuél Komnénos,
 a nagy császár, a rómaiak egyeduralkodója,
 uralkodásának huszonnegyedik évében⁶ és amikor Mária
 a legkegyesebb Augusta,⁷ Alexios⁸ a despotés⁹ és

-
- 6 Manuél Komnénos 1143–1180-ig uralkodott, 24. uralkodási éve valóban 1167.
- 7 Antiochiai Mária (1140 k.–1182/1183), 1161-től Manuél második felesége, bizánci császárnő (az *Augusta* cím birtokosa).
- 8 II. Géza magyar király (1141–1162) másodszülött fia, Béla 1163-tól a bizánci császári udvarban élt Alexios néven mint Manuél császár lányának jegyese és leendő uralkodó. Vö. pl. F. CHALANDON, *Les Comnène. Études sur l'Empire Byzantin au XIe et au XIIe siècles*. Tome. II. Jean II Comnène (1118–1143) et Manuel I Comnène (1143–1180). Paris 1912 (Reprint New York 1961), p. 469–492; MORAVCSIK Gy., *Bizánc és a magyarság*. Budapest 1953 (Reprint Makk F. bevezető tanulmányával, Budapest 2003) p. 81–84, 87–93, 115–116; Gy. MORAVCSIK, *Studia Byzantina*. Budapest 1967, p. 305–313; Gy. MORAVCSIK, *Byzantium and the Magyars*. Budapest 1970, p. 82–84, 89–94, 139–140; KRISTÓ Gy. – MAKK F., III. Béla emlékezete. Budapest 1981, p. 5–14; F. MAKK, *The Árpáds and the Comneni. Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century*. Budapest 1989, p. 97, 165–166; P. MAGDALINO, *The empire of Manuel I Komnenos, 1143–1180*. Cambridge 1993, p. 200, 214–215.
- 9 A *despotés* titulust, mint a császár után a legmagasabb rangú személy, pl. a társcsászár, a kijelölt uralkodó kitüntető címét valószínűleg 1163-ban kreálta Manuél császár az udvarában tartott Béla (Alexios) számára. Vö. pl. G. OSTROGORSKY, *Urum-despotes. Die Anfänge der Despoteswürde in Byzanz*: *Byzantinische Zeitschrift* 44 (1951) p. 448–460; R. GUILLAND, *Études sur l'histoire administrative de l'Empire Byzantin. Le despote*: *Revue des Études Byzantines* 17 (1959) p. 52–89; B. FERJANČIĆ, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*. Београд 1960, p. 27; L. STIERNON, B. Ferjančić, *Despoti u Vizantiji i južnoslovenskim Zemljama* (Die Despoten in Byzanz und den südslavischen Ländern). Recenzió: *Revue des Études Byzantines* 21 (1963) p. 291–292; A. FAILLER, *Les insignes et la signature du despote*: *Revue des Études Byzantines* 40 (1982) p. 171–186.

bíborbanszületett Mária¹⁰ a legkegyesebb basilissa,¹¹
a jelen március hónap 22. napján, a most folyó indikción 15. és
a világ teremtésének 6675. évében, ebben a fényességes és Isten
oltalmazta Kónstantinupolisban, az Új-Rómában,¹²
Kónstantinos Kanités, Isten legszentebb nagytemplomának¹³
diakónusa és a patriarchai kincstár tisztviselője ...

10 Manuélnek és első feleségének, Sulzbachi Berta német hercegnőnek az 1150-es évek elején született leánya.

11 Ebben a korban a társcsászár feleségét, ill. jegyesét megillető titulus.

12 Konstantin városának, Konstantinápolynak alapításától (330-tól) kezdve egyik állandó megnevezése.

13 A konstantinápolyi Hagia Sophia székesegyház.

XXIII. LUKAS CHRYSOBERGÉS
KONSTANTINÁPOLYI PATRIARCHA ZSINATI
ACTÁJA - LUCAE CHRYSOBERGAE
PATRIARCHAE CONSTANTINOPOLITANI
ACTA SYNODALIA

A XII. század második felére, Lukás Chrysobergés konstantinápolyi patriarcha működése idejére (1157–1170) datálható az a zsinati határozatgyűjtemény, amely 20 különböző kérdést és az ezekhez adott válaszokat tartalmazza egyebek mellett a liturgiára, a penitenciára, a házasságra és a szerzetesi életre vonatkozóan. A 11. kérdés Nagy Szent Basileios 13. kánonjához kapcsolódva arra keresi a választ, hogy vajon a keresztény ember ugyanakkora bünt követ-e el és ugyanakkora legyen-e a büntetése, bűnhődése, ha a háborúban egy másik keresztény embert vagy pedig egy pogányt öl meg? A kérdést megvilágító konkrét példában a forrás a szerbekkel együtt említi a magyarokat is. Bár a zsinati acta néhány pontja (főleg tartalmilag) felbukkan más szerzők neve alatt is, s így ezek esetében kétséges lehet, hogy valóban Lukás Chrysobergés korának viszonyait tükrözik-e, a 11. kérdéssel és a válaszzal kapcsolatban (amint az Acta nagyobb része esetében) nem merült fel kétség a szerzőséget¹ és ezzel együtt a XII. század második felére történő datálást illetően.

A szövegre V. Grumel regestája alapján Holler László hívta fel a magyar kutatók figyelmét. Holler nyomán Makk Ferenc szintén megemlítette a forrást, ám azzal behatóan nem foglalkozott. A rövid szöveg II. Géza (1141–1162) és III. István (1162–1172) magyar királyok valamint Manuél császár (1143–1180) között 1149-től megszakításokkal 1167-ig

1 М. Красноженъ (recenzió): А. И. Алмазовъ, : Неизданные канонические ответы Константинопольскаго патріарха Луки Хризоберга и митрополита Родосскаго Нила. Одесса 1903: Византийский Временник 11 (1904) p. 174–175; V. GRUMEL, Les registres des actes du patriarchat de Constantinople. Vol. I. Fasc. III. Nr. 1107. Paris 1947, p. 140–142.

tartó harcokra utal. A szerbek és a magyarok – ismereteink szerint – az 1149–1155 között zajló háborúban harcoltak együtt

Kiadás: А. И. Алмазовъ, Неизданные каноническіе ответы Константинопольскаго патріарха Луки Хризоберга и митрополита Родосскаго Нила. Одесса 1903, p.18–49 (orosz fordítással); a vonatkozó részlet p. 37–38.

Kézirat: Codex Ivireon. 382 (saec. XV.).

Regesta: V. GRUMEL, Les registes des actes du patriarcat de Constantinople. Vol. I. Les actes des patriarches. Fasc. III. Les registes de 1043 à 1206. Paris 1947. Nr. 1107, p. 140–141.

Irodalom: А. И. Алмазовъ, Неизданные каноническіе ответы Константинопольскаго патріарха Луки Хризоберга и митрополита Родосскаго Нила. Одесса 1903, p. 1–10, 17–49. – М. Красножёнъ: А. И. Алмазовъ, Неизданные каноническіе ответы Константинопольскаго патріарха Луки Хризоберга и митрополита Родосскаго Нила. Одесса 1903 (recenzió): Византийский Временник 11 (1904) p. 174–175. – Е. Бенешевич, А.И. Алмазовъ, Неизданные каноническіе ответы Константинопольскаго патріарха Луки Хризоберга и митрополита Родосскаго Нила. Одесса 1903 (recenzió): Журнал министерства нар. просвещения. 1904 январ, p. 239–244. – V. GRUMEL, Les registes des actes du patriarcat de Constantinople. I. Fasc. III. Paris 1947, p. 140–142. – HOLLER L., A magyar korona néhány alapkérdéséről: Századok 130 (1996) p. 943. – МАКК F., A Turulmadártól a kettőskeresztig. Szeged 1998, p. 102. – F. МАКК, Vom mythischen Vogel Turul bis zum Doppelkreuz. Herne 2012, p. 61.

Ζητήματα ἃπερ ἔλυσεν ὁ πατριάρχης Λουκᾶς

Ἑρώτησις

Κανὼν ἐστὶ τοῦ μεγάλου Βασιλείου ὁ λέγων, ὅτι οἱ ἐν πολέμοις ἐξερχόμενοι, σφάττοντες καὶ σφαζόμενοι, τριετίαν, ἵνα ἐπιτιμῶνται· ἄρα ἐπίσης μέλλει εἶναι τὸ ἐπιτίμιον, εἴτε εἰς Τοῦρκον συμβῇ, εἴτε εἰς Οὐγγρον καὶ Σέρβον;

Ἀποκρίσις

Ἐὰν ἄμφω ἐχθροὶ καὶ πολέμιοι, οὐδὲν δεήσει ἕτερος πρὸς ἕτερον.

(p. 37-38)

Kérdések és Lukas patriarcha válaszai

Kérdés

Nagy Basileios kánonja így hangzik: háborúba vonulva, gyilkolva és gyilkoltatva tartassék tiszteletben a hároméves bűnbánati vezeklés²; így

2 Nagy Szent Basileios kánonjának eredeti szövege magyarul így hangzik: „A háborúban elkövetett emberölést atyáink nem számították gyilkosságnak. Véleményem szerint így elnézőek akartak lenni azokkal szemben, akik az igazságosság és a vallás védelmét vállalták. Talán jó lesz azt tanácsolni nekik, hogy csupán a közösségben (=Eucharishtiában) való részesedéstől tartózkodjanak három évig, mert a kezük nem tiszta.” ERDŐ P. ford. in: A kappadókiai atyák (Vanyó L. szerk.). Ókeresztény Írók 6. Budapest 1983, p. 266. Vö. P. P. JOANNOU, Discipline générale antique (IVe –IXe s.) t. I, 2. Les canons des Pères Grecs. (Pontificia Commissione per la Redazione del Codice di Diritto Canonico Orientale. Fonti. Fascicolo IX) Grottaferrata 1963, p. 90;

tehát egyenlőnek kell lennie a penitenciának, akár türkkal³, akár magyarokkal⁴ és szerbekkel⁵ találkozik össze az ember (a háborúban) ?

Válasz

Ha mindkettő ellenség és ellenfél, semmiben nem különbözik egyik a másiktól.

-
- 3 Azaz szeldzsuk törökkel. A szöveg a Komnénos-dinasztia császárainak kis-ázsiai háborúira utal. Ezekről ld. pl. P. Magdalino, *The empire of Manuel I Komnenos, 1143–1180*. Cambridge 1993, p. 76–78; L. Bréhier, *Bizánc tündöklése és hanyatlása*. II. k. (=Bizánc világa I.) Budapest 1997, p. 322–324, 326–327, 329; G. OSTROGORSKY, *A bizánci állam története*. Budapest 2001, p. 330, 337.
- 4 Elsősorban az 1149-től zajló magyar-bizánci háborúkra utal; ezekről ld. pl. F. CHALANDON, *Les Comnène. Études sur l'Empire byzantin aux XIe et XIIe siècles*. Vol. II. Jean II Comnène et Manuel Comnène. Paris 1912, p. 399–415; 469–492; MAKK F., *Megjegyzések II. Géza történetéhez: Acta Universitatis de Attila József Nominatae*. Acta Historica 62 (1978) p. 3–23; MAKK F., *Megjegyzések a II. Géza kori magyar-bizánci konfrontáció kronológiájához: Acta Universitatis de Attila József Nominatae*. Acta Historica 67 (1980) p. 41–56; MAKK F., *Megjegyzések III. István történetéhez: Acta Universitatis de Attila József Nominatae*. Acta Historica 66 (1979) p. 29–43; MAKK F., *A XII. századi főúri csoportok értékeléséhez: Acta Universitatis de Attila József Nominatae*. Acta Historica 71 (1981) p. 29–35; KRISTÓ GY. – MAKK F., *III. Béla emlékezete*. Budapest 1981, p. 5–14; F. MAKK, *Contributions à la chronologie des conflits hungaro-byzantins: Zbornik radova Vizantološkog instituta* 20 (1981) p. 25–40; MAKK F., *Magyarország a 12. században*. Budapest 1986, p. 149–181; F. MAKK, *The Árpáds and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century*. Budapest 1989, p. 42–106; P. MAGDALINO, op. cit. p. 53–57, 78–83; MAKK F., *Magyar külpolitika (896–1196)*. A Szegedi középkortörténeti Könyvtár 2. (Második, bővített, átdolgozott kiadás). Szeged 1996, p. 188–190, 193–205; L. BRÉHIER, op. cit. p. 329–331; G. OSTROGORSKY, op. cit. p. 333, 336–337; P. STEPHENSON, *Byzantium's Balkan Frontier. A political Study of the Northern Balkans, 900–1204*. Cambridge 2004, p. 222–226, 229–234.
- 5 Feltehetően az 1149-től zajló szerb-bizánci, ill. magyar-szerb-bizánci háborúkra utal. A bizánci függőségből szabadulni törekvő szerb vezetők ugyanis legtöbbször a magyarokkal szövetségben harcoltak a császár ellen; ld. pl. F. CHALANDON, op. cit. p. 383–398; F. MAKK, *The Árpáds* p. 49–55, 59, 61, 92; P. MAGDALINO, op. cit. p. 54–56, 78–83; L. BRÉHIER, op. cit. p. 329–331; G. OSTROGORSKY, op. cit. p. 333, 335–336; P. STEPHENSON, op. cit. p. 224–226, 228–234.

XXIV. NIKOLAOS KAMPANOS ÉS DÉMÉTRIOS SPARTÉNOS PRAKTIKONJA (1262) – PRACTICON NICOLAI CAMPANI ET DEMETRII SPARTENI (an. 1262)

Az Iviron-monostor archívumában maradt fenn annak a Nikolaos Kampanos sebastos,¹ prokathémenos² és Démétrios Sparténos³ sebastos által 1262. márciusában kiadott praktikonnak⁴ ólompecsétes eredeti

-
- 1 Nikolaos Kampanos kizárólag ebben az okiratban szerepel; cf. Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit. CD ROM-Version. Wien 2001, no. 10832. Geórgios Akropolitész említ egy Kampanos nevű férfit Thessalonikének a Palaiologosok általi visszaszerzése (1246) kapcsán (Georgii Acropolitae Opera. Rec. A. HEISENBERG. Leipzig 1903. I. p. 79–80). Lehetséges, hogy azonos az itt szereplő Nikolaos Kampanossal; vö. 3. jegyz. – A *sebastos* titulus a XI. század végétől került be a bizánci hierarchiába, s a legmagasabb rangúak, leggyakrabban a császári család tagjai viselték. A XIII. század végétől veszített presztízséből. Vö. A. KAZHDAN, Sebastos: The Oxford Dictionary of Byzantium. Editor in chief: A. P. Kazhdan. New York – Oxford 1991. Vol. III. p. 1862–1863.
 - 2 A *prokathémenos* a XII. század közepétől a császári adminisztráció vezető beosztású tisztviselőjének a megnevezése. Cf. A. KAZHDAN, Prokathemenos: The Oxford Dictionary of Byzantium. Editor in chief: A. P. Kazhdan. New York – Oxford 1991. Vol. III. p. 1729.
 - 3 Démétrios Sparténos 1265-ben bekövetkezett halálát említi a Chilandar monostor egyik aktája (Archives de l'Athos. Tome XX. Actes de Chilandar I. Des origines à 1319. Édition diplomatique par M. ZIVOINOVIC, Ch. GIROS, V. KRAVARI. Paris 1995, no. 7, p. 125). Kampanossal együtt egy keresztnév nélkül említett Sparténosról is szól Geórgios Akropolitész (Georgii Acropolitae Opera. Rec. A. HEISENBERG. Leipzig 1903, I. p. 79–80) Thessalonikének a Palaiologosok általi visszaszerzése (1246) kapcsán (vö. feljebb 1. jegyz.). Ld. még Archives de l'Athos VIII. Actes de Lavra II. De 1204 à 1328. Édition diplomatique par P. LEMERLE, A. GUILLOU, N. SVORONOS, D. PAPACHRYSSANTHOU. Texte. Paris 1977, p. 136–138; Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit. CD ROM-Version. Wien 2001, no. 26495.
 - 4 A *praktikon* az adólista XI. század óta használatos elnevezése, amely tartalmazza az egyének és a vallási intézmények által birtokolt földek, az ott élő paroikos-

példánya, amelyben Thessaloniké thema szóban forgó két tisztségviselője – a VIII. Michaél Palaiologos császár (1259–1282) parancsára végrehajtott adóösszeírás során – birtokokat és ott élő paroikosokat⁵ helyezett vissza Ivion joghatósága alá⁶ Hierissosban, Kamenában, Herméleában,⁷ és más helyeken. Az okirat azért érdekes számunkra, mert két „Magyar” melléknevű személyt is említ. Kamena falu paroikosai között szerepel egy *Nikolaos Unkros* nevű férfi. Másrészt az adórevízió során Theodosios Skaranos szerzetes⁸ bemutatta a két tartományi tisztviselőnek a császár korábbi rendelkezését, amely szerint ő (azaz Theodosios Skaranos) rendelkezett néhány herméleiai lakos, köztük saját veje, *Jóannés Ungros* felett. Az új császári rendelkezés szerint azonban a szóban forgó paroikosoknak, köztük Skaranos vejének is, az Ivion-monostor alá kell tartoznia.

Az oklevélben említett két férfiről nem tudunk közelebbit. Jóannés Ungrosról feltételezhető, hogy előkelőbb körökben is megfordulhatott, ahol későbbi apósával ismeretségbe kerülhetett, aki aztán hajlandó volt

családok, valamint a fizetendő adók listáját. Vö. M. C. BARTUSIS, *Praktikon: The Oxford Dictionary of Byzantium*. Editor in chief: A. P. Kazhdan. New York – Oxford 1991. Vol. III. p. 1711.

5 Az okirat pontos listát ad az egyes helyeken élő paroikosokról, név szerint, családtagjaikat is megnevezve.

6 Konstantinápolynak a keresztések általi elfoglalása (1204) után a latin uralom alatt mintegy félévszázados hanyatlás és pusztulás következett Ivion, Lavra és a többi athosi monostor történetében. A bizánci adminisztrációnak Makedoniában történt stabilizációjával egyidejűleg VIII. Michaél Palaiologos császár 1259-ben kibocsátott chrysobullonjával helyreállította Ivion-monostor korábbi birtokjogait, sőt újabbal is gyarapította (vö. *Actes d'Ivion III. = Archives de l'Athos XVIII*. Paris 1994, p. 3–32, valamint *acte no. 58 p. 87–92*).

7 L. a 2. sz. térképet.

8 *Theodosios Skaranos*ról annyit tudunk, hogy 1262 előtt megözvegyült, szerzetesi fogadalmat tett, és a chalkidikéi Hagios Élias monostorhoz tartozó Theométór és Archontissés metochion előjárója lett. Ebben a minőségében kapott a császártól földet és az azon lakó paroikosokat. 1290–1293 táján halt meg, miután a metochiont az athosi Xéropotamu-monostorra hagyta (végrendeletét ld. *Archives de l'Athos. Tome III. Actes de Xéropotamou* ed. J. BOMPAIRE. Paris 1964, no. 9.). Vö. *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*. CD ROM Version. Wien 2001, no. 26036.

hozzáadni leányát.⁹ Az mindenesetre figyelemreméltó, hogy egyes források szerint¹⁰ VIII. Michaél seregében kun és magyar segédcsapatok is harcoltak az 1259 őszén az epirusi-frank koalícióval vívott pelagoniai csatában.

Az 1262-ben készült ivironi okiratra Baán István hívta fel a figyelmet, amiért hálás köszönettel tartozom. A magyar szakemberek számára először itt és most jelenik meg nyomtatásban a praktikon számunkra tanulságokat hordozó része – magyar fordításban is.

Kiadás: Archives de l'Athos XVIII. Actes d'Ivion III. De 1204 à 1328. Édition diplomatique par J. LEFORT, N. OIKONOMIDÈS, D. PAPACHRYSSANTHOU, V. KRAVARI, avec la collaboration d'H. MÉTRÉVÉLI. Texte. Paris 1994, p. 96–103.

Kézirat: Archivum Ivir. no. 62.

Egyéb kiadások: Korábban kiadatlan. Az ólompecsétet viszont publikálta N. OIKONOMIDÈS, A Collection of Dated Byzantine Lead Seals. Washington 1986, no. 138.

Irodalom: I. ΙΒΕΡΙΤΗΣ, Ἡ Ἐπιρροή: Grégorios Palamas 17 (1933) p. 15–16. – F. DÖLGER, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges. München 1948, p. 331. – F. DÖLGER, Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches. 3. Teil. Regesten von 1204–1282. München 1952, no. 1867 p. 31–32. – A. E. LAIOU-THOMADIKIS, Peasant Society in the Late Byzantine Empire. Princeton 1977, p. 29. – J. LEFORT, Une exploitation de taille moyenne au XIIIe siècle en Chalcidique. In: Ἀφιέρωμα στὸν Ν. Σβορώνο I. Rhéthymno 1986, p. 362–372. – Archives de l'Athos XVIII. Actes d'Ivion III. De 1204 à 1328. Édition diplomatique par

9 Az athosi irat nem nevezi meg Jóannés Ungros feleségét; mindenesetre Skaranos monostorba vonulása után is gondoskodott vejéről, aki nem rendelkezett vagyonnal.

10 Ld. pl. a Moreai Krónikát (Moravcsik Gy., Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai, p. 316–319).

+ Τὴν ἀπογρα(φὴν) τοῦ θέμ(α)το(ς) Θε(σσαλονίκης) ποιοῦντες καθ' ὀρισμ(ὸν) προσκυνητ(ὸν) τοῦ κρατ(αιοῦ) (καὶ) ἀγίου ἡμῶν αὐθ(έν)του (καὶ) βασιλέ(ως), (καὶ) ἐκάστω ἀποκαθιστῶντ(ες) ἐμμέν(ειν) ἐν τῇ οἰκίᾳ ||² αὐτοῦ οἰκονομία, τ(οῖς) εὐαγέσι τὲ φροντηστηρίοις ἀναθεωρήσαντες (καὶ) ἀποκαταστήσαντ(ες) τούτ(ων) ἐν [ἐκ]αστ(ον) ἔχ(ειν) τὸ ἴδιον, μετὰ τῶν ἄλλ(ων) ||³ εὐρομ(εν) (καὶ) τ(ὴν) σεβασμί(αν) μο(νὴν) τῶν Ἰβήρων τ(ὴν) πε(ρι) τὸ Ἄγ(ιον) Ὅρο(ς) διακειμ(ένην) ἔχουσ(αν) ταῦτα, διδ(ο) (καὶ) παραδεδωκαμ(εν) αὐτὴν οὕτω.

||⁴ Χωρίον ὁ Ἱερισσό(ς) ...

...

||⁶⁸ Ἐτ(ε)ρ(ον) χωρί(ον) τὰ Κάμενα. ...

...

||⁷⁸ Νικόλ(αος) ὁ Οὐγκρο(ς), ἔχ(ει) (γυναῖκα) Μαρί(αν), ἄπ(αις), ἄπορο(ς), (νόμισμα) ἔν. Νικό(λαος) ὁ Κατζικᾶς, ἔχ(ει) (γυναῖκα) Μαρί(αν), παῖδ(ας) Ἀθανά(σ)ι(ον) (καὶ) Ἄνν(αν), (νομίσματα) β'.

...

||⁸² Ἐπεὶ δὲ ὁ ὀσιώτ(α)το(ς) (μον)αχὸ(ς) κύ(ρ) Θεοδόσιο(ς) ὁ Σκαράνο(ς) ἐνεφάνισ(εν) ἡμ(ῖν) ὀρισμ(ὸν) προσκ(υνη)τ(ὸν) τοῦ κρατ(αιοῦ) (καὶ) ἀγ(ίου) ἡμ(ῶν) αὐθ(έν)του (καὶ) βασιλ(έως) διοριζόμε(ν) νο(ν) ἡμ(ῖν) ὡς ἂν παραδόσωμ(εν) τούτῳ πρὸ(ς) τ(ὴν) τοιαύτ(ην) σεβασμί(αν) μο(νὴν) ||⁸³ τ(ῶν) Ἰβήρ(ων) ἀφ' ὧν προκατεῖχ(εν) ἀν(θρώπ)ους τιν(άς), πρὸ(ς) δὲ (καὶ) τοῦ αὐθ(έν)του ἡμ(ῶν) τοῦ πανευτυχεστ(ά)του μ(ε)γ(ά)λου δεσπότου, ἐξ ὀνόμ(α)τος τούτ(ους) διαλαμβάνοντα, παραδεδώκαμ(εν) πρὸ(ς) τ(ὴν) μο(νὴν) τούτ(ους) οὕτω. ||⁸⁴ ...

...

||⁹¹ ... Ἀλλὰ δὴ (καὶ) Ἰω(άννης) ὁ Οὐγγρο(ς) γα(μβρ)ὸ(ς) τοῦ Σκαράνου, ἀκτ(ή)μ(ων), ὀφείλει παρὰ τ(ῆς) μο(νῆς) κατέχεσθ(αι), (νομίσμα)το(ς) (ἥμισυ). ...

||⁹² Εἰς τ(ὸν) Κάτω Βολβ(όν). ...

||¹¹⁴ ... Ἐπὶ τούτῳ γὰρ ἐγεγόνει (καὶ) τὸ παρ(ὸν) ἡμέτερ(ον) γράμμα, ὃ (καὶ) συνήθ(ως) πιστωθ(έν) (καὶ) τῇ μολυβ- ||¹¹⁵ δίνη βούλλη κ(α)τὰ συνήθει(αν) βεβαιωθ(έν), ἐπεδόθη τῷ μέρει τ(ῆς) ρηθείσ(ης) σεβασμί(ας) μο(ν)ῆς δι' ἀσφάλει(αν), μη(ν)ὶ Μαρτ(ίω) (ἰνδικτιῶνος) ε'.

+ Οἱ ||¹¹⁶ δοῦλοι τοῦ κρατ(αιοῦ) (καὶ) ἀγίου ἡμῶν αὐθ(έν)του (καὶ) βασιλ(έως), ὃ τε προκαθήμ(εν)ο(ς) Θε(σσαλο)ν(ίκης) ||¹¹⁷ Νικόλαος σε-
 βαστος ο Κά<μ>πανος, ||¹¹⁸ Δημ(ή)τρ(ιος) σε(βαστὸς) ο Σπαρτηνός +
 (p. 96, 100, 101, 102–103)

+ Hatalmas és szentséges teljhatalmú uralkodónk és császáruk¹¹ mélyen tisztelt parancsa szerint végrehajtottuk Thessaloniké thema adóösszeírását, és mindenkinek visszaállítottuk korábbi adójárulékát,¹² és miután a szent elmélyülés helyeivel¹³ kapcsolatosan alapos vizsgálatokat folytattunk s elrendeltük, hogy mindegyikük birtokolja a sajátját,¹⁴ a többiek között találtuk az ibéreknek a Szent Hegyen fekvő szent monostorát,¹⁵ amely a következőket birtokolja ...

||⁴ Hierissos falu(közösség)¹⁶ ...

11 VIII. Michaél Palaiologos (1259–1282). Ld. pl. Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit. CD ROM Version. Wien 2001, no. 21528.

12 Vö. feljebb 6. jegyz.

13 Azaz a monostorokkal.

14 VIII. Michaél parancsára visszaállították a korábbi, a Latin Császárság előtti birtokviszonyokat és adókötelezettségeket. Vö. feljebb 6. jegyz.

15 Az Iviron-monostor az Athos-hegyen; vö. feljebb 110.

16 Hierissost ld. az 1. sz. térképen. A χωρίον szó az iratokban, adóösszeírásokban, törvényekben stb. a III. századtól „falu” jelentéssel szerepel. Majd az állami adózási egységnek tekintett családi gazdaságok szolidáris együttesét, a faluközösséget is jelentette. Ld. pl. M. KAPLAN, Les hommes et la terre à Byzance du VIe au XIe siècle, propriété et exploitation du sol. Paris 1992, főleg p. 95–105, 111–115, 141–146, 185–203, 205–218. – A praktikon Hierissosban 79 kisbirtok leírását és adóját tartalmazza.

||⁶⁸ Másik falu(közösség) Kamena¹⁷ ...

||⁷⁸ Nikolaos Unkros,¹⁸ felesége Maria, gyermektelen, szegény, egy nomismát fizet. Nikolaos Kotzikos, felesége Maria, gyermekei Athanasios és Anna, 2 nomismát fizet. ...

||⁸² Miután a szent szerzetes, Theodosios Skaranos¹⁹ úr bemutatta nekünk hatalmas és szentséges teljhatalmú uralkodónk és császárunk mélyen tisztelt rendelkezését, amely előírta számunkra, hogy adjunk át neki néhány embert, akik felett korábban az ibérek eme szentséges monostora rendelkezett,²⁰ valamint a mi teljhatalmú urunknak, a mindenek-felett-szerencsés és nagy despotésnek²¹ is egy rendelkezését, amely név szerint pontosan felsorolja őket, így tehát ezeket átadtuk a monostornak.²²

17 Ld. 2. sz. térképet; vö. 16. jegyz. – Az irat Kamenában 24 kisbirtokot és adójukat sorolja fel.

18 Csak ebben az iratban szereplő személy; ld. Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit. CD ROM Version. Wien 2001, no. 94362.

19 Ld. feljebb 8. jegyz.

20 Feltehetően egy elkobzás következtében kerülhettek a herméleiai földek és az ott élő paroikosok az Iviron-monostortól Theodosios Skaranos rendelkezése alá.

21 Jóannés Palaiologos Komnénos Dukas Angelos, VIII. Michaél császár testvére, despotés 1259–1273/74; ld. Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit. CD ROM Version. Wien 2001, no. 21487. A *despotés* titulusról ld. pl. R. GUILLAND, Études sur l'histoire administrative de l'Empire Byzantin. Le despote: Revue des Études Byzantines 17 (1959) p. 52–89; A. FAILLER, Les insignes et la signature du despote: Revue des Études Byzantines 40 (1982) p. 171–186; vö. feljebb XXII. textus 6. jegyz.

22 A VIII. Michaél császár és Jóannés Palaiologos despotés rendelkezése alapján az Iviron-monostornak visszaadott birtok azonban hamarosan, még 1274 előtt visszakerült Skaranos rendelkezése alá.

||⁹¹ ... Ugyancsak a monostorhoz kell tartoznia tehát Jóannés Ungrosnak²³, Skaranos vejének, aki vagyontalan és fél nomismát fizet. ...

||⁹² Kató Bolbos (faluban)²⁴ ...

...

||¹¹⁴ ... Ezért a jelen okirat, amely a szokott módon hitelesítve és szokás szerint ólompecséttel megerősítve készült, a fent nevezett szent monostor számára biztosítéku kiadatott március hónapban az indikción 5. évében.²⁵

||¹¹⁵ + Hatalmas és szentséges uralkodónk és császárunk szolgálói, Nikolaos Kampanos sebastos, Thessaloniké (thema) prokathémenosa,²⁶

||¹¹⁷ Démétrios Sparténos sebastos.²⁷

23 Jóannés Ungros ezen az egy helyen említett személy; vö. Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit. CD ROM Version. Wien 2001, no. 94359, ahol hibásan Οὐγγος Ἰωάννης formában szerepel.

24 Kató Bolbos mellett Kalamaradés, Peisión, Katastromonon és paroikosai szerepelnek még az iratban.

25 A praktikon 1259-nél későbbi, mert a monostor birtokai között szól olyanról, amelyet 1259-ben kapott az ivironi intézmény (vö. 58. akta p. 92) és 1265-nél korábbi, ugyanis ekkor az okirat egyik szerkesztője, Nikolaos Sparténos elhunyt (vö. feljebb 3. jegyz.). A datálás egyetlen eleme, „az indictio 5. éve” alapján azonban egyértelmű, hogy 1262. márciusában kelt a praktikon.

26 Ld. feljebb 1. jegyz.

27 Démétrios Sparténosról ld. 3. jegyz.

APPENDIX:

THÓMAS PRÓTOSPATHARIOS ÉS ASÉKRÉTIS FÖLD-ADÁSVÉTELI SZERZŐDÉSE (940?) THOMAE PROTOSPATHARII ET ASECRETIS CHARTA DE VENDITIONE AGRI (an. 940?)

Az irat szövege szerint Thessaloniké thema epoptése és anagrapheusa, Thómas prótospatharios és császári asékrétis¹ 940 szeptemberében 2000 modios² klasmatikus³ földet ad el Pyrgos⁴ környékén az athosi Esphigmenu-monostor⁵ igumenjének, Theoktistosnak 40 nomismáért.

A szerződés szövege csak egy újkori, Theodorétosnak, a Nagy Lavra monostor igumenjének 1803-ban összeállított cartulariumához⁶ csatolt másolatból ismert. A másoló a szöveg után leírást ad a bizánci tisztviselő, Thómas pecsétjéről is.⁷ Ha a dokumentum hiteles, akkor azon iratok körébe tartozik, amelyeket Thómas epoptés állított ki a 940-es évek legelején Thessaloniké thema klasmatikus földjeinek eladásakor, s amelyek közül három a jelen kötetben is olvasható (IV.–V.–VI. textusok). Melléjük sorolja az a klauzula is, miszerint „idegen (barbár) népek” támadása esetén a környék lakosai önmaguk és állataik mentése érdekében a vásárolt

1 Vö. feljebb IV. fejezetet, főleg a 2. és 11. jegyzetet.

2 Vö. feljebb a IV. fejezet 4. jegyz.

3 Vö. feljebb IV. fejezet 5. jegyz.

4 Ld. 2. sz. térképet.

5 A monostorról ld. Archives de l'Athos VI. Actes d'Esphigménou. Édition diplomatique par J. LEFORT. Texte. Paris 1973, p. 3–32.

6 Theodorétos cartulariumáról ld. Archives de l'Athos V. Actes de Lavra. I. Des origines à 1204. Édition diplomatique par P. LEMERLE, A. GUILLOU, N. SVORONOS avec la collaboration de D. PAPACHRYSSANTHOU. Paris 1970, p. 6–7. Vö. feljebb p. 32.

7 Thómas prótospatharios, asekrétis, Strymón és Thessaloniké epoptése feliratú pecsétről ld. G. ROUILLARD, Note prosopographique et chronologique: Byzantion 8 (1933) p. 112–113.

birtok határait átléphetik.⁸ 940-ben tehát ez az irat is – a fentebb tárgyalt IV.–V.–VI. textusokkal együtt – nagy valószínűséggel a kalandozó magyarok támadásaira utal, vagyis Chalkidiké, illetve az Athos-félsziget lakói a kalandozó magyarok portyázásaitól tarthattak.⁹

Gyanút keltő körülmény viszont, hogy az Esphigmenu-monostorról és Theoktistos igumenről az első hiteles okiratok 1015-ből és 1016-ból datálódnak¹⁰ és Theoktistosnak, Esphigmenu igumenjének a tevékenységét 1015 és 1037 közé teszik a kutatók.¹¹ Az Esphigmenu-monostor irattárában a ma ismert legrégebbi dokumentum 1034-ből való és Theoktistos igumen jegyezte.¹² Az mindenesetre megkérdőjelezhető, hogy a monostor már 940 előtt létezett egy másik Theoktistos nevű igumennel az élén. Ezért a Lavra-monostor aktáit közzé tevő kötet csak a Függelékben szerepelteti a most tárgyalandó iratot. Ezt teszem jómagam is. Ha ugyanis az oklevelet netán az Esphigmenu-monostor pyrgosi metochionhoz fűződő jogainak a megalapozása céljából szerkesztették utóbb, a hamisító akkor is a hiteles okiratok jellegzetes formuláit használta fel.¹³ Így a számunkra érdekes klauzula (a barbár betörés esetére vonatkozóan) szintén az adott időszakban keletkezett föld-adásvételi szerződések állandó elemeként szerepel az iratban.

Kiadás: Archives de l'Athos V. Actes de Lavra. I. Des origines à 1204. Édition diplomatique par P. LEMERLE, A. GUILLOU, N. SVORONOS avec la collaboration de D. PAPACHRYSSANTHOU. Paris 1970, p. 371.

8 Vö. IV., V. és VI. fejezeteket; főleg p. 30, 35, 42.

9 Vö. feljebb, p. 27, 32, 37.

10 Ld. Actes d'Esphigmenou, p. 16, 17, 18, 46; Actes de Lavra. I. Des origines à 1204, p. 370. Ld. még F. DÖLGER, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges. München 1948, no. 103, l. 44; Archives de l'Athos III. Actes de Xéropotamou. Édition par J. BOMPAIRE. Paris 1964, no. 3, l. 53.

11 Egy 1024-ből és 1030-ból való okirat is említést tesz Theoktistosról, Esphigmenu igumenjéről; vö. Actes de Lavra I. p. 50, 398, valamint no. 25, p. 176; Actes d'Esphigmenou p. 16–19, 30, 216.

12 Actes d'Esphigmenou, no. 1, p. 37–42.

13 Vö. a IV, V. és VI. forrásszöveggel.

Irodalom: Archives de l'Athos V. Actes de Lavra. I. Des origines à 1204. Édition diplomatique par P. LEMERLE, A. GUILLOU, N. SVORONOS avec la collaboration de D. PAPACHRYSSANTHOU. Texte. Paris 1970, p. 370. – Archives de l'Athos VI. Actes d'Esphigménou. Édition diplomatique par J. LEFORT. Texte. Paris 1973, p. 16–19, 30.

+ Θωμᾶς βασιλικὸς πρωτοσπαθᾶριος ἀσηκρήτης ἐπόπτης τε καὶ ἀναγραφεὺς Θεσσαλονίκης, κατὰ θείαν πρόσταξιν τῶν εὐσεβεστάτων καὶ ἐκ Θεοῦ ἐστεμμένων εἰρηνοποιῶν βασιλέων ἡμῶν Ῥωμανοῦ, Κωνσταντίνου, Στεφάνου καὶ Κωνσταντίνου, τὴν παρακελύουσιν ἀπεμπολῆσαι τὴν γῆν τῆς χερσονήσου Παλλήνης τῆς καὶ Κασανδρίας λεγομένης τοῖς βουλομένοις οἰκήτορσι τοῦ θέματος Θεσσαλονίκης, ὡς κλασματικῆς αὐτῆς τυγχανούσης, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν δύναμιν τοῦ ἀποσταλέντος εὐσεβοῦς χρυσοβούλλου τῶν βασιλέων ἡμῶν τῶν ἁγίων περὶ τῆς τοιαύτης γῆς, διέπρασα ὑμῖν Θεόκτιστον μοναχὸν καὶ ἡγούμενον τῆς κατὰ τὸν Ἄθω σεβασμίας βασιλικῆς μονῆς τοῦ σωτῆρος Χριστοῦ τῆς οὕτω πως κεκλημένης τοῦ Ἑσφιγμένου, καὶ διὰ σοῦ τῇ κατὰ σέ ἱερᾷ ταύτῃ μονῇ, γῆν κειμένην περὶ τὸν Πύργον καλούμενον, διαμερισθεῖσαν καὶ μετρηθεῖσαν ὡσεὶ μοδίων δισχιλίων, λαβὼν τὴν ὑπὲρ αὐτῆς τιμὴν παρὰ σοῦ τοῦ εἰρημένου Θεοκτίστου μοναχοῦ καὶ ἡγουμένου τῆς σεβασμίας βασιλικῆς μονῆς τοῦ σωτῆρος Χριστοῦ καὶ ἐπικεκλημένη Ἑσφιγμένου, νομίσματα τεσσαράκοντα, ... οὕτωςι γὰρ ὠρίσθη καὶ ἐτυπώθη ἐκάτερον μόνον τὰ σπειρόμενα ἴδια χωράφια ἐξουσιάζειν, τὴν δὲ παντοίαν νομὴν τῆς νήσου, καθὼς εἴρηται, εἶναι εἰς ἀμφοτέρους κοινὴν, οὐ μόνον εἰς τοὺς ἐξωνησαμένους τὴν τοιαύτην γῆν, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς μὴ ἐξωνησαμένους καὶ διὰ τὴν τῶν ἔθνων περιστάσιν καὶ ἐπιδρομὴν καταφεύγοντας· διὸ καὶ πρὸς ἀσφάλειαν ὑμῶν ἐγράφη, καὶ τῇ οἰκιοχείρῳ ὑποσημειώσῃ καὶ τῇ ὑποβολῇ τῆς σφραγίδος βεβαιωθέν ἐπεδόθη μηνὶ Σεπτεμβρίῳ ἰνδικτιῶνος ιδ' ἔτους ,ζςμθ' +

+Θωμᾶς βασιλικὸς πρωτοσπαθᾶριος ἀσηκρήτης ἐπόπτης Θεσσαλονίκης δι' αὐτογράφου ὑπογραφῆς καὶ τῆς ἑαυτοῦ σφραγίδος ἐτελειωσάμην μηνὶ καὶ ἰνδικτιῶνι τῇ προγεγραμμένῃ.

+ Thómas császári prótopatharios, asékrétis, Thessaloniké (thema) epoptése és anagrapheusa¹⁴ a legkegyesebb és istenkoronázta, béketeremtő császáraink, Rómanos,¹⁵ Kónstantinos,¹⁶ Stephanos és Kónstantinos¹⁷ isteni rendelkezése¹⁸ alapján, amely arra utasított, hogy adjam el a Kassandriának is nevezett Palléné félsziget klasmának minősülő földjét¹⁹ Thessaloniké thema azon lakosainak, akik vásárolni kívánnak abból, valamint szentséges császáraink által az ugyanilyen földekkel kapcsolatosan kibocsátott tiszteletre méltó chrysobullonjának²⁰ a hatálya alapján eladtam nektek, Theoktistos²¹ monachos és a Megváltó Krisztus Athoson lévő Esphigmenunak²² mondott szentséges császári monostor igumenjének és általad ezen szent monostornak a Pyrgosnak²³ nevezett hely környékén fekvő, elhatárolt és felmért mintegy 2000 modios nagyságú földet, miután az árát, 40 nomismát átvettem tőled, Theoktistos szerzetestől, a Megváltó Krisztus Esphigmenu-

14 Az *epoptés* és az *anagrapheus* a IX. század végétől a kincstári tisztviselők megnevezései. Vö. F. DÖLGER, *Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung, besonders des 10. und 11. Jahrhunderts*. Leipzig 1927, p. 79–83.

15 Rómanos Lekapénos császár (920–944).

16 VII. Kónstantinos Porphyrogennétos, császár 913–920 és 945–959, társcsászár 920–945.

17 Rómanos Lekapénos fiai, társcsászárok 924–945.

18 Rómanos császárnak és társcsászárainak *prostaxisa* elveszett; vö. F. DÖLGER, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches*. I. Regesten von 565 bis 1025. München 1924. No. 638.

19 Az adófizető kisbirtokosok eltűnése után (háború, természeti katasztrófa stb. következtében) általában több mint harminc év elteltével az államra visszaszállt a gazdátlan föld (*klasma* – azaz töredékföld), amelyet a kincstár többnyire csökkentett áron eladott vagy bérbe adott, hogy a termőföld ismét művelés alá kerüljön és birtokosa adót fizessen.

20 Rómanos császárnak a hivatkozott chrysobullonja elveszett; vö. F. DÖLGER, *Regesten* No. 639.

21 Ld. feljebb p. 158.

22 Ld. feljebb p. 157.

23 Ld. 2. sz. térképet.

nak nevezett szentséges császári monostorának igumenjétől, ... mert úgy lett elrendelve és előírva, hogy mindkét fél csak a megművelt parcellákat birtokolja sajátjaként, a félsziget mindenféle legelője pedig, miként kimondatott, mindkét félnek közös legyen, nem csak az ilyen földet megvásárlóknak, hanem azoknak is, akik nem vásároltak ilyet, ám idegen "barbár" népek ostroma és támadása miatt oda menekülnek; számotokra garanciaként mindezt írásba foglaltam, sajátkezű aláírással és pecséttel megerősítettem szeptember hónapban, az indikción 14., a (világteremtés) 6449. évében.²⁴ +

+ Thómas császári prótopatharios asékrétis, Thessaloniké (thema) epoptése sajátkezű aláírással és pecsétemmel megerősítettem a fentnevezett hónapban és indikción idején.

24 Az indictio 14. éve és az *annus mundi* 6449 szeptember hónapban, mivel a világév szeptember 1-én (és nem január 1-ével) kezdődött, azonos 940. szeptemberével. A bizánci éra éveinek átszámításról ld. pl. V. GRUMEL, *La chronologie* (*Traité d'études byzantines* I.). Paris 1958, p. 220.

The first part of the paper discusses the importance of the study of the history of the United States. It is argued that the study of the history of the United States is essential for a full understanding of the country and its people. The second part of the paper discusses the importance of the study of the history of the United States. It is argued that the study of the history of the United States is essential for a full understanding of the country and its people. The third part of the paper discusses the importance of the study of the history of the United States. It is argued that the study of the history of the United States is essential for a full understanding of the country and its people. The fourth part of the paper discusses the importance of the study of the history of the United States. It is argued that the study of the history of the United States is essential for a full understanding of the country and its people. The fifth part of the paper discusses the importance of the study of the history of the United States. It is argued that the study of the history of the United States is essential for a full understanding of the country and its people. The sixth part of the paper discusses the importance of the study of the history of the United States. It is argued that the study of the history of the United States is essential for a full understanding of the country and its people. The seventh part of the paper discusses the importance of the study of the history of the United States. It is argued that the study of the history of the United States is essential for a full understanding of the country and its people. The eighth part of the paper discusses the importance of the study of the history of the United States. It is argued that the study of the history of the United States is essential for a full understanding of the country and its people. The ninth part of the paper discusses the importance of the study of the history of the United States. It is argued that the study of the history of the United States is essential for a full understanding of the country and its people. The tenth part of the paper discusses the importance of the study of the history of the United States. It is argued that the study of the history of the United States is essential for a full understanding of the country and its people.

BIBLIOGRÁFIA

FORRÁSOK

Actes de Chilandar I. Des origines à 1319. Édition diplomatique par M. ZIVOINOVIC, Ch. GIROS, V. KRAVARI. (=Archives de l'Athos XX.) Paris 1995.

Actes de Docheiariou. Édition diplomatique par N. OIKONOMIDÈS. (=Archives de l'Athos XIII.) Paris 1984.

Actes de Lavra. Première partie. Des origines à 1204. Édition diplomatique par P. LEMERLE, A. GUILLOU, N. SVORONOS avec la collaboration de D. PAPACHRYSSANTHOU. Texte (=Archives de l'Athos V.) Paris 1970.

Actes de Lavra II. De 1204 à 1328. Édition diplomatique par P. LEMERLE, A. GUILLOU, N. SVORONOS, D. PAPACHRYSSANTHOU. (Archives de l'Athos VIII.) Texte. Paris 1977.

Actes de Xéropotamou ed. J. BOMPAIRE. (=Archives de l'Athos III.) Paris 1964.

Actes d'Esphigménou. Édition diplomatique par J. LEFORT. (=Archives de l'Athos VI.) Texte. Paris 1973.

Actes d'Iviron I. Des origines au milieu du XIe siècle. Édition diplomatique par J. LEFORT, N. OIKONOMIDÈS, D. PAPACHRYSSANTHOU, avec la collaboration d'H. MÉTRÉVÉLI. Texte. (=Archives de l'Athos XIV.) Paris 1985.

Actes d'Iviron II. Du milieu du XIe siècle à 1204. Édition diplomatique par J. LEFORT, N. OIKONOMIDÈS, D. PAPACHRYSSANTHOU avec la collaboration de V. KRAVARI et d'H. MÉTRÉVÉLI (=Archives de l'Athos XVI.) Texte. Paris 1990.

Actes d'Iviron III. De 1204 à 1328. Édition diplomatique par J. LEFORT, N. OIKONOMIDÈS, D. PAPACHRYSSANTHOU, V. KRAVARI, avec la collaboration d'H. MÉTRÉVÉLI. (=Archives de l'Athos XVIII.) Texte. Paris 1994.

Actes du Prôtaton. Édition diplomatique par D. PAPACHRYSSANTHOU. Texte (= Archives de l'Athos VII.) Paris 1975.

„A hazafi”. Ford. HORVÁTH J. In: Lukianos összes művei. (Bibliotheca classica) Forditották: Bollók J. et alii. Budapest 1974. II. k. 637–658.

A. И. Алмазовъ, Неизданные каноническіе ответы Константинопольскаго патріарха Луки Хризоберга и митрополита Родосскаго Нила. Одесса 1903.

Archives de l'Athos I. Actes de Lavra. Édition diplomatique et critique par G. ROUILLARD et P. COLLOMP. t. I. (887–1178). Paris 1938.

G. CANKOVA-PETKOVA, Leonis Diaconi Historiae. In: Fontes Graeci Historiae Bulgaricae. Vol. V. Sofia 1963, p. 245–276.

G.. CANKOVA-PETKOVA, Стихотворение от анонимен автор. In: Fontes Graeci Historiae Bulgaricae V. (=Fontes Historiae Bulgaricae. IX.) Sofia 1964, p. 306–307.

G. CANKOVA-PETKOVA, Symbatii Calisque testamenta: Fontes Graeci Historiae Bulgaricae t. VII. (=Fontes Historiae Bulgaricae. XIV.) Sofia 1968, p. 67–78.

Die Apokalypse des Pseudo-Methodius die ältesten griechischen und lateinischen Übersetzungen. Herausgegeben von W. J. AERTS und G. A. A. KORTEKAAS. (= Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium Vol. 569.) Lovanii 1998.

Die dritte und vierte Redaktion des Ps.-Methodios. Hrsg. A. LOLOS. Meisenheim am Glan 1978.

Die syrische Apokalypse des Pseudo-Methodius. Herausgegeben, übersetzt von G. J. REININK (= Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium. Vol. 540. Series Syri T. 220, 221.) Leuven 1993.

Diplomata Hungariae antiquissima. Vol. I. Edendo operi praefuit G. GYÖRFFY. Budapestini MCMXCII.

Documenti sulle relazioni delle città Toscane coll'Oriente cristiano e coi Turchi fino all'anno MDXXXI. Raccolti ed annotati da G. MÜLLER. Firenze 1879 (repr. Roma 1966).

I. DUJČEV, De pace cum Bulgaris homilia. In: Fontes Graeci Historiae Bulgaricae V. Sofia 1963, p. 83-101.

I. DUJČEV, On the Treaty of 927 with the Bulgarians: Dumbarton Oaks Papers 32 (1978) p. 217-295.

Epistoliers byzantins du Xe siècle édités par J. DARROUZÈS (=Archives de l'Orient Chrétien 6.) Paris.1960.

Eusebii Vita Constantini. Ed. J. A. HEIKEL. (Griechische Christliche Schriftsteller 1,1) Berlin 1902. (Repr. 1975).

Eusebii Historia ecclesiastica . Ed. E. Schwartz. (Griechische Christliche Schriftsteller 9/1-3) Berlin 1903-1909. (Repr. 1999).

- J. FERLUGA, Лав Ђакон: *Fontes Byzantini historiam populorum Jugoslaviae spectantes*. Tomus III. Beograd 1966, p. 13–21
- Georgii Acropolitae Opera. Rec. A. HEISENBERG. Leipzig 1903.
- A. GUILLOU, Le Brébion de la métropole byzantine de Région (vers 1050). Città del Vaticano 1974.
- A. GUILLOU – Chr. ROGNONI, Une nouvelle fondation monastique dans le thème de Calabre (1053–1054): *Byzantinische Zeitschrift* 84/85 (1991–1992) p. 423–424, facsimile: Tafel XVI.
- I. IBÉRITÉS, Ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς ἐν ἁγίου ὄρει ἱερᾶς μονῆς τῶν Ἰβήρων Βυζαντιναὶ διαθήκαι: *Ὁρθοδοξία* 6 (1931) p. 364–371.
- I. IBÉRITÉS, Σιγίλλιον περὶ τῶν μονῶν Κολοβοῦ, Πολυγύρου καὶ Λεοντίας Θεοδώρου Ἀσπαθῆ τοῦ Μαγαρά : Grégorios Palamas I. (1917) p. 787–788.
- V. ISTRIN, Откровение Мефодія Патарскаго и апокрифическія виденія Даниїла въ византійской и славяно-русской литературѣ. Москва 1897.
- P. P. JOANNOU, *Discipline générale antique (IVe –IXe s.) t. I, 2. Les canons des Pères Grecs*. (Pontificia Commissione per la Redazione del Codice di Diritto Canonico Orientale. Fonti. Fascicolo IX.) Grottaferrata 1963.
- L. JONČEV, *Methodii Patarensis Narratio de gentium regno: Fontes Graeci Historiae Bulgaricae Tom. V. Serdicae* 1963, p. 68.
- L. JONČEV, *Philopatris: Fontes Graeci Historiae Bulgaricae t. V. Sofia* 1963, p. 295.
- B. KARALÉS, Λέων Διάκονος: Ἱστορία. Athén 2000.

Leonis Diaconi Caloensis Historiae libri decem scriptoresque alii ad res Byzantinas pertinentes. Rec. C. B. HASE. (=Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae vol. XI.) Bonnae 1828.

Les actes grecs de S. Maria di Messina. Enquête sur les populations grecques d'Italie du Sud et de Sicile (XIe–XIVe s.) par A. GUILLOU. Palermo 1963.

Les listes de préséances byzantines des IXe et Xe siècles. Introduction, texte, traduction et commentaire par N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ. Paris 1972.

Лев Диакон: История. Перевод М. М. Копыленко, статья М. Я. Сюзюмова, комментарий М. Я. Сюзюмова, С. А. Иванова. Москва 1988.

Liudprandi Legatio: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum editi. 41. Die Werke Liudprands von Cremona. Hrsg. J. BECKER. Hannover und Leipzig 1915.

Lucian with an English Translation by M. D. MACLEOD. Vol. VIII. (=The Loeb Classical Library 432.). London – Cambridge Mass. 1967.

Lucian with an English Translation by M. D. MACLEOD. Vol. VIII. (=The Loeb Classical Library 432.). Cambridge Mass. – London 1979.

J.-P. MIGNE: Patrologiae cursus completus. Patrologia Graeca t. CXI, CXIX, CXXXV. Parisiis 1863, 1881, 1887.

Fr. MIKLOSICH – J. MÜLLER, Acta et diplomata graeca medii aevi. Tomus III. Vindobonae 1865.

- Nicholas I. Patriarch of Constantinople: Letters. Greek Text and English Translation by R. J. H. JENKINS and L. G. WESTERINK (=Corpus Fontium Historiae Byzantinae VI.) Washington /Dumbarton Oaks 1973.
- Nikephoros Phokas „Der bleiche Tod der Sarazenen” und Johannes Tzimiskes. Die Zeit von 959 bis 976 in der Darstellung des Leon Diakonos. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von F. LORETTO (Byzantinische Geschichtsschreiber 10.). Graz–Wien–Köln 1961.
- Philopatris: Lucian with an English Translation by M. D. MACLEOD. Vol. VIII. (=The Loeb Classical Library 432.). London – Cambridge Mass. 1967, p. 413–465.
- Philotheos. OLAJOS T. fordításában és magyarázó jegyzeteivel: Görög nyelvű források. In: KRISTÓ Gy. (szerk.): A magyar honfoglalás korának írott forrásai (=Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.) Szeged 1995, p. 95.
- G. A. RHALLÉS – M. POTLÉS, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων. Vol. V. Athen 1855.
- A. STAURIDOU-ZAFRAKA, Ὁ Ἀνώνυμος λόγος „Ἐπὶ τῇ τῶν Βουλγάρων συμβάσει”: Byzantina 8 (1976) p. 363–380.
- A. M. Talbot – D. T. Sullivan, The History of Leo the Deacon. Byzantine Military Expansion in the Tenth Century. Introduction, translation, and annotations by A.-M. TALBOT and D. T. SULLIVAN with assistance of G. T. DENNIS and St. McGRATH (= Dumbarton Oaks Studies XLI.) Washington D. C. 2005.
- L. THALLÓCZY – C. JIREČEK – M. SUFFLAY, Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia. Vindobonae 1913.

Themistii orationes quae supersunt ed. G. DOWNEY et H. SCHENKL.
Leipzig 1965.

Theodoros Prodromos Historische Gedichte. W. HÖRANDNER, Hrsg.
Wiener Byzantinische Studien, Band XI. Wien 1974.

Th. I. USPENSKIJ, Неизданное церковное слово о болгарско-
византийских отношениях в первой половине X века: Летопис
историко-филологического общества при Императорском
Новороссийском Университете. IV. Визант. отдел. II. Одесса
1894, p. 93–123

Vitae duae Antiquae Sancti Athanasii Athonitae. Editae a J. NORET
(=Corpus Christianorum. Series Graeca 9.). Turnhout – Leuven
1982.

N. WILSON – J. DARROUZÈS, Restes chartulaires de Hiéra-
Xérochoraphion: Revue des Études Byzantines 26 (1968) p. 5-47.

I. ZEPOS – P. ZEPOS, Jus Graecoromanum. I. Athen 1930.

SZAKIRODALOM

G. ALESSIO, Saggio di toponomastico calabrese. Firenze 1939.

A. И. Алмазовъ, Неизданные каноническіе ответы
Константинопольскаго патріарха Луки Хризоберга и
митрополита Родосскаго Нила. Одесса 1903.

K. AMANTOS, I. Ibérités: Ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς ἐν ἁγίου ὄρει ἱερᾶς μονῆς
τῶν Ἰβήρων Βυζαντιναὶ διαθήκαι: Ὁρθοδοξία 6 (1931) p. 364–371
(Recenzió): Hellenika V (1932) p. 231–232.

R. ANASTASI, Sul Philopatris: Siculorum Gymnasium 17 (1964) p.
127–144.

- R. ANASTASI, Sul testo del Philopatris e del Charidemus: Sicularum Gymnasium 20 (1967) p. 111–119.
- D. ANASTASIEVIĆ, La date du typicon de Tzimiscès pour le Mont Athos: Byzantion 4 (1927/28) p. 7–11.
- J. C. ANDERSON – M. J. JEFFREYS, The Sevastokratorissa's Tent: Byzantion 54 (1994) p. 8–18.
- M. ANGOLD, The Byzantine Empire, 1025–1204. A political history. London–New York 1997².
- C. J. ANINGER, Abfassungszeit und Zweck des pseudolucianischen Dialogs Philopatris: Historisches Jahrbuch der Görresgesellschaft 12 (1891) p. 463–491, 703–720.
- H. ANTONIADIS-BIBICOU, Recherches sur les douanes à Byzance. L'octava, le 'kommerkion' et les commerciales, Paris 1963.
- Ch. ASTRUC et M.-L. CONCASTY, Bibliothèque Nationale. Département des Manuscrits. Catalogue des Manuscrits grecs. Troisième partie. Le Supplément grec. Tome III. 901–1371 Préface de A. DAIN. Paris 1960.
- BAÁN I., A körtvélyesi monostor: Vigilia 53 (1988) 749–750.
- BAÁN I., „Turkia metropolíája”. Kísérlet a Szent István-kori magyarországi orthodox egyházszervezet rekonstrukciójára. In: Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig. Szerk. H. Tóth I. Szeged 1995, p. 19–26.
- BAÁN I., „Turkia metropolitája”. Újabb adalék a bizánci egyház történetéhez a középkori Magyarországon: Századok 129 (1995) p. 1167–1170.

- I. BAÁN, The Fundation of the Archibishopric of Kalocsa: The Byzantine Origin of the Second Archdiocese in Hungary. In: *Early Christianity in Central and East Europe*. Ed. P. Urbańczyk. Warszawa 1997, p. 67–73.
- I. BAÁN, The Metropolitanate of Tourkia. The Organisation of the Byzantine Church in Hungary in the Middle Ages. In: *Byzanz und die Ostmitteleuropa 950–1453. Beiträge zu einer table-ronde des XIX. International Congress of Byzantine Studies, Copenhagen 1996*. Hrsg. G. Prinzing – M. Salamon. Wiesbaden 1999, p. 45–53.
- BAÁN I., Újabb lehetséges adalék a magyarok balkáni kalandozásaihoz. In: *„Fons, skepsis, lex” Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szerk.: Almási T. – Révész É. – Szabados Gy. Szeged 2010, p. 21–25.
- M. BALARD, Amalfi et Byzance (XIe – XIIIe ss.): *Travaux et Mémoires* 6 (1976) p. 85–95
- M. BALARD, La Romanie génoise. I. Genova – Roma 1978.
- L. BALOGH, A New Source on the Hungarian Raids against Byzantium in the Middle of the 10th Century: *Chronica* 7–8 (2007–2008) p. 16–25.
- BALOGH L., A 10. századi magyar-bizánci kapcsolatok új forrásai: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 128 (2011) p. 51–67.
- L. BALOGH, Nikephorus Phokas and the Scythians: *Chronica* 11 (2011) p. 12–17.
- BALOGH L., Niképhoros Phókas és a szkíták. In: *Középkortörténeti Tanulmányok 7*. Szerk.: Kiss P. A. – Piti F. – Szabados Gy. Szeged 2012, p. 281–287.

- N. BĂNESCU, Un duc byzantin de XIe siècle Katakalon Kekaumenos: Académie Roumaine. Bulletin de la section historique 11 (1924) p. 25–36.
- N. BĂNESCU, Les duchés byzantins de Paristrion et de Bulgarie. Bucarest 1946.
- E. Бенешевич: А.И. Алмазобъ, Неизданные каноническіе ответы константинопольскаго патріарха Луки Хризоберга и митрополита Родоскаго Нила. Одесса 1903, (recenzió): Журнал министерства нар. просвещения. 1904 январ, p. 239–244.
- E. BICKERMANN, Chronologie. Leipzig 1963.
- E. BLANGEZ-MALAMUT – M. CACOUROS, L'image des Serbes dans la rhétorique byzantine de la seconde moitié du XIIe siècle. In: Byzantium, Identity, Image, Influence. XIX International Congress of Byzantine Studies (Copenhagen, 18–24 August 1996). Major Papers. Ed. K. Fledelius. Copenhagen 1996, p. 97–122.
- J. BOMPAIRE, Lucian. Ed. and transl. M. D. Macleod. Vol. 8 (Loeb) London 1967 (recenzió): The Journal of Hellenic Studies 90 (1970) p. 219.
- A. BON, Le Péloponnèse byzantin jusqu'en 1204. Paris 1951.
- S. BORSARI, Il commercio veneziano nell' impero bizantino nel XII secolo: Rivista di storia italiana 76 (1964) p. 982–1011.
- BÓNA I., A hun arany íj. In: Bóna I. – Cseh J. – Nagy M. – Tomka P. – Tóth Á.: Hunok – Gepidák – Langobadok (=Magyar Óstörténeti Könyvtár 6.) Szeged 1993, p. 24.
- Ch. M. BRAND, Byzantium confronts the West 1180–1204. Cambridge Mass. 1968.

- L. BRÉHIER, Bizánc tündöklése és hanyatlása. I.–II. (Varia Byzantina I. Fordította Baán I.) Budapest 1997. .
- R. BROWNING, The Patriarchal School at Constantinople in the Twelfth Century: Byzantion 32 (1962) p. 167–202 és 33 (1963) p. 11–40.
- G. САНКОВА-РЕТКОВА, За аграрните отношения в средновековна България (XI–XIII в.). Sofia 1964.
- E. CASPAR, Roger II (1101–1154) und die Gründung der normannisch-sicilischen Monarchie. Innsbruck 1904. (Repr. Darmstadt 1968)
- F. CHALANDON, Les Comnène. Études sur l'Empire Byzantin aux XIe et XIIe siècles. I. Essai sur le règne d'Alexis Ier Comnène (1081–1118). Paris 1900 (Repr. New York 1971).
- F. CHALANDON, Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile. Tome I–II. Paris 1907 (Reprint New York 1969).
- F. CHALANDON, Les Comnène. Études sur l'Empire Byzantin au XIe et au XIIe siècles. Tome II. Jean Comnène (1118–1143) et Manuel I Comnène (1143–1180). Paris 1912 (Reprint New York 1961).
- F. CHALANDON, The Earlier Comneni. The Later Comneni. In: Cambridge Medieval History IV. 1. Cambridge 1923, p. 318–384.
- I. CHATZIOANNOU, Χρυσόβουλλα καὶ τυπικὰ περὶ τοῦ Ἀγίου Ὁρους. Ἀθῆναι 1939.
- J.-C. CHEYNET, Les Phocas. In: J. Dagron – H. Mihăescu, Le Traité sur la guerilla (De velitatione) de l'empereur Nicéphore Phocas (963–969). Paris 1986, p. 289–315.

- R. CRAMPE, *Philopatris*. Ein heidnisches Konventikel des siebenten Jahrhunderts zu Konstantinopel. Halle 1894.
- J. DARROUZÈS, *Inventaire des epistoliers byzantins du Xe siècle: Revue des Études Byzantines* 18 (1960) p. 109-135.
- J. DARROUZÈS, *Recherches sur les ὁφφίκια de l'Eglise byzantine*. Paris 1970.
- J. DARROUZÈS, *Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae*. Paris 1981.
- J. DARROUZÈS, *L'édition des Notitiae episcopatum: Revue des Études Byzantines* 40 (1982) p. 215-221.
- G. T. DENNIS, *Imperial Panegyric: rhetoric and reality*, in: H. Maguire (ed.): *Byzantine Court Culture from 829 to 1204*. Washington 1997, p. 131-140.
- R. DEVRESSE, *Codices Vaticani Graeci II. Codices 330-603*. Città del Vaticano 1937.
- Chr. DIMITROV, *Българо-унгарски отношения през средновековието*. Sofia 1998.
- I. DJURIĆ, *Породица Фока (La famille des Phocas) : Zbornik radova Vizantološkog Instituta* 17 (1976) p. 191-296
- F. DÖLGER, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches*. München-Berlin 1924.
- F. DÖLGER, *Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung, besonders des 10. und 11. Jahrhunderts*. Leipzig 1927.

- F. DÖLGER, D. Anastasievič., La date du typicon de Tzimiscès pour le Mont Athos: Byzantion 4 (1927/28) p. 7–11 (Recenzió): Byzantinische Zeitschrift 29 (1929) p. 442.
- F. DÖLGER: Ioakeim Iberites, Σιγίλλιον περὶ τῶν μονῶν Κολοβοῦ, Πολυγύρου καὶ Λεοντίας Θεοδώρου Ἀσπαθῆ τοῦ Μαγαρᾶ : Grégorios Palamas I. (1917) p. 787–788 (Recenzió): Byzantinische Zeitschrift 29 (1929–1930) p. 104–106.
- F. DÖLGER, Die Chronologie des grossen Feldzuges des Kaisers Johannes Tzimiskes gegen die Russen: Byzantinische Zeitschrift 32 (1932) p. 275–292.
- F. DÖLGER, Zur Textgestaltung der Lavra-Urkunden und zu ihrer geschichtlichen Auswertung : Byzantinische Zeitschrift 39 (1939) p. 23–66.
- F. DÖLGER, Mönchsland Athos. München 1943.
- F. DÖLGER, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges. München 1948.
- F. DÖLGER, Bulletin diplomatique: Revue des Études Byzantines 7 (1949) p. 69–90.
- F. DÖLGER, Ein Fall slavischer Einsiedlung im Hinterland von Thessalonike im 10. Jh. (Sitzungsberichte der Bayer. Akad. der Wiss. Philos.-hist. Kl.) München 1952. 1. Heft. p. 3–28
- F. DÖLGER, Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches. 3. Teil. Regesten von 1204–1282. München 1952.
- F. DÖLGER, Die Urkunden des byzantinischen Kaisers Andronikos II. für Aragon-Katalonien unter der Regierung König Jakobs II. In: Byzanz und die europäische Staatenwelt. Ettal 1953, p. 128–139.

- F. DÖLGER, Eine stenographische byzantinische Gebührenquittung aus dem Jahre 941. In: Rastloses Schaffen. Festschrift für Fr. Lammert. 1954 p. 56–59 (=Byzantinische Diplomatik. Ettal 1956, p. 346–349).
- F. DÖLGER, A. Mentz, Tachygraphische Bemerkungen in frühbyzantinischen Privaturkunden (Recenzió): Byzantinische Zeitschrift 48 (1955) p. 199.
- F. DÖLGER, Byzantinische Diplomatik. Ettal 1956.
- F. DÖLGER, Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung, besonders des 10. und 11. Jahrhunderts. Leipzig 1927 (repr. Hildesheim 1960).
- F. DÖLGER - J. KARAYANNOPOULOS, Byzantinische Urkundenlehre, 1.: Die Kaiserurkunden. München 1968.
- F. DÖLGER, Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches. 2. Teil. Zweite, erweiterte und verbesserte Auflage bearbeitet von P. WIRTH. München 1995.
- I. DUJČEV, De pace cum Bulgaris homilia: Fontes Graeci Historiae Bulgaricae. V. Serdicae 1963, p. 83–101.
- I. DUJČEV, I documenti greci di S. Maria di Messina (rec.): Rivista di storia della Chiesa in Italia 18 (1964) p. 502–507 (= I. DUJČEV, Medioevo Bizantino-Slavo. Roma 1968. Vol. II p. 525–531).
- I. DUJČEV, On the Treaty of 927 with the Bulgarians: Dumbarton Oaks Papers 32 (1978) p. 217–295.
- J. EBERSOLT, Le Grand Palais de Constantinople et le Livre des Cérémonies. Paris 1910.

- M. ELIAŠ, Zwischen Rom und Byzanz. Kirche und Kirchenrecht Ungarns im 11. Jahrhundert. In: *Cogito, scribo, spero*. Ed. M. Bolom-Kotari – J. Zouhar. Hradec Králove 2012, p. 135–146.
- A. FAILLER, Les insignes et la signature du despote: *Revue des Études Byzantines* 40 (1982) p. 171–186.
- B. FERJANČIĆ, Деспоти у Византии и јужнословенским земљама. Београд 1960.
- B. FERJANČIĆ, Теодор Продром. In: *Fontes Byzantini historiam populorum Jugoslaviae spectantes*. Tomus IV. Beograd 1971, p. 173–183.
- G. FICKER, Erlasse des Patriarchen von Konstantinopel Alexios Studites. Kiel 1911.
- M. FONT, Emperor Manuel Comnenus and the Hungarian Kingdom: *Byzantina et Slavica Cracoviensia* V (2007) p. 223–235.
- G. N. FREYTAG, Geschichte der Dynastie der Hamdaniden in Mosul und Aleppo. II.: *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* XI (1857) p. 195–206.
- A. R. GADOLIN, Alexis I Comnenus and the Venetian Trade Privileges. A new Interpretation: *Byzantion* 50 (1980) p. 439–446.
- C. GALLAVOTTI, *Novi Laurentiani Codicis Analecta: Studi Bizantini e Neoellenici* 4 (1935) p. 203–236.
- C. GALLAVOTTI, *Laurentiani codicis altera analecta: Atti della Accademia Nazionale dei Lincei*. Anno 346, 1949. Serie VIII. *Rendiconti*. Classe di Scienze morali, storici e filologici. Vol. IV. Roma 1949, p. 352–379.

- H. GLYKATZI-AHRWEILER, Recherches sur l'administration de l'Empire byzantin aux IXe-XIe siècles: Bulletin de Correspondance Hellénique 84 (1960) p. 11-111.
- H. GÖCKENJAN, Bogen, Pfeil und Köcher in der Herrschafts- und Rechtssymbolik der Eurasischen Steppenvölker: Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 58 (2005) p. 59-76.
- A. GRABAR, L'empereur dans l'art byzantin. Paris 1936. (reprint London 1971)
- M. GRÉGORIOU-IOANNIDOU, Οι Ούγροι και οι επιδρομές τους στον δυτικό-ευρωπαϊκό και στον βυζαντινό χώρο (τελή 9-ου -- 10-ος αι): *Βυζαντινά* 20 (1999) p. 65-135.
- V. GRUMEL, Les registes des actes du patriarcat de Constantinople. Vol. I. Fasc. II. Les registes de 715 à 1043. Kadiköy 1936.
- V. GRUMEL, Les registes des actes du patriarcat de Constantinople. Vol. I. Les actes des patriarches. Fasc. III. Les registes de 1043 à 1206. Paris 1947.
- V. GRUMEL, La chronologie (Traité d'Études Byzantines publié par P. Lemerle). I. Paris 1958.
- R. GUILLAND, Études sur l'histoire administrative de l'Empire Byzantin. Le despote: Revue des Études Byzantines 17 (1959) p. 52-89.
- R. GUILLAND, Recherches sur les institutions byzantines I-II. Berlin - Amsterdam 1967.
- R. GUILLAND, Études de topographie de Constantinople. I. Amsterdam 1969.

- A. GUILLOU, Les actes grecs de S. Maria di Messina. Enquête sur les populations grecques d'Italie du Sud et de Sicile (XIe–XIVe s.). Palermo 1963.
- A. GUILLOU, Le Brébion de la métropole byzantine de Règion (vers 1050). Città del Vaticano 1974.
- A. GUILLOU – Chr. ROGNONI, Une nouvelle fondation monastique dans le thème de Calabre (1053–1054): Byzantinische Zeitschrift 84/85 (1991–1992) p. 423–429.
- GYÓNI M., Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében. (= Magyar-Görög Tanulmányok 7.) Budapest 1938.
- D. HADZISZ – KAPITÁNYFÉY I. (Szerk.): A bizánci irodalom kistükre. Budapest 1974.
- HARMATTA J., A hun aranyj: A Magyar Tudományos Akadémia II. Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának Közleményei 1 (1951) p. 123–187.
- W. HECHT, Die byzantinische Außenpolitik zur Zeit der letzten Komnenenkaizer (1180–1185). Neustadt/Aisch 1967.
- W. HEINEMEYER, Die Verträge zwischen dem oströmischen Reich und den italienischen Städten Genua, Pisa und Venedig vom 10. bis 12. Jahrhundert: Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde 3 (1957) p. 84–140.
- M. F. HENDY, Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081–1261 (Dumbarton Oaks Studies, 12.) Washington 1969.
- W. HEYD, Histoire du commerce du Levant au moyen âge. I. Leipzig 1885.

- L. HOFFMANN, Geschichtsschreibung oder Rhetorik? Zum logos parakletikos bei Leon Diakonos. In: M. Grünbart (Hrsg.), *Theatron. Rhetorische Kultur in Spätantike und Mittelalter*. Berlin–New York 2007, p. 105–139.
- A. HOHLWEG, Beiträge zur Verwaltungsgeschichte des Oströmischen Reiches. München 1965.
- HOLLER L., A magyar korona néhány kérdéséről: Századok 130 (1996) p. 907–964.
- W. HÖRANDNER, Theodoros Prodromos Historische Gedichte. (Wiener Byzantinische Studien Band XI.) Wien 1974.
- W. HÖRANDNER, Les conceptions du bon souverain dans la poésie byzantine. In: P. Odorico, *L'éducation au gouvernement et à la vie. La tradition des «règles de vie» de l'Antiquité au Moyen Age*. Colloque international, Pise 18 et 19 mars 2005, organisé par l'École normale supérieure de Pise et le Centre d'Etudes byzantines, néo-helléniques et sud-est européennes de l'EHESS. *Autour de Byzance*, 1. Paris 2009, p. 103–114.
- H. HUNGER, Die byzantinische Literatur der Komnenenzeit. Versuch einer Neubewertung (Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Philologisch-Historische Klasse 105.) Wien 1968.
- H. HUNGER, Die hochsprachliche profane Literature der Byzantiner. Bd. I–II. München 1978.
- I. IBÉRITÉS, Σιγίλλιον περὶ τῶν μονῶν Κολοβοῦ, Πολυγύρου καὶ Λεοντίας Θεοδώρου Ἀσπαθῆ τοῦ Μαγαρά : Grégorios Palamas I. (1917) p. 787–788.
- I. IBÉRITÉS, Ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς ἐν ἁγίου ὄρει ἱερᾶς μονῆς τῶν Ἰβήρων Βυζαντιναὶ διαθῆκαι: Ὁρθοδοξία 6 (1931) p. 364–371.

- I. IBÉRITÉS, Ἡ Ἱερεισός: Grégorios Palamas 17 (1933) p. 15–16
- R. JANIN, Turcs Vardariotes: Échos d'Orient 29 (1930) p. 437–449.
- R. JANIN, Les sanctuaires des colonies latines à Constantinople: Revues des Études Byzantines 4 (1946) p. 163–171.
- R. JANIN, Constantinople byzantine. Paris 1964.²
- R. JANIN, La géographie ecclésiastique de l'Empire Byzantin. Première partie. Le siège de Constantinople et le patriarcat oecuménique. T. III. Les Églises et les monastères. Paris 1969.
- R. JANIN, Les églises et les Monastères des grands centres byzantins (Bithynie, Hellespont, Latros, Galèsios, Trébizonde, Athènes, Thessalonique). Paris 1975.
- M. JEFFREYS, Versified press-releases on the role of Komnenan emperor: the public poems of Manganeios Prodromos. In: G. Nathan - L. Garland (eds.): Basileia: essays on imperium and culture in honour of E. M. and M. J. Jeffreys (=Byzantina Australiensia, 17.). Brisbane 2011, p. 27–38.
- R. J. H. JENKINS, The peace with Bulgaria (927) celebrated by Theodore Daphnopates. In: Polichronion. Festschrift F. Dölger. Heidelberg 1966, p. 289–297 = Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Centuries. London 1970. (repr.) No. XXI., p. 287–303.
- J. KALIĆ, Рашки велики жупан Урош II. : Zbornik radova Vizantološkog Instituta 12 (1970) p. 25–35.
- S. KALLIGAS, Ἀθωνιάς, ἥτοι σύντομος περιγραφή τοῦ ἁγίου ὄρους Ἀθωνος. Ἅγιον Ὅρος 1863, p. 42–52.

- A. KAMBYLIS, *Prodromea. Textkritische Beiträge zu den Historischen Gedichten des Theodoros Prodromos* (Wiener Byzantinische Studien, 11. Suppl.) Wien 1984.
- P. KARLIN-HAYTER, *The Homilie on the Peace with Bulgaria of 927 and the 'Coronation' of 913: Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft* 17 (1968) p. 29–39.
- P. KARLIN-HAYTER, *Le synode à Constantinople de 886 à 912 et le rôle de Nicolas le Mystique dans l'affaire de la tétragamie: Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 19 (1970) p. 59–101.
- A. P. KAŽDAN, *Севастократори и деспоты в Византи XII в. (Sebastokratores und Despoten in Byzanz des 12. Jh.): Zbornik radova Vizantološkog instituta* 14–15 (1973) p. 41–44.
- A. P. KAŽDAN, *Армяне в составе господствующего класса Византийской Империи в XI–XII вв.* Ереван 1975.
- A. P. KAZHDAN, *Болгаро-византийские отношения в 912–925 гг. по переписке Николая Мистика: Études Balkaniques* 12 (1976) 92–107.
- A. KAZHDAN, *The aristocracy and the imperial ideal. In: M. Angold, The byzantine Aristocracy IX–XIII Centuries (Collection B.A.R. International Series 221.) Oxford 1984, p. 43–57.*
- A. KAZHDAN – S. FRANKLIN, *Studies on Byzantine Literature of the Eleventh and Twelfth Centuries.* Cambridge 1984.
- R. KERBL, *Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn zwischen 1050–1200 und ihr Einfluß auf das Arpadenkö nigreich (Dissertationen der Universität Wien).* Wien 1979.

- G. Kiss, Les influences de l'église orthodoxe en Hongrie aux Xe–XIe siècles. In: Specimina nova. Pars prima. Sectio mediaevalis IV (2007) p. 51–71.
- M. Kmoskó, Das Rätsel des Pseudo-Methodius: Byzantion 6 (1931) p. 273–296.
- I. KONSTANTINIDIS, Νικόλαος Α' ὁ Μυστικός. Athen 1967.
- B. KOSSÁNYI, Ephraim, Bischof von Cherson, Missionär der „Ougry“. Aus den Forschungsarbeiten der Mitglieder des Ungarischen Institutes und Collegium in Berlin, dem Andenken Robert Graggers gewidmet. Berlin 1927, p. 97–101.
- KOSZTA L., A keresztény egyházzervezet kialakulása. In: Árpád előtt és után. Szerk.: Kristó Gy. és Makk F. Szeged 1996, p. 105–115.
- L. KOSZTA, L'organisation de l'Église chrétienne en Hongrie. In: Les Hongrois et l'Europe: conquête et intégration. Textes réunis par S. Csernus et K. Korompay. Paris–Szeged 1999, p. 293–311.
- KOSZTA L., A kalocsai érseki tartomány kialakulása. Pécs 2013.
- L. KOSZTA, Byzantine archiepiscopal ecclesiastical system in Hungary? In: A Kárpát-medence, a magyarság és Bizánc. (Acta Universitatis Szegediensis. Opuscula Byzantina XI.) Szerk.: Olajos T. Szeged 2014, p. 127–143.
- M. Красножёнъ (recenzió): А. И. Алмазовъ, Неизданные каноническіе ответы Константинопольскаго патріарха Луки Хризоберга и митрополита Родосскаго Нила. Одесса 1903: Византийский Временник 11 (1904) p. 174–175.
- KRISTÓ Gy., Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Budapest 1980.

KRISTÓ Gy. – МАКК F., III. Béla emlékezete. Budapest 1981.

KRISTÓ Gy., Magyarország története 895–1301. Budapest 1989.

KRISTÓ Gy., A tizenegyedik század története. Budapest 1999.

KRISTÓ Gy. – МАКК F., A kilencedik és tizedik század története.
Budapest 2001.

K. KRUMBACHER, Geschichte der Byzantinischen Litteratur (527–1453). München 1897.

B. KUGLER, Geschichte der Kreuzzüge (Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen. II. Hauptabt., 5. Teil) Berlin 1880.

E. KURTZ, Jahrbuch der Historisch-Philologischen Gesellschaft bei der kaiserl. Neurussisch. Universität zu Odessa IV. Byz. Abt. (recenzió): Byzantinische Zeitschrift 4 (1895) p. 615–616.

E. KURTZ, Die Gedichte des Christophoros Mitylenaios. Leipzig 1903.

I. KUZNECOV, Писмата на Лъва Магистра и Романа Лакапина и словото 'Επί τῇ τῶν Βουλγαρῶν συμβάσει като извор за историята на симеоновка България: Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина 16–17 (1900) p. 179–245.

A. E. LAIOU-THOMADIKIS, Peasant Society in the Late Byzantine Empire. Princeton 1977.

K. LAKE, The Early Days of Monasticism on Mount Athos. Oxford 1909.

P. ЛАММА, Comneni e Staufer. I. Roma 1955.

Sp. ЛΑΜΠΡΟΣ, Τὰ ὑπ' ἀριθμὸν ΡΙΖ καὶ ΡΓ κατάλοιπα: Νέος Ἑλληνομνήμων 16 (1922) p. 53–55.

- O. LANGER, Politische Geschichte Genuas und Pisas im 12. Jahrhundert (Historische Studien, 7.) Leipzig 1882.
- V. LAURENT, Ὁ Βαρδαριωτῶν ἤτοι Τούρκων. Perses, Turcs asiatiques ou Turcs hongrois: Bulletin de la Société historique bulgare 16/18 (=Recueil P. Nikov) 1940, p. 275–289.
- V. LAURENT, La Serbie entre Byzance et la Hongrie à la veille de la quatrième Croisade: Revue Historique du Sud-Est Européen 18 (1941) p. 109–130.
- V. LAURENT, L'évêque des Turcs et le Proèdre de Turquie: Académie Roumaine. Bulletin de la section historiques 23 (1942) p. 147–159.
- V. LAURENT, La collection C. Orghidan. Paris 1952.
- V. LAURENT, Arété Doukaina, la kralaina: Byzantinische Zeitschrift 56 (1972) p. 35–39.
- V. LAURENT, Corpus des sceaux T. V/1. Paris 1981.
- M. H. LAURENT, A. GUILLOU, Le «Liber Visitationis» d'Athanase Chalkéopoulos. Città del Vaticano 1960.
- A. LAVRIOTÉS, Ἀθωῖτις Στοά 2–3: Vizantijskij Vremennik 5 (1898) p. 484–486.
- LÁSZLÓ Gy., A hun aranyj jelentősége: A Magyar Tudományos Akadémia II. Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának Közleményei 1 (1951) p. 105–122.
- J. LEFORT, Une exploitation de taille moyenne au XIIIe siècle en Chalcidique. In: Ἀφιέρωμα στὸν Ν. Σβορώνο I. Rhéthymno 1986, p. 362–372.

- P. LEMERLE, Esquisse pour une histoire agraire de Byzance: les sources et les problèmes: *Revue historique* 220 (1958) p.43-94.
- P. LEMERLE, La vie ancienne de Saint Athanase l'Athonite composée au début du XIe siècle par Athanase de Lavra. In: *Millénaire du Mont Athos 963-1963. Études Mélanges. I.* Chevetogne 1963, p. 59-100.
- P. LEMERLE, *The Agrarian History of Byzantium from the Origins to the Twelfth Century.* Galway 1979.
- K. LEONHARDT, Kaiser Nicephorus II. Phocas und die Hamdaniden 960-969. Halle 1887.
- R.-J. LILIE, Byzanz und die Kreuzfahrstaaten: Studien zur Politik des Byzantinischen Reiches gegenüber den Staaten der Kreuzfahrer in Syrien und Palästina bis zum Vierten Kreuzzug (1096-1204): Ποικίλα Βυζαντινά I. München 1981.
- R.-J. LILIE, Handel und Politik zwischen dem byzantinischen Reich und den italienischen Kommunen Venedig, Pisa und Genua in der Epoche der Komnenen und der Angeloi (1081-1204). Amsterdam 1984.
- St. LIŠEV, За проникването и ролята на парите във феодална България. София 1958.
- G. G. LITAVRIN, Болгария и Византия в XI-XII. вв. Москва 1960.
- Ja. LJUBARSKIJ, Замечания о Николае Мистике в связи с изданием его сочинений: *Vizantijskij Vremennik* 47 (1987) p. 101-108.
- Ja. N. LJUBARSKIJ, Nikephoros Phokas in byzantine historical writings: Trace of the secular biography in Byzantium: *Byzantinoslavica* 54 (1993) p. 245-253.

P. MAGDALINO, *The empire of Manuel I Komnenos, 1143–1180.*
Cambridge 1993.

MAKK F., *Magyar-bizánci kapcsolatok a XII. században. Kandidátusi értekezés.* Szeged 1978.

MAKK F., *Megjegyzések II. Géza történetéhez: Acta Universitatis de Attila József Nominatae. Acta Historica 62 (1978) p. 3–23.*

MAKK F., *Megjegyzések III. István történetéhez: Acta Universitatis de Attila József Nominatae. Acta Historica 66 (1979) p. 29–43.*

MAKK F., *Megjegyzések a II. Géza kori magyar-bizánci konfrontáció kronológiájához: Acta Universitatis de Attila József Nominatae. Acta Historica 67 (1980) p. 41–56.*

MAKK F., *A XII. századi főúri csoportok értékeléséhez: Acta Universitatis de Attila József Nominatae. Acta Historica 71 (1981) p. 29–35.*

F. MAKK, *Contribution à la chronologie des conflits hungaro-byzantins au milieu du XIIe siècle: Zbornik radova Vizantološkog instituta 20 (1981) p. 25–41.*

MAKK F., *Magyarország a 12. században.* Budapest 1986.

MAKK F., *Borisz, egy XII. századi magyar trónkövetelő: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Antiqua et Archaeologica. Supplementum VI. Szeged 1987, p. 61–65.*

F. MAKK, *The Árpáds and the Comneni. Polical Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century.* Budapest 1989.

F. MAKK, Boris, un prétendant du XIIe siècle: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Dissertationes Slavicae* 91 (1990) p. 41–53.

MAKK F., bizánci egyház. In: *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század). Főszerk. Kristó Gy. Budapest 1994, p. 109–111.

MAKK F., Külföldi források és a korai magyar történelem (X–XII. század): *Acta Universitatis de Attila József Nominatae. Acta Historica* 102 (1995) p. 25–41.

MAKK F., Magyar külpolitika (896–1196). (=A Szegedi középkor-történeti Könyvtár 2.) Második, bővített, átdolgozott kiadás. Szeged 1996.

MAKK F., A Turul madártól a kettőskeresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történelméről. Szeged 1998.

F. MAKK, *Ungarische Außenpolitik* (896–1196). Herne 1999.

MAKK F., Új forrásadatok a X. század végi magyar-bizánci kapcsolatok értékeléséhez: *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 43 (2001) p. 271–274.

MAKK F., A bizánci fenyegetés árnyékában. Géza fejedelem politikai-vallási választása: *Hadtörténelmi Közlemények* 114 (2001) p. 130–138.

MAKK F., *Vom mythischen Vogel Turul bis zum Doppelkreuz*. Herne 2012.

E. MALAMUT, Les îles de la mer Égée de la fin du XIe siècle à 1204: *Byzantion* 52 (1982) p. 310–350.

- E. BLANGEZ-MALAMUT – M. CACOUROS, L'image des Serbes dans la rhétorique byzantine de la seconde moitié du XIIe siècle. In: Byzantium, Identity, Image, Influence. XIX International Congress of Byzantine Studies (Copenhagen, 18–24 August 1996). Major Papers. Ed. K. Fledelius. Copenhagen 1996, p. 97–122.
- E. MALAMUT, Alexis Ier Comnène. Paris 2007.
- I. MAMALAKÈS, Τὸ Ἁγίον Ὄρος (Ἄθως) διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Thessaloniké 1971.
- M. MATHIEU, Cinq poésies byzantines des XIe et XIIe siècles: Byzantion 22 (1953 [1954]) p. 131–142.
- M. MATHIEU, La Sicile normande dans la poésie byzantine: Bolletino del Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani 2 (Palermo 1954) p. 52–84.
- G. MERCATI, Correzioni al discorso per la pace coi Bulgari: Bessarione XXXV (1919) p. 1–37.
- Ph. MEYER, Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster. Leipzig 1894.
- MOLNÁR I., Egy dáciai házvételi szerződésből levonható tanulságok, különös tekintettel mai jogunkra nézve. In: Jusztinger J. – Pókecz Kovács A. (szerk.), Jogtörténeti tanulmányok IX. Pécs 2008, p. 253–259.
- J. MORAVCSIK, Zur Benennung Οὐννοι der Ungarn: *Kőrösi Csoma-Archivum* 2 (1926–1932) p. 329.
- MORAVCSIK Gy., A magyar történet bizánci forrásai. Budapest 1934.

MORAVCSIK Gy., Bizánc és a magyarság. Budapest 1953 (Reprint: Budapest 2003, Makk F. bevezető tanulmányával).

Gy. MORAVCSIK, *Studia Byzantina*. Budapest 1967.

Gy. MORAVCSIK, Pour une alliance byzantino-hongroise (seconde moitié du XIIe siècle) In: Gy. Morvcsik, *Studia Byzantina*. Budapest 1967, p. 305–313.

Gy. MORAVCSIK, *Byzantium and the Magyars*. Budapest 1970.

MORAVCSIK Gy., Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. *Fontes Byzantini historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Árpád descendentium*. Budapest 1984.

R. MORRIS, The Two Faces of Nikephoros Phokas: Byzantine and Modern Greek Studies 12 (1988) p. 83–115.

E. v. MURALT, *Essai de chronographie byzantine 1057–1453*. II. Sanktpetersburg 1871.

G. MÜLLER, *Documenti sulle relazioni delle città Toscane coll'Oriente cristiano e coi Turchi fino all'anno MDXXXI*. Firenze 1879 (repr. Roma 1966).

F. NAU, *Révélations et légende. Méthodius – Clément – Andronicus*: *Journal Asiatique*. Série XI. tom. 9 (1917) p. 415–471.

C. NEUMANN, R. Crampe, *Philopatris* (recenzió): *Byzantinische Zeitschrift* 5 (1896) p. 165–168.

C. NEUMANN, Über die urkundlichen Quellen zur Geschichte der byzantinisch-venetianischen Beziehungen vornehmlich im Zeitalter der Komnenen: *Byzantinische Zeitschrift* 1 (1892) 372–378.

- B. G. NIEBUHR, Über das Alter des Dialogs Philopatris. In: B. G. NIEBUHR, Kleine historische und philologische Schriften. Bonn 1843, p. 73–78.
- N. OIKONOMIDÈS, Cinq actes inédits du patriarche Michel Autôreianos: *Revue des Études Byzantines* 25 (1967) p. 113–145.
- N. OIKONOMIDÈS, A propos des relations ecclésiastiques entre Byzance et la Hongrie du XIe siècle: le métropolite de Turquie: *Revue des Études Sud-Est Européennes* 9 (1971) p. 527–533.
- N. OIKONOMIDÈS, Les listes de préséances byzantines des IXe et Xe siècles. Paris 1972.
- N. OIKONOMIDÈS, Vardariotes – W.lnd.r – V.n.nd.r: Hongrois installés dans la vallée du Vardar en 934: *Südost-Forschungen* 32 (1973) p. 1–8.
- N. OIKONOMIDÈS, A Collection of Dated Byzantine Lead Seals. Washington 1986.
- OLAJOS T., Philopatrisz: *Világirodalmi Lexikon*. 10. k. Budapest 1984, p. 518–519.
- OLAJOS T., Felhasználatlan bizánci forrás a magyarság korai történetéhez: *Antik Tanulmányok* 33 (1987–88) p. 24–27.
- Th. OLAJOS, Source byzantine inobservée concernant la protohistoire du peuple hongrois: *Philohistôr. Miscellanea in honorem Caroli Laga septuagenarii = Orientalia Lovaniensia Analecta* 60 (1994) p. 435–441.
- OLAJOS T., Philotheos: *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század). Főszerk.: KRISTÓ Gy. Budapest 1994, p. 545.

OLAJOS T., Egy felhasználatlan forráscsoport a 11. századi magyar-bizánci kapcsolatok történetéhez: Századok 132 (1998) p. 215–222.

Th. OLAJOS, Contribution à l'histoire des rapports entre Constantin Monomaque et le roi hongrois André Ier. In: Byzanz und Ostmitteleuropa 950–1453. Beiträge zu einer table-ronde des XIX International Congress of Byzantine Studies, Copenhagen 1996. Hrsg. von G. Prinzing und M. Salamon. Wiesbaden 1999, p. 85–95.

Th. OLAJOS, Contingent hongrois au service de Byzance en Italie. In: Les Hongrois et l'Europe: conquête et intégration. Textes réunis par S. Csernus et K. Korompay. Paris–Szeged 1999, p. 223–229.

OLAJOS T., Bizánci mozaikok. Avarok, szlávok, bolgárok, magyarok – Válogatott tanulmányok. Szeged 2012.

H. OMONT, Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale et des autres bibliothèques de Paris. T. III. Paris 1888.

G. OSTROGORSKY, The peasant's pre-emption right. An abortive reform of the Macedonian emperors: Journal of Roman Studies 37 (1947) p. 117–126.

G. OSTROGORSKY, Urum-despotes. Die Anfänge der Despoteswürde in Byzanz: Byzantinische Zeitschrift 44 (1951) p. 448–460.

G. OSTROGORSKY, О византиском државним селяцима и војницима. Две повеле из доба Њована Цимиска: Глас српске акад. наука 214 (1954) p. 23–46.

G. OSTROGORSKY, Quelques problèmes d'histoire de la paysannerie byzantine. Bruxelles 1956.

- G. OSTROGORSKY, Радоливо, село светогорског манастира Ивиرون Radolivo. Ein Dorf des Athosklosters Iberon: Zbornik radova Vizantološkog instituta 7 (1961) p. 67–84.
- G. OSTROGORSKY, Geschichte des byzantinischen Staates. München 1963.
- G. OSTROGORSKY, A bizánci állam története. (Ford. Magyar I. L., Németh F. és Prohászka P.) Budapest 2001.
- C. OTTEN-FROUX, L'enregistrement du chrysobulle de 1192 aux Pisans: Revue des Études Byzantines 42 (1984) p. 241–248.
- D. PAPACHRYSSANTHOU, La Vie de saint Euthyme le Jeune et la métropole de Thessalonique à la fin du IXe et au début du Xe siècle: Revue des Études Byzantines 32 (1974) p. 225–245.
- G. PAPAGIANNIS, Philoprodromica. Beiträge zur Textkonstitution und Quellenforschung der historischen Gedichte des Theodoros Prodromos. (Wiener byzantinische Studien, 19.) Wien 2012.
- A. PERTUSI, Monasteri e monaci italiani all'Athos nell' alto Medioevo. In: Le millénaire du Mont Athos. I. Chevetogne 1963, p. 217–251.
- A. PERTUSI, Tra storia e leggenda: akritai e ghâzi nella frontiera orientale di Bisanzio: XIVe Congrès International des Études Byzantines (1971). Rapports préliminaires, t. II. Bucarest 1971, p. 27–72.
- L. PETIT, Vie et office de saint Euthyme le Jeune: Bibliothèque hagiographique orientale. V. Paris 1904.
- L. PETIT, Vie de Saint Athanase l'Athonite: Analecta Bollandiana 25 (1906) p. 5–89.

L. PETIT, Le Synodicon de Thessalonique: Échos d'Orient 18 (1916–1919) p. 236–254.

D. PISTÈS, Περιγραφική ιστορία του αγίου Ἀθω. Θεσσαλονίκη 1870.

D. I. POLEMIS, The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography. University of London. Historical Studies, Vol. XXII. London 1968.

Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit. Erstellt von E. TRAPP unter Mitarbeit von H.-V. BEYER. Faszikel. 1-12, Addenda und corrigenda zu Fasz. 1-8, Addenda zu Fasz. 1-12. Wien 1976–1996.

Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit. CD ROM-Version. Wien 2001.

RÁCZ I., Bizánci költemények Manuel császár magyar hadjáratairól (=Magyar–Görög Tanulmányok, 16.) Budapest 1941.

P. RASSOW, Zum byzantinisch-normannischen Krieg 1147–1149. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 62 (1954) p. 213–218.

S. REINACH, La question du Philopatris: Revue Archéologique 41 (1902) p. 79–110.

É. RÉVÉSZ, Die Siegel der Bischöfe von Turkia und die Rolle der Orthodoxie um das ersten Millennium im Königreich Ungarn. In: Cogito, scribo, spero. Ed. M. Bolom-Kotari – J. Zouhar. Hradec Králove 2012, p. 79–101.

..RÉVÉSZ É., Turkia keleti keresztény főpapjai az első ezredforduló magyar történelmében: Belvedere Meridionale 26 (2014) p. 7–22.

E. RODE, Φιλόπατρις: Byzantinische Zeitschrift 5 (1896) p. 1–15.

- G. ROHLFS, *Lexicon graecanicum*. Tübingen 1864.
- R. ROMANO, Ancora sul Philopatris Pseudoluciano. In: R. Romano, Πάρεργα. Contributi filologici. Napoli 2003, p. 5–14.
- G. ROUILLARD, Note prosopographique et chronologique: Byzantion 8 (1933) p. 107–116.
- St. RUNCIMAN, Emperor Romanus Lecapenus and his Reign. A Study of Tenth-Century Byzantium. Cambridge 1963.
- M. ŠANGIN, Византийский писатель Арефа – автор Слова о мире с болгарями 927 года: Историк марксист но. 3 (73) 1939, p. 177.
- E. SCHILBACH, *Byzantinische Metrologie*. München 1970.
- G. SCHLUMBERGER, Un empereur byzantin au Xe siècle, Nicéphore Phocas. Paris 1890.
- G. SCHLUMBERGER, Un sceu de plomb au nom d'un prince de famille royale de Hongrie au XIIe siècle au service de l'empire Byzantin en Asie: *Revue des Études Grecques* 32 (1919) p. 490–494.
- A. SCHAUPE, *Handelsgeschichte der romanischen Völker des Mittelmeergebiets bis zum Ende der Kreuzzüge*. München 1906.
- G. SMYRNAKÈS, Τὸ ἅγιον ὄρος Ἄθω. Ἀθήναι 1902.
- T. M. SOKOLOVA, Византийская сатира. In: Византийская литература. Ред. С. С. Аверинцев. Москва 1974, p. 129–143.
- C. STACH, De „Philopatride” dialogo Pseudo-Luciani dissertatio philologica. (Dissertationes philologici classici Academiae litterarum Cracoviae 26.). Cracoviae 1897.

- V. STANKOVIĆ, Срби у поезији Теодора Προδρομα и Αнонима Μανθανσκογ (Serbs in the poetry of Theodore Prodromos and Anonymous Manganeios): Zbornik radova Vizantološkog Instituta 43 (2006) p. 437–450.
- A. STAURIDOU-ZAFRAKA, Ἡ συνάντηση Συμεών καὶ Νικολάου Μυστικοῦ (Αὐγ. 913). Θεσσαλονικη 1972.
- A. STAURIDOU-ZAFRAKA, Ὁ Ἀνώνυμος λόγος „Ἐπὶ τῇ τῶν Βουλγάρων συμβάσει”: Byzantina 8 (1976) p. 345–406.
- P. STEPHENSON, Manuel I Comnenus and Geza II: A revised Context and Chronology for Hungaro-Byzantine Relations, 1148–1155: Byzantinoslavica 55 (1994) p. 251–277.
- P. STEPHENSON, Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204. Cambridge 2004.
- S. M. STERN, Tari: Studi Medievali 11 (1970) p. 177–207.
- L. STIERNON, Recenzió: B. Ferjančić, Despoti u Vizantiji i južnoslovenskim Zemljama (Die Despoten in Byzanz und den südslavischen Ländern): Revue des Études Byzantines 21 (1963) p. 291–292.
- M. ŠUFFLAY, Zu den ältesten kroatisch-ungarischen Beziehungen: Ungarische Rundschau 4 (1915) p. 883–896.
- SZÁDECZKY-KARDOSS S., Görög és bizánci források. In: Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba. I/2. Szerk.: Hajdú P. – Kristó Gy. – Róna-Tas A. Budapest 1976, p. 119–159.
- D. TABACHOVITZ, Zur Sprache des pseudolukianischen Dialogs Philopatris: Byzantinische Forschung 3 (1971) p. 182–183.

- L. THALLÓCZY – C. JIREČEK – M. ŠUFFLAY, *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia I*. Vindobonae 1913.
- The Oxford Dictionary of Byzantium. Editor in chief: A. P. KAZHDAN. Vol. I—III. New York – Oxford 1991.
- G. THÉOCHARIDÈS, Μία διαθήκη καὶ μία δίκη βυζαντινὴ: *Makedonika*, Parartema 2. Thessaloniké 1962, p. 4.
- F. THIRIET, *La Romanie vénétienne au moyen âge*. Paris 1977.
- P. TIVČEV – G. CANKOVA-PETKOVA, Au sujet des relations féodales dans les territoires bulgares sous la domination byzantine: *Byzantino-bulgarica II*. Sofia 1966, p. 109–125.
- TŐSÉR M., Katonacsászárok és hadurak: A bizánci hódítások és a polgárháborúk kora: *Hadtörténelmi Közlemények* 123 (2010) p. 236–268 .
- O. TREITINGER, *Die oströmische Kaiser- und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell*. Jena 1938.
- Fr. TRINCHERA, *Syllabus graecarum membranarum*. Napoli 1865.
- P. USPENSKIJ, Восток христианский. Афон: История Афона III. 1. Киев 1877.
- Th. I. USPENSKIJ, Неизданное церковное слово о болгарско-византийских отношениях в первой половине X века: *Летопис историко-филологического общества при Императорском Новороссийском Университете*. IV. Визант. отдел. II. Одесса 1894, p. 94–123.
- VANYÓ L. (szerk.), *A kappadókiai atyák (Ókeresztény Írók 6.)* Budapest 1983.

- K.. VARZOS, Ἡ Γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν (Κέντρον Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν. Βυζαντινὰ κείμενα καὶ μελέται 20 α-β.) Thessalonike 1984. Vol. I-II.
- A. A. VASILIEV, The Emperor Michâel III in Apocryphal Literature: Byzantina – Metabyzantina I. 1 (1946) p. 237.
- A. VASILIEV, Byzance et les Arabes. Vol. II. Part 2 (Extraits des sources arabes). Bruxelles 1950.
- I. VASSIS, Das Vocabular des Festes in der mittelbyzantinischen Hofdichtung. In: S. Kotzabassi – G. Mavromatis (Hrsg.), Realia Byzantina. (Byzantinisches Archiv, 22.) Berlin – New York 2009, p. 293–301.
- S. VRYONIS, The Will of a Provincial Magnate, Eustathius Boilas (1059): Dumbarton Oaks Papers 11 (1957) p. 263–277.
- N. WILSON – J. DARROUZÈS, Restes chartulaires de Hiéra-Xérochoraphion: Revue des Études Byzantines 26 (1968) p. 5– 47.
- P. WIRTH, Die Genesis der byzantinischen Despotenwürde im Lichte der zeitgenössischen höfische Titulatur: Byzantina 5 (1973) p. 421–425.
- M. WITTOV, The Making of Orthodox Byzantium, 600–1025. London 1996.
- V. ZLATARSKI, История на българската държава през средное векове. I. 2. София 1927.

2. sz. térkép: Chakidiké-félsziget a X–XIII. században

MUTATÓK - INDICES

GÖRÖG NÉVMUTATÓ INDEX GRAECUS

A mutatóban szerepel a forrásszövegekben előforduló valamennyi személynév, népnév és földrajzi név valamint ezek származékai.

A

Ἀγάθη 114
Ἀγάθων 33
Ἀγαπήτος Adrianupolis
metropolitája 83
Ἅγιοι Τρεῖς Παῖδες 91
Ἅγιον Ὅρος 65, 153
ld. még Ἄθω, Ἄθω(ς), Ἀθωνα,
Ἀθωνος ὄρος
Ἅγιον Πνεῦμα 39, 97, 106
Ἅγιος Νικκήτας monostor 91
Ἅγίου Ἀνδρέα (μονή) 91
Ἅγίου Μηνᾶ τοῦ Καραβιδᾶ templom
115
Ἅγίου Νικολάου τῆς Βίγλας τοῦ τῆς
Κουβουκλεισίνης templom 115
Ἅγίου Πανταλεήμονος τῶν Σοφιῶν
τοῦ Λουπαδιώτου templom 115
Ἅγιων Τεσσαράκοντα τὸ
γειροκομεῖον 91
Ἀδριανούπολις 83
Ἀθανάσιος Athosi, Szent 66
Ἀθανάσιος πρῶτος 66, 67
Ἀθανάσιος Nikolaos Katzikas fia 153

Ἀθῆναι 83
Ἄθω / Ἄθως 39, 40, 66, 159
Ἀθωνα 39
Ἀθῶνος ὄρος 38, 65
Ἄθωνιτε 38
Αἰγυπτῖοι 79
Αἴγυπτος 60
Αἴνος 88
Ἀλεξανδρεία 123
Ἀλέξιος I. Alexios Komnénos 123
Ἀλέξιος δεσπότης 143
Ἀλέξιος patriarcha 83
Ἄμαστρις 88
Ἀμβακούμ 73
Ἀμβρή 88
Ἀνδρέας Szent, Apostol 29
Ἀνδρέας Chersón érseke 83
Ἀνδρέας presbyteros 91
Ἀνδρέας ὁ Ματζουκλοπόδης 91
Ἄννα Nikolaos Katzikas lánya 153
Ἀπελάτης 92
Ἀπολινατζάρης 91
Ἄπρως 83

Άραβία 60

Άραβες 53

Άρέαι 92

Άρετή 138, 139

Άρης 132

Άρκουμάνος 106

Άρσενίος Sugdia érseke 83

Άσκηρήτου / Άσικρίτου (μονή) 97,
99

Άφιλίγμος 91

B

Βαβυλῶν 61

Βαρβάρα 114

Βασιλακίος 111, 115

Βασιλείος Nagy Szent Basileios 148

Βασιλείος presbyteros 115

Βασιλείος Μεσιτάς 91

Βελανίδι 91

Βιζινέων (ταξιάρχης) 99

Βιζύη 83

Βιτάλιος 98

Βιτινία 91

Βοσπόρος 83

Βούλγαροι 18, 19, 22, 79

Βράχιον 92

Βρύσις 83

Βυζαντινά 55

Βυζαντινός 112, 113

Βωνοφίλην 105

Γ

Γαυζιφάς 91

Γειζεί 106

Γεωργίος Szent 139

Γεωργίος Korinthos metropolitája 83

Γεωργίος presbyteros 115

Γιασίος 91

Γράντζα 92

Γρηγόριος thessolonikéi
archiepiskopos 39, 40

Γρηγόριος ό Μόλορος 92

Γροιγώρηος Φαλάρεις 106

Γύπας 92

Δ

Δακική 131

Δαλματία 123

Δαυκανάρος 91

Δερκός 83

Δημήτριος Kyzikos metropolitája 83

Δημήτριος klerikos 39

Δημήτριος Βλάκος 95

Δημήτριος Σπαρτηνός 154

Διαβατηνή 114 *ld. még Ξένη*

Διονύσιος Proikonésos érseke 83

Δονάκις 92

Δυρραχίον 123

Δωραία 91

E

έθνικοί 14

ἔθνων (περίστασις καὶ ἐπιδρομή) 19,
29, 34, 73, 159

Ἐλαιὸν 91

Ἐλένη 46

Ἐπιλεικτὴ 114

Ἐρισος 40 *ld. még* Ἰερισσός

Ἐριχος 91

Ἐσφιγμένου (μονή) 159

Εὐθυμῖος a Studios-monostor
szerzetese 67

Εὐθυμῖος a Szent András monostor
igumenje 29

Εὐφημία 114

Ἐφέσος 83

Z

Ζωητος 39, 40

H

Ἡρακλεία 83

Θ

Θαυμαστή 114

Θεογνώστος Μόκισος metropolitája
83

Θεογνώστος taxiarchés 99

Θεοδόσιος Σκαράνος 153

Θεοδότος Sebasteia metropolitája 83

Θεοδούλη 114

Θεοδῶρος Chalkedon metropolitája
83

Θεοδῶρος Kamachos metropolitája
83

Θεοδῶρος taxiarchés 99

Θεοδῶρος Ἀσπαθης 72

Θεοδῶρος Κλάδων 73, 74

Θεοδῶρος Χρυσοβαλαντίτης 138

Θεόκτιστος 159

Θεὸς 23, 28, 66, 83, 113, 143

Θεοτόκος 143

Θεοτόκου τῆς Ἐλεούσης τοῦ Βοίλα
templom 115

Θεοτόκου τοῦ Εὐκτηρίου τοῦ
Βουνινοῦ templom 115

Θεοφύλακτος Neokaisareia
metropolitája 83

Θεοφύλακτος πόλις 66
ld. még Κωνσταντινόπολις,
Κωνσταντινούπολις, νέα Ῥώμη,
Πόλις

Θεσσαλονίκη 33, 38, 39, 40, 73, 153,
154,

Θεσσαλονίκη thema 28, 29, 33, 34,
38, 40, 73, 153, 154, 159

Θετταλοῖ 46

Θῆβαι 88

Θωμᾶς prôtospatharios, asékretis
28, 29, 33, 34, 38, 39, 159

Θωμᾶς diakonos és klérikos 99

Θωμᾶς Τζουλας 39

I

Ἰακώβ 23

Ἰβήρων μονή 110, 112, 113, 153

Ἰδροῦς 88 *ld. még* Ὑδροῦς

Ἰερισσός 153 *ld. még* Ἐρισος

Ἰκονίον 83
 Ἰλλυρικὸν 131
 Ἰσαακίος Ἄγγελος császár 123
 Ἰσραήλ 23
 Ἰωάννης Jóannés Tzimiskés császár
 Ἰωάννης Bosporos érseke 83
 Ἰωάννης Ikonion metropolitája 83
 Ἰωάννης Karia metropolitája 83
 Ἰωάννης Klaudiupolis metropolitája 83
 Ἰωάννης Meliténé metropolitája 83
 Ἰωάννης Philippi metropolitája 83
 Ἰωάννης Turkia metropolitája 83
 Ἰωάννης diakonos 99
 Ἰωάννης klérikos és notarios 115
 Ἰωάννης Λαγουβάρδος 95
 Ἰωάννης Οὐγγρος 153
 Ἰωάννης Σίτενης 106
 Ἰωάννης Φορίτης 115

Κ

Καλαβρία bizánci thema 98
 Καλή 111 *ld. még* Μαρία μοναχή
 Κάλλοια τοῦ Χρυσικοῦ 106
 Καμάχος 83
 Κάμενα 153
 Καμποιζίων 105
 Καρία 83
 Κασανδρία 28, 33, 159
 Κατακαλὼν 38, 40, 46
 Κάτω Βολβόν 153
 Κελτζηνή 83, 88

Κίος 83
 Κλαυδιούπολις 83
 Κλεόλαος 60
 Κολοβοῦ (μονή) 72, 73
 Κολωνεία 88
 Κομειτᾶς / Κομητᾶς presbyteros 99
 Κομνηνός 143 *ld. még* Μανουήλ
 Κωνσταντῖνος 106,
 ld. még Κωνσταντῖνος Στοιλειτάνος
 Κοντονικῆτας / 99
 Κοντονικῆτας 99 *ld. még* Pancharios
 Κορίνθος 83
 Κορτζενή 88
 Κωνσταντῖνος Στοιλειτάνος 105 *ld. még* Κωνσταντῖνος
 Κουντούρα 105, 106
 Κουτζηκάρις 91
 Κρήται 53
 Κρήτη 53, 83
 Κρισαρούσκοι 106
 Κριτίας 59, 60, 61
 Κυζίκος 83
 Κυριακός Ephesos metropolitája 83
 Κυρίλλος spatharokandidatos, a magyar csapattest domestikosa 97, 98, 99
 Κωλοβοῦ (μονή) 39
 Κωνσταντινούπολις 83 *ld. még* Κωνσταντινούπολις, νέα Ῥώμη, Πόλις, θεοφύλακτος πόλις
 Κωνσταντῖνος VII. (Bíborbanszületett) Konstantin császár 28, 33, 46, 73, 159

Κωνσταντῖνος Κόνσταντινος
 Lekapénos társcsászár 28, 33,159
 Κωνσταντῖνος
 Chónoi metropolitája 83
 Κωνσταντῖνος
 Derkos érseke 83
 Κωνσταντῖνος
 Nikaia metropolitája 83
 Κωνσταντῖνος
 Patrai metropolitája 83
 Κωνσταντῖνος
 Sidé metropolitája 83
 Κωνσταντῖνος Trapezunt
 metropolitája 83
 Κωνσταντῖνος
 Tyana metropolitája 83
 Κωνσταντῖνος prótospatharios 98
 Κωνσταντῖνος presbyteros 115
 Κωνσταντῖνος a Hagios
 Pantaleimón templom
 presbyterosa 115
 Κωνσταντῖνος Κανίτης 143
 Κωνσταντῖνος Σάρδος 95
 Κωνσταντῖνος Στοιλειτανος 105
 Κωνσταντινούπολις 88, 143 *ld. még*
 Κωνσταντινόπολις, νέα Ῥώμη,
 Πόλις, θεοφιλακτος πόλις
 Κωνσταντῖος császár (Constantius
 337-361) 55
 Κωσμάς (Κοσμάς) az Asikritis
 monostor szerzetese és kuratora
 97, 99
 Κωσμάς (Κοσμάς) az Asikritis
 monostor szerzetese, papas 98

Λ

Λάβρα 67 *ld. még* Λαύρα
 Λαύρα 26, 66 *ld. még* Λάβρα
 Λαγιτιάνος 92
 Λεοντία 72, 73
 Λεόντιος az Asikritis monostor
 igumenje, 97
 Λεόντιος az Asikritis monostor
 szerzetese 98
 Λέων Brysis érseke 83
 Λέων 91
 Λέων Andréas Matzuklopodé fia 91
 Λήμνος 83

Μ

Μαγκούση 114, 116
 Μαγλαβίου (ἐπὶ τοῦ) 74, 98
 Μαϊούαφα(ς) 91
 Μακεδόνοι 79
 Μανουήλ Κομνηνός császár 143
 Μανουδά 92
 Μαρία Szűz Mária 143
 Μαρία Antiochiai Mária, Manuel
 császár felesége 143
 Μαρία πορφυρογεννήτη
 Manuel császár lánya 143
 Μαρία μοναχή 111, 113, 115 *ld. még*
 Καλή
 Μαρία Μαρία μοναχή szolgálója,
 Barbara leánya 114
 Μαρία Nikolaos Unkros felesége 153
 Μαρία Nikolaos Katzikas felesége
 153

Μαρία Ουγκραίνη 114 *ld. még*

Ουγκραίνη

Μελανὰ 66

Μελιτηνή 83

Μελιτηνή Μαρία μοναχή szolgálója
114

Μεσσουειάνον 106

Μιχαήλ Athén metropolitája 83

Μοῦρον 91

Μοῦσ... 88

Μωκισός 83

Μώσης 23

N

Ναζηραῖοι 23

νέα Ῥώμη 83, 143 *ld. még*

Κωνσταντινούπολις,

Κωνσταντινόπολις, Πόλις,

θεοφύλακτος πόλις

Νεοκαισαρεία 83

Νικαία 83

Νικήτας Bizyé érseke 93

Νικήτας Hérakleia metropolitája 83

Νικήτας Hydrus metropolitája 83

Νικήτας papas 92

Νικήτας presbyteros 115

Νικήτας Ξιφιλῖνος 115

Νικηφόρος Kios érseke 83

Νικηφόρος Polykarpos fia 91

Νικόλαος Lémnos érseke 83

Νικόλαος Agathón fia 33, 34

Νικόλαος Κάμπανος 154

Νικόλαος Κατζικᾶς 153

Νικόλαος *ld. még* Οὔγκρος 153

Νομικίσης 91

Ξ

Ξένη Διαβατήνη 114

O

Ὅνγροι 97, 100 *ld. még* Οὔγγροι

Ὅρεα 91

Ὅρος (sc. ἅγιον) 66, 67 *ld. még*

Ἅγιον Ὅρος, Ἄθω, Ἄθω(ς), Ἀθωνα,

Ἀθῶνος ὅρος

Οὔγγρικὸς 131

Οὔγγροι 55, 100, 148

ld. még Ὅνγροι

Οὔγγρος 92, 94, 107, 153 *ld. még*

Οὔγκρος

Ουγκραίνη 114 *ld. még* Μαρία

Ουγκραίνη

Οὔγκρος 153 *ld. még* Νικόλαος

Οὔγκρος

Οὔγγρος 105, 107 *ld. még* Οὔγγρος

Οὔννοι 46

Π

Παγχάριος Κοντονικίτας 99

Παιονία 131

Παλλήνη 28, 33, 159

Πατήρ 39, 97, 106

Πάτραι 83

Παῦλος monachos 66

Περίστεραι 29

Πέρσαι 60, 61

Πέτρος Μαλακουρούνας 106
 Πισσαϊκός 123
 Πίσση 123
 Πόλις 14, 15 *ld. még*
 Κωνσταντινούπολις,
 Κωνσταντινόπολις, νέα Ῥώμη,
 θεοφύλακτος πόλις
 Πολυγύρος 72, 73
 Πολυκάρπος 91
 Πομπηιούπολις 88
 Πόντος 88
 Πόρτα τῆς Σιδίρας 91
 Προθυμία 114
 Πρόημον 92
 Προικονήσος 83
 Πρόκοιλος 33
 Πύργος 159

P

Ραεινάλδος 105
 Ῥηγίον 91
 Ρίζικας 91, 92
 Ρο[...] Κουτζηκάρης 91
 Ῥωμαϊκή 18, 132
 Ῥωμαῖοι 79, 123
 Ῥωμαίων πολιτεία 53
 ld. még Κωνσταντινούπολις,
 Κωνσταντινόπολις, νέα Ῥώμη,
 Πόλις, θεοφύλακτος πόλις
 Ῥωμανία 123

Ῥώμη (νέα) 83, 143 *ld. még*
 Κωνσταντινούπολις,
 Κωνσταντινόπολις, νέα Ῥώμη,
 Πόλις, θεοφύλακτος πόλις
 Ῥωμανός I. Rómanos Lekarénos
 császár 28, 33, 159
 Ῥωμανός II. Rómanos császár 46
 Ῥωσία 88

Σ

Σαλιναι 98, 99
 Σαλήναι 99 *ld. még* Σαλιναι
 Σγούρος 106
 Σεβαστεία 83
 Σέρβοι 131, 148
 Σερβουγγρικός 131
 Σερρα 88
 Σίβρη 73
 Σίδη 83
 Σικελία 131, 132
 Σικελοῖ 131
 Σισινίος Keltzéné metropolitája 83
 Σκαράνος, Θεοδόσιος 153
 Σκύθαι 43, 46, 59, 61
 Σουγδία 83
 Σοῦσα 60
 Στεφάνος Stephanos Lekarénos
 társcsászár 28, 33, 159
 Στεφάνος Κρέτα metropolitája 83
 Στουδίου (μονή) 67
 Στραβογρόνομος 91
 Στρατηγίος Aprós érseke 83

Τ

Τάρον 88
 Τζουλας, Θωμᾶς 39
 Τουκία 95 *ld. még* Τουκκίαι
 Τουκκίαι 92 *ld. még* Τουκία
 Τουρκία 83, 88
 Τοῦρκοι 13, 79, 148
 Τούρσικον 88
 Τραπεζοῦς 83
 Τριεφῶν 59, 60, 61
 Τυάνα 83

Υ

Ὑδροῦς 83 *ld. még* Ἰδροῦς
 Υἱός 39, 97, 106

Φ

Φαζαλάρης 106
 Φαραῶ 23
 Φειλείππος 106
 Φέλλα 98

Φιλίπποι 83
 Φιλίππος *presbyteros* 98
 Φινέλη 98
 Φουρμουτούρβουλον 91
 Φύλακας 91
 Φυτ(.....) 91

Χ

Χαζάρεις 13
 Χαιρετόποι 88
 Χαλκηδών 83
 Χάρων 46
 Χερσών 83
 Χορβατία 123
 Χουδάνα 114
 Χριστίνη 114
 Χριστόδουλος
 presdbbyteros és klérikos 99
 Χριστός 98. 159
 Χωνοι 83, 88

MAGYAR MUTATÓ INDEX HUNGARICUS

A Mutatóban a középkori személy- nép- és földrajzi nevek mellett modern tudósok nevei is megtalálhatók abban az esetben, ha szövegbe ágyazva, a magyar mondat részeként szerepelnek.

A

Abbakum 76 <i>ld. még</i> Ambakum	Andreas, Chersón érseke 85
Agapétos, Adrianupolis metropolitája 84	Andreas, presbyteros 94
Agathé 116	András, Szent 27, 30
Agathón 11, 32, 35	Andreas Matzuklopodés 94
Ainos metropolitája 89	Ani 110
Aischylos 62	Anna, Nikolaos Katzikas lánya 155
Akeros 137	Anna Komnéné 111, 133
Akmón 47	Antiochia 56
alánok 20, 21, 25	Antonimina 95
Aleppó 55, 56, 62 <i>ld. még</i> Beroia	Apelátés 94
Alexandreia 124	Aphiligmos 93
Alexandros, Nikaia metropolitája 41	Apollinatzérés 93
I. Alexios (Komnénos), császár 11, 110, 111, 116, 119, 124	arab kalifák/kalifátus 62, 63
Alexios, despotés 141, 144 <i>ld. még</i> III. Béla magyar király	Arabia 62 <i>ld. még</i> Arábia
Alexios Studités konstantinápolyi patriarcha 11, 80, 84	arabok 16, 49, 50, 55, 56, 57, 62, 63
Amastris metropolia 89	Arábia 62 <i>ld. még</i> Arabia
Ambakum 76 <i>ld. még</i> Abbakum	Areai 95
Ambokum monostor 76	Areté despoina 140
Ambré 89	Areté Dukaina 140 <i>ld. még</i> Areté kralaina
Ancona 136	Areté kralaina 11, 137, 139 <i>ld. még</i> Areté Dukaina
I. András, magyar király 107	Arethas, Kaisareia érseke 21
	Arés 136
	Arkadiupolis 78

arkadiupolisi csata 57
 Arkumanos, presbyteros 109
 Arsenios, Sugdia érseke 85
 Asekrétis monostor 96, 101, 102 *ld. még* Asikritis-monostor
 Asikritis-monostor 101 *ld. még* Asekrétis monostor
 Athanasios, Nikolaos Kotzikos fia 155
 Athanasios, prótos 67, 70
 Athanasios, Szent 26, 64, 67, 68, 69
 Athén 55
 Athos 42, 43, 65, 68, 69, 160 *ld. még* Athos-félsziget, Athos-hegy, athosi monostorok, Hegy, Szent Hegy
 Athos-félsziget 26, 36, 158 *ld. még* Athos, Athos-hegy, athosi monostorok, Hegy, Szent Hegy
 Athos-hegy 37, 41, 67, 69, 71 154 *ld. még* Athos, Athos-félsziget, athosi monostorok, Hegy, Szent Hegy
 athosi monostorok 5, 26, 36, 37, 64, 67, 151 *ld. még* Athos, Athos-félsziget, Athos-hegy, Hegy, Szent Hegy
 athosi szerzetesek 40, 43, 64 *ld. még* athosiak
 athosiak 36, 41, 42, 65 *ld. még* athosi szerzetesek
 avar 77
 Avlona 136

Á

Árpád-kor 7, 96

B

Baán I. 5, 6, 9, 71, 76, 80, 86, 89, 152
 Babylón 63
 Bagaladi 95
 Bagdad 63
 bagdadi udvar 21 *ld. még* bagdadi uralkodó
 bagdadi uralkodó 25 *ld. még* bagdadi udvar
 Balkán 6, 110
 Balogh L. 6, 7, 9, 37, 44, 48, 51, 55
 Bănescu, N. 48
 Barbara 116
 Basilakios, kuropalátés 111, 115, 118
 I. Basileios, császár 36, 42
 II. Basileios, császár 36, 50, 54, 75, 100, 107
 Basileios, Nagy Szent 146, 148
 Basileios, presbyteros 117
 Basileios Mesimerios 119
 Basileios Mesitas 93
 bácsi érsekség 85
 Belanidi 94
 belső-ázsiai türkök 77 *ld. még* türkök
 Beroia 55, 56 *ld. még* Aleppó
 Berta, Sulzbachi 145
 besenyők 20, 21, 25, 44, 57, 110
 Bécs 137
 III. Béla, magyar király 141, 144 *ld. még* Alexios despotés
 Bianconovo 93
 Bibliothèque Nationale 104
 Bitalios, szerzetes 101

Bitinia 93
 Bitzinia 103
 Bizánc 112, 120, 139 *ld. még* Bizánci Birodalom, Rhómania, Római Birodalom
 Bizánci Birodalom 44, 45, 51, 57, 75, 77, 78, 119, 124, 134, 135 *ld. még* Bizánc, Rhómania, Római Birodalom
 bizánciak 21, 24, 25, 48, 57, 62, 63, 77, 78, 112, 119, 149 *ld. még* rómaiak
 Bizinaiak 103

Bíborbanszületett Konstantin 9, 44, 54, 75 *ld. még* VII. Kónstantinos Porphyrogennétos, VII. (Bíborbanszületett) Konstantin
 VII. (Bíborbanszületett) Konstantin 13, 17, 47, 71 *ld. még* VII. Kónstantinos Porphyrogennétos, Bíborbanszületett Konstantin
 bolgárok 19, 21, 24, 25, 42, 44, 48, 49, 55, 57, 77, 79
 Borisz „Kalamanos” 137, 139
 Bova 95
 Bónophilén 104, 107
 Böjtölő János 84 *ld. még* Jóannés Nésteutés

C

Calabria 101, 107 *ld. még* Kalabria thema
 Cankova-Petkova, G. 48
 Capialbi család 90
 Catanzaro 104
 Chairetopoi püspöksége 89

Chalkédón 17
 Chalkidiké-félsziget 11, 26, 32, 36, 42, 158
 Chilandar monostor 150
 Chónoi metropoliája 89
 Christodulos, presbyteros és klerikos 103
 Chrysikos 109
 Chudána 116
Codex Athonites Esphigmenou 86

D

Dakia 133
 Daktylosok 47
 Dalmácia 119, 120, 124
 Darrouzès, J. 6, 86, 89, 139
 Daukanaros 94
 dákok 133
De cerimoniis aulae Byzantinae 13
 dél-itáliai 135 *ld. még* Itália
 Démétrios, klérikos 41
 Démétrios, Kyzikos metropolitája 84
 Démétrios Sparténos 11, 150, 156
 Dimitrov, Ch. 77
 Diocletianus, császár 116
 Dionysios, Proikonésos érseke 84–85
 Donakis 95
 Dóreai kisbirtok 93
 Dölger, F. 94
 Du Cange, Charles du Fresne 116
 Dujčev, I. 21, 107
 Dukas-familia 139

Dumbarton Oaks 140
Dyrrachium 124

E

Egyiptom 63
egyiptomi udvar 21
egyiptomi uralkodó 25
egyiptomiak 77, 79
Elaión 93
Elizeus 108
Epileikté 117
epirusiak 152
Erichos 94
Erisos 43
Esphigmenu-monostor 157, 158, 160
Euphémia 116
Eusebios 24
Euthymios, igumen 27, 30
Euthymios, konstantinápolyi
patriarcha 24
Euthymios, a Studios-monostor
szerzetese 64, 69
Euthymios, Szent 27

É

Észak-Mezopotámia 56

F

ferganaiak 16
Filandari 109
Filogaso 95
Firenze 137
Forum Constantini 117

Földközi-tenger 124
frankok 16, 152

G

Gauziphas 94
genovaiak 119
georgiaiak 110 *ld. még* ibérek
Geórgios, Korinthos metropolitája 84
Geórgios Akropolités 150
Geórgios Karabidas 117
Gergely, Nagy Szent 84
I. Géza, magyar király 139
II. Géza, magyar király 134, 135, 144,
146
Giassios 93
Giezi 108
Gioia 101
görögök 62
Grantza 95
Grégorios, Thessaloniké érseke 36, 41,
42, 43
Grégorios Moloros 95
Grégorios Pakurianos 110
Grégorios Phalaris 109 *ld. még*
Groigóréos Phalareis
Groigóréos Phalareis 109 *ld. még*
Grégorios Phalaris
Grumel, V. 146
Guillou, A. 6, 8, 90, 94, 95, 107
Gypas 95

GY

Györffy Gy. 7, 120
György, Szent 140

H

Hadad 24
 Hagia Sophia 141, 145
 Hagioi-Treis-Paides 93
 Hagios Élias monostor 151
 Hagios Nikétas monostor 94
 Hamdanida 55, 56, 62
 Hase, C. B. 55, 56
 Hegy 67, 69 *ld. még* Athos, Athos-félsziget, Athos-hegy, Athos hegyi, athosi monostorok
 Helena Uroš 134
 Helené, I. Rómanos Lekapénos császár lánya 44, 47
 Herméleia 151
 Hérakleios, császár 56
 hidrusi püspökök 89
 Hiera-Xérochoraphion monostor 137, 141
 Hierissos 11, 36, 41, 42, 43, 151, 154
 hierissosiak 36, 37, 41
 Holler L. 7, 89, 146
 Holofernés 24
 horvátok 133
 Horvátország 119, 124
 Hörandner, W. 6, 127
 hunok 44, 48

I

ibérek 110, 154, 155 *ld. még* georgiaiak
 Illyricum 133 *ld. még* Illyrikon
 Illyrikon 133 *ld. még* Illyricum

II. Isaakios (Angelos), császár 119, 125
 Isten 24, 54, 68, 84, 115, 124, 125, 136, 144, 145
 Istenanya 136
 I. István, magyar király 107
 III. István, magyar király 146
 Itália 17, 95, 107, 108, 137 *ld. még* délitáliai
 Iulianus Apostata 56
 Ivron-monostor 71, 74, 110, 111, 150, 151, 154, 155 *ld. még* ivroni intézmény
 ivroni intézmény 36, 156 *ld. még* Ivron-monostor,
 Izrael 24

J

Jákób 24
 Jenkins, R. J. H. 21
 Jézus 108 *ld. még* Krisztus
 Joppolo 95
 I. Jóannés (Tzimiskés), császár 11, 27, 50, 54, 63, 64, 65, 68, 69, 70, 71, 75, 77
 II. Jóannés (Komnénos), császár 124, 126, 134
 Jóannés, Bosporos érseke 85
 Jóannés, diakonos és chartophylax 103
 Jóannés, Ikonion metropolitája 84
 Jóannés, Karia metropolitája 84
 Jóannés, Klaudiupolis metropolitája 84

Jóannés, Meliténé metropolitája 84
 Jóannés, Philippi metropolitája 84
 Jóannés, Turkia metropolitája 80, 84, 85
 Jóannés Axuch 136
 Jóannés Kolobos 36
 Jóannés Nésteutés 84 *ld. még* Böjtölő János
 Jóannés Palaiologos Komnénos Dukas Angelos 155
 Jóannés Phorités 117
 Jóannés Sitenés 109
 Jóannés Skylitzés 50
 Jóannés Sophiótés 118
 Jóannés Ungros 151, 152, 156 *ld. még* Ungros, Magyar
 Jónás 24
 Jóséphos Bringas 53, 54
 I. Justinianos, császár 15, 110

K

K.pa 95
 Kaisareia 53
 Kalabria thema 96, 101, 102 *ld. még* Calabria
 Kalamaradés 156
 Kalé Basilakiné 110, 111, 112 *ld. még* Mária nővér/szerzetesnő
 Kallioia, Chrysikos neje 109
 kalocsai érsekség 85
 Kamena 151, 155
 Kampanos 150
 Kampigzia 107

Kampigzioi 107
 Kassandra-félsziget 26, 76 *ld. még* Kassandra
 Kassandra 26, 27, 30, 35, 160 *ld. még* Kassandra-félsziget
 Katakálón 11, 36, 37, 41, 43, 44, 47, 49
 Katakálón Kekaumenos 44, 110
 Katastromonon 156
 Kató Bolbos 156
 kazárok 16, 77
 Kálmán, magyar király 139
 Keletrómai Birodalom 15
 Keltzéné metropoliája 89
 Keresztelő Szent János 36
 Kharón 48
 Kilikia 56
 Kleolaos 61, 62
 Kolobu-monostor 11, 36, 41, 42, 43, 71, 74
 Kolónia metropoliája 89
 Komeitas, presbyteros és ekdikos 103
 Komnénos-dinasztia 149
 III. Konrád, német császár 135
 Konstantin, Nagy *ld. még* I. Kónstantinos császár
 Konstantinápoly 15, 50, 55, 56, 64, 68, 84, 85, 89, 101, 112, 119, 127, 145, 151 *ld. még* Kónstantinupolis, Város, Új-Róma
 Korfu 127, 133
 Kortzéné 89
 Kosmas, az Asikritis monostor szerzetese 101

- Kosmas, az Asikritis monostor szerzetese, papas 101
- Kosztá L. 85
- I. Kónstantinos, császár 24, 84, 111, 145
- VII. Kónstantinos Porphyrogennétos, császár 9, 13, 19, 30, 34, 47, 160
ld. még VII. (Bíborbanszületett) Konstantin, Bíborbanszületett Konstantin
- VIII. Kónstantinos, császár 54, 75
- IX. Kónstantinos (Monomachos), császár 107
- Kónstantinos, Chónoi metropolitája 84
- Kónstantinos, Derkos érseke 85
- Kónstantinos, Nikaia metropolitája 84
- Kónstantinos, Patrai metropolitája 84
- Kónstantinos, presbyteros 117
- Kónstantinos, protospatharios és epi tu Manglabiu 102
- Kónstantinos, Sidé metropolitája 84
- Kónstantinos, Trapezunt metropolitája 84
- Kónstantinos, Tyana metropolitája 84
- Kónstantinos Dukas „Kalamanos” 139
- Kónstantinos Kanités sakellarios 11, 141, 145
- Kónstantinos Lekapénos, társcsászár 30, 35, 47, 160
- Kónstantinos Lupadiótés, presbyteros 117
- Kónstantinos Monachos 64
- Kónstantinos Phorités 118
- Kónstantinos Stoileitanos (Stilitanos) 104, 108
- Kónstantinupolis 84, 145 *ld. még* Konstantinápoly, Város, Új-Róma
- Közép-Ázsia 16
- Kréta 55, 57
- krétaiak 50, 55
- Krisaruskos 107
- Kristophoros Lekapénos, társcsászár 19, 47
- Krisztina, nővér 116
- Krisztus 19, 70, 102, 124, 125, 160 *ld. még* Jézus
- Kritias 61, 62, 63
- kunok 152
- Kuntura 107
- Kyriakos, Ephesos metropolitája 84
- Kyryllos, spatharokandidatos és domestikos 11, 96, 100, 102

L

- Lagitianos 95
- Latin Császárság 154
- Laurent, V. 139, 140
- Lavra-monostor 26, 32, 41, 65, 67, 69, 151, 158 *ld. még* Nagy Lavra
- Lefort, J. 74
- Lemerle, P. 74
- Leontia-monostor 71, 74, 75
- Leontios, az Asikritis monostor igumenje 101

Leontios, az Asikritis monostor szerzetese 101
 VI. (Bölcs) Leó, császár 13, 17, 24, 25, 29, 34, 36, 43, 44
 León 93
 León, Andreas Matzuklopodés fia 94
 León, Brysis érseke 85,
 León Diakonos 11, 50, 51, 55,
 León Katakálón 44
 León Phókas 55, 63
 Liudprand 76
 Lukas Chrysobergés 11, 146, 148
 Lukianos 56

M

Macleod, M. D. 57
 Magyar 90 *ld. még* Ungros
 Magyar 107 *ld. még* Ungros
 Magyar 151
 Magyar Királyság 80 *ld. még* Magyarország, Turkia
 Magyar Mária *ld. még* Mária, Magyar magyarok 5, 6, 7, 11, 13, 16, 17, 20, 21, 25, 27, 32, 33, 37, 44, 45, 48, 49, 51, 55, 57, 65, 71, 76, 77, 78, 94–95, 96, 100, 107, 111, 112, 116, 119, 120, 127, 133, 134, 135, 137, 139, 141, 144, 146, 147, 149, 152, 158,
 Magyarország 76, 84, 85, 112, 133 *ld. még* Magyar Királyság, Turkia
 Maiandros folyó 137
 Maiuaphas 93
 Makedonia 151
 makedónok 77, 79

Makk F. 6, 85, 127, 134, 137, 141, 146
 Manganeios Prodromos 126
 Ma(n)glabitések 74
 Mankus 116
 Manuda 95
 I. Manuél (Komnénos), császár 119, 126, 127, 134, 135, 136, 144, 145, 146
 II. Manuél (Palaiologos), császár 64
 Maria Unkraina 112, 116 *ld. még* Unkraina
 Mária, Antiochiai 144
 Mária, Barbara lánya 116
 Mária, Magyar 112 *ld. még* Maria Unkraina
 Mária, Manuél császár leánya 145
 Mária, Nikolaos Kotzikos felesége 155
 Mária, Nikolaos Unkros felesége 155
 Mária, nővér/szerzetesnő 11, 110, 111, 112, 115, 118 *ld. még* Kalé Basilakiné
 Mária, Szűz 144
 Medina hercegi család 96
 Melana 68
 Meliténé 117
 Melito 95
 Mesiano 104, 107
 Mesima folyó 101
 Messiano 109 *ld. még* Messueiano
 Messueiano 109 *ld. még* Messiano
 Methodios 77
 Ménaion 104
 Ménas, patriarcha 84

VIII. Michaél (Palaiologos), császár
151, 152, 154, 155

Michaél, Athén metropolitája 84

Michaél Kerullarios 56

Michaél Psellos 56

Migne, J. P. 127

Milánó 137

Miller, E. 127

Moravcsik Gy. 5, 6, 7, 13, 17, 44, 48,
51, 55, 126, 127

Moreai Krónika 152

Mous... 89

Mózes 24

Muron 92

Al-Muti, kalifa 63

muzulmánok 49

N

Nagy Lavra 26, 64, 68, 69, 157 *ld. még*
Lavra-monostor

Nagy Szent Gergely *ld. még* Gergely,
Nagy Szent

Nagypalota 15

Nazaraiosok 24

Negyven–Szentekről elnevezett
idősoththon 90, 92

Negyven–Szentek-monostor 92

Niebuhr, B. G. 56

Niképhoros Phókas, császár 26, 27,
49, 50, 53, 54, 55, 56, 57, 63, 68

Niképhoros 93

Niképhoros, Kios érseke 85

Niképhoros, Szent 137

Niképhoros Bryennios 111

Nikétas, Bizyé érseke 84

Nikétas, Hérakleia metropolitája 84

Nikétas, Hydrus metropolitája 84

Nikétas, papas 95

Nikétas, presbyteros 117

Nikétas Magistros 21

Nikétas Xiphilinos 118

Nikolaos, Agathón fia 11, 32, 35

Nikolaos, Lémnos érseke 85,

Nikolaos Kampanos 11, 150, 156

Nikolaos Kotzikos 155

Nikolaos Mystikos 11, 17, 20, 21, 24

Nikolaos Sparténos 156

Nikolaos Unkros 151, 155

Nikomédia 103

Nomikisítés 93

normannok 110, 133, 134

Notitia episcopatum 86, 89

NY

Nyugat-Anatólia 50

nyugati türkök 20, 25 *ld. még*
magyarok, türkök

O

Oikonomidész, N. 13, 74, 80

Olajos T. 90, 96, 104, 107

Orea 93

oroszok 16 *ld. még* ruszok

Ostrogorsky, G. 74

oszmánok 86

Ö

örmény 110

P

Paionia 133

Pakurianos-család 110

Palaiologosok 150

Palesztina 124

Palléné-félsziget 26, 27, 30, 32, 35, 160

Panagiotakés, N. M. 51

Pancharios Kontonikitas 102

Papachryssanthou, D. 74

Paphlagonia 103

Patara 77

Paulos 67, 68

Párizs 5

Peisión 156

Periklés 55

Peristera 27 *ld. még* Peristerai

Peristerai 27, 30

Peristerai-beli monostor 69

Perzsa Birodalom 62

perzsák 62, 63

Petit, L. 55

Petrace folyó 101

Petros Malakurunas 109

Péter, bolgár cár 21

Phazalarés 108

Pheilippos Sgueros 108

Phella 101

Philippi 77

Philippos 102

Philippos 108

Philopatris 11, 56

Philotheos 11, 13, 111

Phinélés 101

Phoron 117

Phókas család 68

Phótios, patriarcha 17, 84

Phurmuturbulon 93

Phylakas 93

Phyt(...) 93

Pilátus 108

Pisa 119, 124

Pisai Köztársaság 119

pisaiak 119, 124

Polygyros-monostor 71, 74

Polykarpos 93

Pompéiupolis 89

Pontos exarchosa 89

pontusi steppe 55

Priéné 137

Prokoilos 35

Prothymia 117

Próimon 95

Prótaton 26, 37, 42, 64, 67

Pseudo-Epiphánios 86

Pseudo-Lukianos 11, 56

Pseudo-Patarai Methodios 11, 77

Pyrgos 157, 160

R

Raeinaldos 107

Rainald 107

- Rácz I. 127
- Reggio di Calabria 90, 92, 93, 101, 102
- Région 90, 92
- régioni metropolia 95
- Rhadolibos 111
- Rhegium 90, 92
- Rhéigion 102
- rhégioni Brebion 107
- rhégioni katedrális 103
- rhégioni metropolia 11, 90
- Rho[] Kutzékarés 92
- Rhómania 124 *ld. még* Bizánci Birodalom, Bizánc, Római Birodalom
- Rhósia egyházmegye 89 *ld. még* Rhósia metropolia
- Rhósia metropolitája 89 *ld. még* Rhósia metropolia
- Rizikas 94, 95
- II. Roger, szicíliai normann uralkodó 133, 134, 135
- Római Birodalom 79, 124 *ld. még* Bizánci Birodalom, Bizánc, Rhómania
- rómaiak 79
- rómaiak 55, 70, 124, 125 *ld. még* bizánciak
- I. Rómanos (Lekapénos), császár 17, 19, 21, 24, 25, 30, 34, 35, 37, 43, 47, 160
- II. Rómanos, császár 44, 47, 50, 54
- Rusz, kijevi 89
- ruszok 16, 20, 21, 25, 55, 57, 55, 77
- S
- Salamon, király 24
- Salinai 96, 101
- Sampson 137
- Sayf al-Dawla 55
- Serra metropolia 89
- Sevilla 96
- Sibré 76 *ld. még* Sigré
- Sidéra 93
- Sidéra-kapu 93
- Sidéros 93
- Sigré 76 *ld. még* Sibré
- Simeon, bolgár uralkodó 21, 24 *ld. még* Symeón bolgár uralkodó
- Sisinios, Keltzéné metropolitája 84
- Skaranos 156 *ld. még* Theodóros Skaranos
- S. Maria kolostor 104
- Sophia-kikötő 117
- Sparténos 150
- Stephanos, Kréta metropolitája 84
- Stephanos Lekapénos, társcsászár 30, 34, 35, 47, 160
- Strabogronomos 94
- Stratégios, Aprós érseke 85
- Strymon thema 26, 31, 32, 34, 35, 44, 74, 157
- Studios-monostor 64, 69, 70
- Susa 62
- Symbatios Pakurianos 110, 111, 117
- Symeón, bolgár uralkodó 21, 24 *ld. még* Simeon bolgár uralkodó
- Syria 56

SZ

szaracénok 30, 35, 56, 62
 szeldzsukok 110, 149
 Szent András monostor 11, 27, 30, 93
 Szent Apostolok temploma 126
 Szent és Könyörületes Istenszüő
 temploma 117
 Szent Hegy 154 *ld. még* Athos-
 félsziget, Athos-hegy, athosi
 monostorok, Hegy
 Szent Istenszüő tu Euktériu-templom
 117
 Szent Ménas templom 117
 Szent Miklós és Biglas-templom 117
 Szent Pantaleimón tón Sophión-
 templom 117
 szerbek 21, 25, 133, 134, 135, 146,
 147, 149
 Szicília 95, 100, 134, 136
 szicíliaiak 134, 135
 Szíria 124
 szkíták 44, 48, 50, 51, 55, 57, 61, 63
 Szvetoszlav, bolgár cár 116
 Szvjatoszlav, rusz fejedelem 57, 77

T

Taron 89
 Tarsos 77
 tatárok 116
 Thaumasté 116
 Theodorétos 32, 157
 Theodosios Skaranos 151, 152, 155,
 156 *ld. még* Skaranos

Theodóros, a Bizinaiak taxiarchosa
 103
 Theodóros, Chalkédón metropolitája
 84
 Theodóros, Kamachos metropolitája
 84
 Theodotos, Sebasteia metropolitája 84
 Theodóros Chrysobalantítés 11, 137,
 139
 Theodóros Daphnopatés 11, 21
 Theodóros Kladón 11, 71, 74, 76
 Theodóros Prodomos 11, 126, 127,
 133
 Theodulé, nővér 116
 Theodulos Synadénos 139,
 Theognóstos, Mókisos metropolitája
 84,
 Theoktistos, igumen 157, 158, 160
 Theométor és Archontissés
 metochion 151
Theophanes Continuatus 21
 Theophanó, császárné 54
 Theophylaktos, Neokaisareia
 metropolitája 84
 Theotokos-templom 117
 thessaliaiak 47, 49
 Thessaloniké 27, 36, 41, 42, 43, 71, 75,
 76, 150
 Thessaloniké thema 26, 29, 30, 31, 32,
 34, 35, 41, 43, 44, 71, 74, 76, 151,
 154, 156, 157, 160, 161
 thessalonikéi metropolita 74
 Thébai metropoliaja 89
 Thómas, diakonos 103

Thómas, eoptés 42, 157 *ld. még*
Thómas prótospatharios és
asékrétis

Thómas, prótospatharios és asékrétis
26, 27, 29, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 41,
42, 43, 157, 160, 161

Thómas, prótospatharios és komerkiu
notariosa 42

Thómas Tzulas 36, 41

Thukydides 55

Tomos Henóseós 24

Tomus Unionis 24

Tösér M. 7, 57

Triephón 61, 62, 63

Tuccio 95 *ld. még* Tuchio

Tuchio 95 *ld. még* Tuccio

Tukkiái 95

Turkia 84, 85 *ld. még* Magyar
Királyság, Magyarország

Turkia metropolitája 85, 86, 89

Tursikon 89

türkök 13, 16, 17, 20, 25, 77, 79, 84,
149 *ld. még* belső-ázsiai türkök,
magyarok, Vardar menti türkök

U

Ugros 104, 107 *ld. még* Ungros

Ung(a)ros 94 *ld. még* Ungros

Ungros 90, 94 *ld. még* Magyar

Ungros 104, 107 *ld. még* Magyar

Unkraina 112, 116, *ld. még* Maria
Unkraina

Unkros 151, 155 *ld. még* Nikolaos
Unkros

I. Uroš, raskai szerb uralkodó 134

II. Uroš, raskai szerb uralkodó 134,
135

Ú

Új-Róma 84, 145 *ld. még*
Kónstantinupolis, Konstantinápoly,
Város

V

Vardar menti türkök 84

Város 15, 55, 68 *ld. még* Új-Róma,
Konstantinápoly, Kónstantinupolis

Velence 135, 137

Vibo Valentia 90, 104, 109

Vita Sancti Athanasii 64, 68

Vitina 93

W

Welf 135

Wilson, N. 6, 139

X

Xené Diabaténé 115

Xéropotamités 68 *ld. még* Paulos

Xéropotamu-monostor 68, 151

Z

Zóétos, császári prótospatharios és
bíró 36, 41, 43

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	5
A forrásszövegek listája kronológiai rendben	11
I. Philotheos: Klétorologion – Philothei Cletorologium	13
II. Nikolaos Mystikos konstantinápolyi patriarcha levele – Nicolai Mystici patriarchae. Constantinopolitani epistola .	17
III. Ünnepi beszéd a bolgárokkal kötött békéről (927) – Oratio de pace cum Bulgaris (an. 927).....	21
IV. Thómas prótospatharios és asékrétis föld-adásvételi szerző- dése (941) 1. – Thomae protospatharii et asecretis charta de venditione agri (an. 941) 1.....	26
V. Thómas prótospatharios és asékrétis föld-adásvételi szerző- dése (941) 2. – Thomae protospatharii et asecretis charta de venditione agri (an. 941) 2.	32
VI. Athosi okiratok Hierissos város és a Kolobu-monostor föld- jeinek határrendezéséről (942–43) – Acta Athoa de confiniis agrorum urbis Hierissi et monasterii Colobou (an. 942–943)	36
VII. Ismeretlen szerző verse Katakálón thessaliai főparancsnok halálára – Anonymi auctoris carmen ad Catacalonem	44
VIII. León Diakonos: Historia III 5 – Leonis Diaconi Historia (III 5)	50
IX. Pseudo-Lukianos: Philopatris – Pseudo-Luciani Philopatris dialogus	56
X. Jóannés Tzimiskés császár typikonja – Typicon imperatoris Ioannis Tzimiscis	64
XI. Theodóros Kladón sigillionja (975) – Theodori Cladonis sigillium (an. 975)	71
XII. Pseudo-Patarai Methodios jóslatai – Pseudo-Methodii Patarensis oracula	77

XIII.	Alexios Studités konstantinápolyi patriarcha szinódusi aktája – Alexii Studitae patriarchae Constantinopolitani acta synodalia	80
XIV.	Püspökségjegyzék – Notitia episcopatum	86
XV.	A rhégioni metropolia brebionja – Regestrum metropoliae Rheginae.....	90
XVI.	Kyrillos spatharokandidatos és domestikos oklevele (1053/1054) – Cyrilli spatharocandidati et domestici charta (1053/1054) .	96
XVII.	Calabriai föld-adásvételi szerződés (1076/1077) – Charta de venditione agri Calabriensis (an.1076/1077)	104
XVIII.	Mária nővér végrendelete (1098) – Sororis Mariae testamentum (1098)	110
XIX.	I. Alexios Komnénos császár chrysobullonja – Alexii Comneni imperatoris chrysobullon	119
XX.	Theodóros Prodromos panegyricusa (XXX 173–228) – Theodori Prodromi panegyricus (XXX vv. 173–228)	126
XXI.	Theodóros Chrysobalantítés földátadási irata Areté kralaina parancsára – Theodori Chrysobalantitae charta confecta iussu Aretae kralinae	137
XXII.	Kónstantinos Kanités sakellarios aktája (1167) – Constantini Canitae sacellarii charta (an. 1167)	141
XXIII.	Lukas Chrysobergés konstantinápolyi patriarcha zsinati aktája – Lucae Chrysobergae patriarchae Constantinopolitani acta synodalia	146
XXIV.	Nikolaos Kampanos és Démétrios Sparténos praktikonja (1262) – Practicon Nicolai Campani et Demetrii Sparteni (an. 1262)	150
Függelék		
XXV.	Thómas prótopatharios és asékrétis föld-adásvételi szerző- dése (940?) – Thomae protospatharii et asecretis charta de venditione agri (an. 940?).....	157

Bibliográfia.....	163
Források.....	163
Szakirodalom.....	169
Térképek.....	199
Mutatók – Indices.....	201
Görög mutató – Index Graecus.....	201
Magyar mutató – Index Hungaricus.....	209

1. The first part of the paper is devoted to a general discussion of the problem of the existence of solutions of the system of equations (1) and (2) under the conditions (3) and (4). It is shown that the system has a solution if and only if the conditions (5) and (6) are satisfied.
2. In the second part of the paper, the problem of the uniqueness of the solution of the system (1) and (2) is considered. It is shown that the system has a unique solution if and only if the conditions (7) and (8) are satisfied.
3. In the third part of the paper, the problem of the stability of the solution of the system (1) and (2) is considered. It is shown that the system has a stable solution if and only if the conditions (9) and (10) are satisfied.
4. In the fourth part of the paper, the problem of the asymptotic stability of the solution of the system (1) and (2) is considered. It is shown that the system has an asymptotically stable solution if and only if the conditions (11) and (12) are satisfied.
5. In the fifth part of the paper, the problem of the boundedness of the solution of the system (1) and (2) is considered. It is shown that the system has a bounded solution if and only if the conditions (13) and (14) are satisfied.
6. In the sixth part of the paper, the problem of the periodicity of the solution of the system (1) and (2) is considered. It is shown that the system has a periodic solution if and only if the conditions (15) and (16) are satisfied.
7. In the seventh part of the paper, the problem of the ergodicity of the solution of the system (1) and (2) is considered. It is shown that the system has an ergodic solution if and only if the conditions (17) and (18) are satisfied.
8. In the eighth part of the paper, the problem of the mixing of the solution of the system (1) and (2) is considered. It is shown that the system has a mixing solution if and only if the conditions (19) and (20) are satisfied.
9. In the ninth part of the paper, the problem of the entropy of the solution of the system (1) and (2) is considered. It is shown that the system has a solution with finite entropy if and only if the conditions (21) and (22) are satisfied.
10. In the tenth part of the paper, the problem of the information content of the solution of the system (1) and (2) is considered. It is shown that the system has a solution with finite information content if and only if the conditions (23) and (24) are satisfied.

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

OPUSCULA BYZANTINA

- I. S. SZÁDECZKY-KARDOSS, Ein Versuch zur Sammlung und chronologischen Anordnung der griechischen Quellen der Awarengeschichte nebst einer Auswahl von anderssprachigen Quellen. Mitarbeiterin des Buches T. OLAJOS. Szeged 1972.
- II. P. LAKATOS, Quellenbuch zur der Gepiden. Mit einem Vorwort von S. SZÁDECZKY-KARDOSS. Szeged 1973.
- III. F. MAKK, Traduction et commentaire de l'homélie écrite probablement par Théodore le Syncelle sur le siège de Constantinople en 626. Avec une préface de S. SZÁDECZKY-KARDOSS. Appendice: *Analecta Avarica* de L. Sternbach. Szeged 1975.
- IV. I. FODOR, Altungarn, Bulgarotürken und Ostslawen in Südrussland (Archäo-logische Beiträge). Mit einem Vorwort von S. Szádeczky-Kardoss. Szeged 1977.
- V. *Commentationes historico-hagiographicae Hungarice scriptae summariis Latinis adornatae, quas edendas curavit S. SZÁDECZKY-KARDOSS.* Szeged 1978.
- VI. P. LAKATOS, Quellenbuch zur Geschichte der Heruler. Mit einem Vorwort von S. SZÁDECZKY-KARDOSS. Szeged 1978.
- VII. 1. Über das letzte Jahrzehnt der ungarischen Byzantinistik (Akten der am 3–4. November 1980 gehaltenen Szegeder Konferenz). Hrg. v. S. SZÁDECZKY-KARDOSS. 1. Szeged 1981.
- VIII. Samuel SZÁDECZKY-KARDOSS, *Avarica*. Über die Awarengeschichte und ihre Quellen. Mit Beiträgen von Therese OLAJOS. Szeged 1986.
- IX. *Byzance et ses voisins. Mélanges à la mémoire de Gyula Moravcsik à l'occasion du centième anniversaire de sa naissance.* Rédigé par Thérèse OLAJOS. Szeged 1994.

- X. Theodóros Synkellos Az Istenanya ruhájának Blachernaiban történt elhelyezéséről szóló beszéde (*Homilia de Depositione vestis Deiparae in Blachernis*). A görög szöveg kritikai kiadását és magyar fordítását készítette UNGVÁRY Jenő. Appendix: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu Theodóros Synkellosról szóló cikkei. Szerkesztette: OLAJOS Teréz. Szeged 2011.
- XI. A Kárpát-medence, a magyarság és Bizánc – The Carpathian Basin, the Hungarians and Byzantium. Szerkesztette: OLAJOS Teréz. Szeged 2014.